SLOVENSKÁ REČ

52 1987 1

časopis pre výskum slovenského jazyka

Z OBSAHU

B. Techtmeier a kol., Tézy o jazykovej kultúre ■ F. Buffa, O novom Slovenskom botanickom názvosloví ■ J. Pavlovič, Konotácia vo vzťahu k charakteristike literárnej postavy ■ V. Uhlár, O pôvode priezviska *Bazák/Bezák* a miestneho názvu *Bedzany*

DISKUSIE

J. Dolník, Obsah a forma syntagmy

SPRÁVY A POSUDKY

Životné jubileum doc. Eugénie Bajzíkovej. J. Dolník ■ Súpis prác doc. Eugénie Bajzíkovej za roky 1964—1985. L. Dvonč ■ Celoštátna konferencia o komunikatívnom zreteli vo vyučovaní materinského jazyka. J. Muránsky ■ Z dejín slovenskej jazykovedy. L. Dvonč ■ MISTRÍK, J.: Moderná slovenčina. A. Anettová

ROZLIČNOSTI

VEDA, VYDAVATEĽSTVO SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED
814 30 Bratislava, Klemensova 19

SLOVENSKÁ REČ

časopis
pre výskum
slovenského jazyka
orgán
Jazykovedného ústavu
Ľudovíta Štúra
Slovenskej akadémie
vied

HLAVNÝ REDAKTOR
František Kočiš

VÝKONNÁ REDAKTORKA
Anna Oravcová

REDAKČNÁ RADA
Ján Bosák, Ferdinand Buffa, Juraj Dolník, Ladislav Dvonč, Ján Findra, Juraj Furdík, Eugen Jóna, Ján Kačala, František Kočiš, Milan Majtán, Jozef Mistrík, Jozef Mlacek, Anna Oravcová, Štefan Peciar, Jozef Ružička

REDAKCIA
813 64 Bratislava, Nálepkova 26

OBSAH

B. Techtmeier a kol., Tézy o jazykovej kultúre 3
F. Buffa, O novom Slovenskom botanickom názvosloví 16
J. Pavlovič, Konotácia vo vzťahu k charakteristike literárnej postavy 22
V. Uhlár, O pôvode priezviska *Bazák/Bezák* a miestneho názvu *Bedzany* 29

DISKUSIE

J. Dolník, Obsah a forma syntagmy . . . 34

SPRÁVY A POSUDKY

Životné jubileum doc. Eugénie Bajzíkovej. J. Dolník 45
Súpis prác doc. Eugénie Bajzíkovej za roky 1964—1985. L. Dvonč 46
Celoštátna konferencia o komunikatívnom zreteli vo vyučovaní materinského jazyka. J. Muránsky 54
Z dejín slovenskej jazykovedy. L. Dvonč . . 56
MISTRÍK, J.: Moderná slovenčina. A. Anettová 59

ROZLIČNOSTI

O skloňovaní názvu *Baguio*. L. Dvonč . . 63
Líder. J. Jacko 64

SLOVENSKÁ REČ

ROČNÍK
52 - 1987

časopis pre výskum slovenského jazyka

ORGÁN JAZYKOVEDNÉHO ÚSTAVU
ĽUDOVÍTA ŠTÚRA
SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED

VEDA, VYDAVATEĽSTVO SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED

SLOVENSKÁ REČ

ROČNÍK 52 – 1987
ČÍSLO 1

Bärbel Techtmeier a kol.*

TÉZY O JAZYKOVEJ KULTÚRE

0. Jazykovedci majú osobitnú zodpovednosť za zvyšovanie jazykovej kultúry v našej spoločnosti. Táto všeobecná konštatácia sa medzi jazykovedcami súhlasne prijíma. Ťažšie je však dosiahnuť jednotnú mienku vtedy, keď sa má povedať niečo presnejšie o tom, v čom toto zvyšovanie spočíva, čo vôbec jazyková kultúra dnes je, aké hodnotiace kritériá platia pre jazykové správanie, z akých základných bodov treba vychádzať atď. Diskusie okolo jazykovej kultúry nie sú — napriek početným publikáciám o tomto probléme — vôbec zavŕšené. Autori predložených téz nechcú rozmnožovať katalóg tém, o ktorých sa v tomto kontexte diskutuje. Skôr sa budú dotýkať základnej otázky týchto debát, aby z aspektu nových výsledkov jazykovedného výskumu a výskumu komunikácie mohli formulovať vlastné stanovisko a takto stimulovať vecnú, objektívnu diskusiu. Iba takáto diskusia môže posúvať dopredu vnútorný vedecký proces objasňovania a utvoriť predpoklady na širšiu výmenu názorov vo verejnosti.

1. Intenzívne diskusie o jazykovej kultúre a neraz aj vášnivá angažovanosť, ktorá poznamenávala tieto diskusie v minulosti a poznamenáva i v súčasnosti, sa dajú vysvetliť predovšetkým významom jazyka pre ľudskú spoločnosť. Jazyky sú dôležitý prostriedok komunikácie; sú zároveň — ako každé kultúrne bohatstvo — nástrojom identifikácie tried a skupín, ako aj celých spoločenstiev. S týmito spoločenstvami podliehajú jazyky historickej zmene a diferenciácii.

1.1. Dejiny jazykovej kultúry sú v podstate dejinami vývinu jazykového vedomia (porov. 2.3.2) istého jazykového alebo komunikatívneho spoločenstva. Tieto dejiny sú zasa časťou ideologických a kultúrnych dejín danej spoločnosti. Každá predstava dejín jazykovej kultúry, ktorá na tento fakt

* Autori: Wolfdietrich Hartung, Erika Ising, Günter Kempcke, Klaus-Dieter Ludwig, Wolfgang Motsch, Bärbel Techtmeier, Dieter Viehweger, Wolfgang Ulrich Wurzel.

neberie ohľad, ktorá chápe jazykovú kultúru iba ako čistý spor o jazykových otázkach (napr. spor medzi zástancami a odporcami neologizmov, cudzích slov), musí nevyhnutne viesť k omylom.

1.2. Vývin jazykového vedomia okrem iného obsahuje aj vývin vedomia o rozmanitosti jazykového a komunikatívneho správania.

S diferenciáciou ľudskej činnosti, ktorá sa začala presadzovať už na včasnom stupni spoločenského vývinu, sa pravdepodobne čiastočne objavila aj istá diferenciácia rečovej komunikácie. Bolo to predovšetkým v tých oblastiach činnosti, kde rozličné komunikatívne úlohy vyžadovali nevyhnutnú špecifikáciu v utváraní osobitných jazykových prostriedkov. To muselo viesť od istého ohraničeného rozsahu k rozdielom v ovládaní jazyka jednotlivých ľudí a istotne aj k rozdielom v individuálnej dosiahnuteľnosti príslušnej jazykovej schopnosti. Tieto procesy sa uskutočňovali najprv v oblasti ústnej komunikácie a pravdepodobne sa nestali spoločenským problémom, ktorý by bol prekročil úzko ohraničené skupiny osôb. To sa však zmenilo najneskôr so vznikom a rozšírením písomnej komunikácie. Pre nemeckú jazykovú oblasť v každom prípade platí, že sa na základe písaných foriem značne rozvinul nový typ štandardu (spisovného jazyka). Podstatná diferenciácia dorozumievania sa realizovala od tohto obdobia a na tejto báze. V pomere k hovorenému jazyku prejavuje štandardný jazyk už od začiatku istý odstup. Rozdiely v sociálnej prístupnosti štandardu nadobúdajú teraz celkom iné dimenzie. Spájajú sa viac-menej s diferenciáciami, ktoré prestupujú celú spoločnosť a ktoré stavajú menšinu proti väčšine: skupiny povolaní, ktoré majú isté vzdelanie a často aj majetok, stoja proti tým skupinám, ktoré nemajú majetok ani vzdelanie, obyvateľstvo mesta stojí proti obyvateľstvu vidieka atď. Vyvíjajú sa také formy verejnej komunikácie, na ktorej sa značné skupiny obyvateľstva vôbec nemôžu zúčastniť, alebo sa na nej zúčastňujú iba pasívne (receptívne).

Pritom na jednej strane existoval — i keď v jednotlivostiach často značne obmedzený — spoločenský záujem na tom, aby sa uľahčil prístup k štandardným jazykovým výrazovým formám. Na druhej strane sa však rozdiely v prístupe k jazyku a tým aj k ovládaniu jazyka stali sociálnymi príznakmi, ktoré — podľa situácie — slúžili na sociálne ohraničenie alebo identifikáciu. Na tomto základe sa vybudovali isté systémy hodnôt, podľa ktorých bolo možné rozdiely v prístupe k štandardnému jazyku teraz aj na rovine odrazu vo vedomí odhaliť ako spoločenský problém. Zdôvodnenie pozitívneho, resp. negatívneho hodnotenia spôsobu reči sa už nerealizovalo na komunikatívnej báze argumentov, ale aj na sociálnej báze argumentov. To je nevyhnutné mať na pamäti, ak chceme správne pochopiť odôvodnenie noriem a ideálov, ktoré sa vyvinuli v rozličných obdobiach.

1.3. Pri analýze diskusií o jazyku a o jazykovej kultúre si vždy treba

položiť otázku, akú úlohu zohrali tieto diskusie v príslušnom historickom kontexte. V takýchto diskusiách sú nesporne časovo a priestorovo konštantné otázky, ako je otázka postavenia jednotlivých navzájom si konkurujúcich jazykov a foriem jazyka (nárečí) vnútri istého komunikatívneho spoločenstva alebo medzi susednými komunikatívnymi spoločenstvami, resp. takými, medzi ktorými je istý vzťah (porov. napr. spor o úlohe latinčiny alebo o úlohe francúzštiny v mnohých európskych krajinách atď.). Takouto konštantnou otázkou je aj infiltrácia cudzieho vplyvu v období búrlivej lexikálnej obnovy atď.

Vzťah medzi otázkami jazykového vývinu, o ktorých sa najviac diskutuje, ako aj postojom k nim na jednej strane a vtedajšími historickými danosťami na druhej strane treba vidieť diferencovane. Po prvé takéto otázky sa v historicky porovnateľných okolnostiach dostávajú do stredu všeobecnej pozornosti, hoci sa tieto historické okolnosti vyskytli v rozdielnych časových obdobiach (napr. v súvise s jednotnými národnými jazykmi v Európe, ktoré nevznikli časovo naraz). Po druhé však môžu byť aj výsledkom rozmanitých historických okolností: obrana platných noriem môže na jednej strane slúžiť na to, aby sa isté sociálne rozdiely a vzdelanostné privilégiá konzervovali; v iných spoločenských komunikatívnych podmienkach môže sa však obrana konať v záujme zachovania neohraničenej funkčnej schopnosti komunikatívneho prostriedku „jazyka".

V diskusiách o jazykovej kultúre existujú aj v jednotlivých jazykových oblastiach špecifické otázky, ktoré sú výsledkom osobitných vnútorných alebo vonkajších podmienok vývinu. Takéto špecifické otázky vznikajú pre nemčinu z histórie vzniku jednotného nemeckého štandardného jazyka pod vplyvom písanej komunikácie; to spôsobilo, že až dodnes sa mimoriadne vysoko hodnotí písaná podoba spisovného jazyka oproti jeho hovoreným variantom.

2. Tak ako sú rozmanité publikácie o „jazykovej kultúre", rovnako rozmanité sú aj pokusy o definíciu tohto centrálneho pojmu.

2.1. Termínom „jazyková kultúra" sa okrem iného rozumie:

— jazykové správanie istej spoločnosti alebo istých skupín hovoriacich,
— individuálne jazykové schopnosti a prejavy jednotlivých osobností,
— jazyk vo svojej celosti, t. j. ako systém jazykových znakov alebo textov,
— oblasť úloh jazykovedy, pedagogiky a istých ustanovizní spoločenskej praxe pri pestovaní jazyka a jeho používania,
— istý stupeň ovládania jazyka a istý kvalitatívny aspekt používania jazyka,
— úroveň primeraného, norme zodpovedajúceho a tvorivého používania jazyka v určitých situáciách, medzi partnermi a so zreteľom na predmet komunikácie,

— moment kultúry istej spoločnosti,
— aktívne zasahovanie v prospech štandardu, jeho zdokonaľovania a vývinu,
— každé úsilie zlepšiť písaný alebo hovorený prejav v súvislosti s výberom slov, s formou slov a výstavbou vety tak, aby u účastníka komunikácie bezprostredne vyvolal požadovanú pojmovú predstavu bez porušenia jazykovej štruktúry alebo informačného obsahu,
— návod pre účastníkov hovoru, aby primerane situácii a dobre využili meniace sa možnosti, ktoré sú v jazyku.

Všetky tieto opisy obsahujú dôležité aspekty tohto javu, zároveň však zvýrazňujú nejasnosť pojmu. Vysvetlenie je preto nevyhnutné.

2.2. Predovšetkým treba rozlišovať medzi jazykovou kultúrou ako istou bližšie nevymedzenou úrovňou jazykového správania jednotlivých hovoriacich, resp. skupín hovoriacich a činnosťami (Aktivitäten) inštitúcií a jednotlivcov, ktoré majú viesť k čo najväčšiemu priblíženiu sa k tej úrovni, ktorú reprezentuje „jazyková kultúra". Tento rozdiel treba zvýrazniť aj terminologicky. Keďže starší termín „starostlivosť o jazyk" nie je nezaťažený (spôsobili to najmä puristické postoje), označujeme takéto konanie ako „aktivity v okruhu jazykovej kultúry".

2.3. „Jazyková kultúra" je potom výlučne určitá úroveň jazykového správania. Táto úroveň nemôže byť určená abstraktne, ale iba v rámci danej historickej a jazykovokomunikatívnej situácie (porov. 1). Tá má svoju objektívnu stránku v požiadavkách, ktoré musia zodpovedať optimálnemu dorozumeniu medzi ľuďmi, a svoju subjektívnu stránku, ktorá reflektuje jazykové vedomie daného jazykového alebo komunikatívneho spoločenstva.

2.3.1. Objektívna stránka zahŕňa úroveň rešpektovania platných jazykovokomunikatívnych noriem.

2.3.1.1. Jazykovokomunikatívne normy chápeme ako sociálne normy, ktoré pôsobia v komunikácii celkom všeobecne ako viac-menej záväzné predpisy konania. V tomto zmysle nie je teda pojem normy obmedzený na štandard. Normy si hovoriaci uvedomujú obyčajne v prípade porušovania noriem (chyby) alebo pri kolíziách rozličných systémov noriem (napr. štandardných a nárečových) a to sa môže prejaviť v metakomunikatívnych hodnoteniach reči hovoriacich. Normy sú — v korešpondencii s rozličnými komunikatívnymi úlohami a podmienkami — značne diferencované. Dôležitá časť z nich sa vzťahuje na vzájomné súvislosti zvukového a významového usúvzťažnenia; dodržiavanie týchto gramatických noriem hovoriaci bežne hodnotí pomocou dištinkcie „správne — nesprávne". Druhá skupina, skupina komunikatívnych noriem obsahuje jednak vzájomný vzťah medzi komunikatívnymi cieľmi a podmienkami, jednak medzi znakmi jazykového vyjadrovania, ktoré slúžia ako prostriedok na dosiahnutie týchto cieľov.

Tie sa berú do úvahy v prvom rade na báze hodnotiacej dichotómie „primerané — neprimerané".

Obidva základné typy sa môžu ešte ďalej členiť. Gramatické normy sú napr. fonologické, morfologické, syntaktické, lexikálne, ako aj ortoepické a ortografické. Komunikatívne normy sú napr. všeobecné normy komunikatívneho správania, normy určujúce súvislosti medzi vyjadrovacími funkciami a typmi, špecifické normy pre monologickú a dialogickú komunikáciu atď. Rozličné normy poskytujú hovoriacim odlišné možnosti realizácie (rečovej). Toto tvrdenie platí pre komunikatívne normy (porov. napr. relatívne jednoznačnú koherentnú normu so situačnými normami, ktoré sú podstatne flexibilnejšie) a pre gramatické normy (porov. napr. relatívne jednoznačné normy vzťahujúce sa na pádovú flexiu nemčiny s niektorými lexikálnosémantickými normami), ako aj pre vzťah medzi nimi, pretože komunikatívne normy utvárajú hovoriacemu spravidla väčšie možnosti jazykovej realizácie ako gramatické normy. V jednotlivostiach treba preto veľmi komplikované vzájomné vzťahy predsa len ešte presnejšie skúmať.

Priestupky proti norme posudzujú hovoriaci s odstupňovanou prísnosťou: prísnosť sankcií nezodpovedá v každom prípade prísnosti príslušnej normy: priestupky proti relatívne jednoznačne určeným ortoepickým normám štandardu posudzujú napr. po nemecky hovoriaci často tolerantnejšie ako priestupky proti istým štylistickým normám pri výbere slov (napr. vzhľadom na situačné stupňovanie „vyššie — nižšie"). Zdá sa, že takéto posudzovanie je ovplyvnené predovšetkým obsahom a stupňom vzdelania.

2.3.1.2. Na to, aby isté jazykové správanie a súčasne sa utvárajúce prejavy zodpovedali požadovanej úrovni, je potrebné rešpektovať prinajmenej tieto normy:

— gramatické normy; treba ich však situačne špecifikovať okrem iného vzhľadom na formu existencie, v ktorej sa komunikuje, vzhľadom na písané, resp. hovorené jazykové varianty atď., tieto gramatické normy nemožno teda obmedzovať na normy písaného variantu štandardu;

— niektoré komunikatívne normy vrátane všeobecných noriem komunikatívnej činnosti (okrem iného kooperatívne, relevantné a koherentné normy), tzv. textové normy (okrem iného normy na výber istých textových vzorov, textových schém, normy na tematickú/sémantickú a cieľavedomú/funkčnú tvorbu jednotiek, resp. na makroštruktúrnu a mikroštruktúrnu sekvenčnosť textov, normy na tematicko-rematickú postupnosť, normy na prehľadné utváranie komplexných výpovedí) a niektoré normy na utvorenie medzipartnerských prejavov (okrem iného normy na utvorenie informácií v závislosti od vedomia, postojov a dispozícií partnerov, isté normy na jazykové tvorenie prejavov v závislosti od jazykových znalostí partnerov).

2.3.1.3. Rešpektovanie týchto „elementárnych" jazykovokomunikatív-

nych noriem tvorí nevyhnutné, nijako však nie dostačujúce podmienky na to, aby sa isté jazykové správanie mohlo kvalifikovať ako „zodpovedajúce jazykovej kultúre". Do hry vstupujú navyše ešte ďalšie znaky, ktorých situačná závislosť v porovnaní s minimálnymi predpokladmi je o to výraznejšia, že nemôže a nemá byť jednotne postulovaná pre všetky situácie, ktorých situačnosť sa teda nevyčerpáva iba v jednom rozdielnom stvárnení všeobecne platných princípov. Tu istú úlohu hrajú prinajmenšom tieto faktory:

— variabilné tvorenie výpovedí (variabilita značí úplné vyčerpanie všetkých štylistických variačných možností, ako aj možných sekvencií textových jednotiek vnútri istej schémy, resp. vzoru),
— názorné tvorenie výpovedí (názornosť výrazu aj s využitím metaforických a metonymických výrazových možností),
— tvorivé narábanie s platnými jazykovokomunikatívnymi normami.

2.3.1.4. Oprávnenie na rozlišovanie minimálnych predpokladov a dostačujúcich podmienok pre jazykovú kultúru sa dá po istý stupeň komunikatívnosti odôvodniť: k minimálnym predpokladom nepochybne patria všetky tie, ktoré zaisťujú jazykové dorozumenie (v zmysle rekonštrukcie informácie a intencie vysielateľa u prijímateľa/poslucháča), i keď sa pritom nezachytáva iba „funkčné minimum": dostačujúce podmienky sa vzťahujú predovšetkým na „percepciu" a „reagovanie" (na pôsobenie) v jazykovej komunikácii.

2.3.1.5. Z predpokladu, že k úrovni chápanej ako „jazyková kultúra" nepatrí iba rešpektovanie všeobecných elementárnych jazykovokomunikatívnych noriem, ale aj vlastností, ako variabilnosť alebo názornosť v jazykovom správaní, vychodí, že nie všetky komunikatívne udalosti a im zodpovedajúce výpovede smú a môžu byť posudzované z aspektu „jazykovej kultúry". Komunikatívne udalosti, ktoré nevyžadujú nijaké dostačujúce podmienky, ktoré sme uviedli vyššie, vymykajú sa podľa potreby z aspektu jazykovej kultúry takému hodnoteniu ako komunikatívne udalosti s dostatočne vysokým stupňom stereotypie. Ak sa to neberie do úvahy, prichádza sa k falošným, situačne neadekvátnym kritériám hodnotenia a požiadavkám (napr. „buď tvorivý", „buď kreatívny" v rozkazových situáciách alebo v lekárskych operačných sálach).

2.3.1.6. Z hľadiska tohto chápania možno výraznejšie spracovať aj vzťah „jazykovej kultúry" a „komunikatívnej adekvátnosti jazykových výpovedí": meradlo široko chápanej (neredukovanej na funkčnú vhodnosť alebo štylistickú primeranosť) komunikatívnej adekvátnosti sa dá použiť pri všetkých výpovediach nezávisle od toho, či spĺňajú niektorú z dostačujúcich podmienok (uvedených v bode 2.3.1.3.). V komunikatívnych oblastiach, v ktorých sú tieto dostačujúce podmienky relevantné, treba však jazykovú

kultúru definovať ako úroveň komunikatívne adekvátneho jazykového úzu, pričom sa nepochybne môžu a musia prijať rozličné stupne tejto adekvátnosti.

2.3.2. Popri objektívne vyžadovanom primeranom narábaní s jazykovokomunikatívnymi normami je jazykové vedomie hovoriacich vážny komponent na určenie úrovne, ktorá tvorí „jazykovú kultúru". Tento subjektívny komponent má značný význam pre jazykové správanie v istej spoločnosti, je to fakt, na ktorý sa v diskusiách v 60. a 70. rokoch nedbalo. Avšak ani tu — ako ani pri pojme normy — nie je jasné, čo utvára jazykové vedomie a aký je jeho vzťah k dorozumievacej schopnosti. Preto je výklad pojmov nevyhnutný.

2.3.2.1. Jazykové vedomie definujeme ako viac alebo menej vyvinutú schopnosť uvažovať o jazyku (napr. o skutočnostiach jazykovej komunikácie, o jednotlivých jazykových javoch, o vývine alebo o hodnotení jazyka), vedome používať a hodnotiť jazykové výrazové prostriedky. Dorozumievacia schopnosť je naproti tomu súhrn všetkých poznatkov, ktorý privádza hovoriacich a poslucháčov do situácie tvoriť jazykové výpovede, resp. im rozumieť. Jazykové vedomie je teda predovšetkým uvedomená dorozumievacia schopnosť, reflex dorozumievacej schopnosti. Tento reflex dorozumievacej schopnosti môže nasledovať v rozličnej miere a rozličným spôsobom.

2.3.2.2. Jazykové vedomie je odstupňovaný pojem. Možno pritom na tejto stupnici rozlišovať dva extrémne póly: Jeden pól tvorí jazykový cit. Bolo by ho možné opísať ako relatívne nepresné, izolované, metodicky nekontrolované uvedomovanie si jednotlivých aspektov dorozumievacej schopnosti, ktoré sa často realizuje v konfliktných jazykových situáciách ako pri stretávaní sa odlišných variantov na jednotlivých jazykových rovinách. Vedecké jazykové vedomie zahŕňa metodicky a teoreticky vypracovaný reflex dorozumievacej schopnosti. Jazykové vedomie každého človeka možno priradiť k istej hodnote na tejto stupnici. Je pravdepodobné, že v istom jazykovom alebo komunikatívnom spoločenstve existuje na tejto stupnici bežné jazykové vedomie, chápané ako „normálny" vedomý reflex priemerného, vzdelaním ovplyvneného hovoriaceho. To je vedeckému jazykovému vedomiu o to bližšie, čím systematickejšie sa berie na vedomie dorozumievacia schopnosť.

2.3.2.3. Rozličné stupne povedomia sú v korelácii s odstupňovaným preniknutím k poznaniu noriem, ktoré riadia jazykovokomunikatívne konanie, resp. k poznaniu pravidelností alebo pravidiel príslušného jazyka. Na rovine „jazykový cit" sa hovoriaci iba v malej miere dostávajú k poznaniu zodpovedajúcich pravidiel (napr. gramatiky); chápu iba isté javy gramatických/komunikatívnych vzťahov (pravidelností), ktoré sa jednoznačne nedajú vzťahovať na pravidlá dorozumievacej schopnosti. Vedecké vedomie

je naopak fakticky odôvodnená hypotéza o pravidlách dorozumievacej schopnosti. Bežné vedomie si volí strednú cestu cez uvedomovanie si pravidiel o systéme tvorenia, prebieha tu poznanie ako poznanie pravidelností a pravidiel v úzkej spätosti.

Umelecké jazykové vedomie treba v jeho vzťahu k chápaniu pravidiel posudzovať osobitne: napriek intuitívnej báze nezriedka sa tu dosahuje presnejší reflex istých pravidiel: existuje tu niečo ako „systematická citlivosť" tvorcov a percipientov umenia voči istým jazykovým otázkam.

2.3.2.4. Vzťahy medzi „jazykovým vedomím" a „jazykovou kultúrou" majú pre našu problematiku značný význam: hoci možno pokladať za otvorenú otázku, akú konkrétnu úlohu hrá jazykové vedomie pri správnom a primeranom hovorení, jednako sa domnievame, že je základom na problematizovanie jazykového konania, ako aj na objasňovanie pochybností, chýb a neúspechov. Na hodnotenie jazykového správania ako vyhovujúceho „jazykovej kultúre" je preto potrebné vyvinuté jazykové povedomie, ktoré spočíva na čo najpresnejšom poznaní dorozumievacej schopnosti.

Okrem toho však jestvuje ešte druhá relevantná súvislosť. Rozhodne treba rátať s tým, že verejná mienka v jazykovom alebo komunikatívnom spoločenstve nie je v prvom rade ovplyvnená vedeckým jazykovým vedomím, ale skôr bežným jazykovým vedomím, ako aj jazykovým citom. To, čo platí ako bezpodmienečné, čo sa toleruje a čo sa podporuje, je v nemalej miere určované hodnotiacimi úsudkami spoločenstva. Tieto úsudky podporuje aj tradícia. Preto je možné, že prevládajú také úsudky, napr. náhľady, mienky o normách a pravidlách, o jazykovom úze, ktoré nemožno zlúčiť s vedeckým jazykovým vedomím (napr. mienka, že sa treba podľa možnosti vyjadrovať „učene", že cudzie slová môžu dať textu istý „vedecký príznak" atď.).

3. Aktívne pôsobenie v okruhu jazykovej kultúry, teda pôsobenie inštitúcií a osôb, ktoré smeruje k tomu, aby čím väčšie množstvo hovoriacich sa dostalo na želateľnú úroveň, by malo mať viac čiastkových cieľov. Musí sa pri ňom brať do ohľadu, že v socialistickej spoločnosti sú jej jednotliví členovia postavení pred jazykovokomunikatívne mimoriadne komplexné úlohy, ktorých zvládnutie je jednak principiálne možné na základe odstránenia zábran pri vzdelávaní, jednak vyžaduje aj aktívne úsilie na pozdvihnutie všeobecnej úrovne dorozumievacej schopnosti.

3.1. Dôležitým čiastkovým cieľom je uspôsobenie ľudí na komunikovanie v mnohých oblastiach spoločenského života, na väčšiu suverenitu v ovládaní jazyka, na diferencované jazykovokomunikatívne správanie. To slúži tak na optimalizáciu jazykovokomunikatívnych procesov, ako aj na osobnostný vývin hovoriacich. Preto treba sprostredkovať poznatky o gramatických a komunikatívnych, o písomných a hovorených (!) normách, o pod-

mienkach tvorenia výpovedí podľa špecifických skupín prijímateľov, o presnosti, názornosti, tvorivosti atď. Veľký význam má pritom aj sprostredkovanie vedomostí o všeobecných črtách jazykovej komunikácie, o vývine schopnosti na komplexnú situačnú analýzu, ktoré hovoriacim umožňuje tvorivé narábanie s platnými systémami noriem.

3.2. Rozhodujúce je aj utvorenie rozvinutého bežného vedomia hovoriacich, ktoré im umožní kompetentne posúdiť základné problémy jazykovokomunikatívneho správania. Toto bežné vedomie v súčasnosti dostatočne neodzrkadľuje základné otázky, ktoré vznikajú v súvislosti s jazykom a komunikáciou, koncentruje sa príliš na jednotlivé otázky, ako je používanie cudzích slov alebo pravopis. Treba preto usmernenými akciami vzbudzovať angažovaný záujem, koncentrovať tento záujem na podstatné otázky a zároveň bojovať proti istým predsudkom (ako napr. predsudok, že sa netreba učiť pôsobivo hovoriť, že dôležitý je iba obsah atď.). Účinnosť vecnej jazykovej kritiky vo verejnosti sa teda musí posilňovať.

3.3. Veľký význam má ďalej sprostredkovať názory na historický vývin prirodzeného jazyka, vývin vedomia, že jazyk nie je iba prostriedok komunikácie, ale aj kultúrna hodnota spoločenstva, ktorá sa historicky utvorila. Treba preto podporovať vedomie, že jazyk — osobitne jeho sémantické komponenty — osobitným spôsobom predstavuje materializovanú kultúru istej spoločnosti, ako aj predchádzajúcich spoločností, to značí, že jazyk je špecifický spôsob spredmetňovania kultúrnych hodnôt. To zahŕňa v sebe chápanie zmien, ktoré sa aj v súčasnosti uskutočňujú v kultúre a v jazyku. Tak možno zvýšiť vedomie zodpovednosti v používaní jazyka bez toho, aby sa poskytovala podpora konzervatívnym postojom voči jazykovým zmenám.

3.4. Ak pôsobnosť v okruhu jazykovej kultúry nemá ostať neúčinná, vyžaduje koncentráciu úsilia na jednotlivé, pre dané jazykové alebo komunikatívne spoločenstvo podstatné oblasti a problémy. Jednou z takýchto dôležitých oblastí je verejný jazykový styk (hovorený či písaný, dialogický či monologický, priamy či sprostredkovaný), na ktorý treba upriamiť pôsobnosť v okruhu jazykovej kultúry predovšetkým v najbližších rokoch. Za takúto orientáciu na oblasť verejného jazykového styku, ktorou rozumieme komunikáciu pri realizovaní sociálnych funkcií v širokom zmysle, možno uviesť viaceré dôvody:

— rastúca dôležitosť tejto oblasti pre spoločenské procesy,

— zvyšujúca sa účasť väčších skupín hovoriacich na tomto spôsobe komunikácie,

— podmienky ovládania jazyka; špecifiká verejnej komunikácie sa neučia ako primárne formy, tie musia byť sprostredkované v neskoršom období. Tento okruh komunikácie charakterizuje:

— osobitná sociálna dôležitosť jednotlivých komunikatívnych aktov,

— (spravidla) priamy alebo nepriamy vplyv väčších kolektívov na produkciu jazykových procesov, ako aj na väčšie okruhy percipientov.

Veľmi dôležitou formou verejnej komunikácie — i keď nie jedinou, ktorú treba vziať do úvahy — je komunikácia prostredníctvom masovej komunikácie.

3.5. S týmto sústredením pôsobnosti jazykovej kultúry na verejnú komunikáciu je spojené aj kladenie ťažiska na štandard (spisovný jazyk). Aby sme predišli možnému súhlasu z tábora konzervatívnych jazykových puristov, chceme jasne formulovať naše stanovisko k tomuto spornému problému:

— sústredenie sa na sprostredkovanie poznatkov o štandarde neznačí, že úroveň jazykovokomunikatívneho správania, ktoré zahŕňame pod „jazykovú kultúru", sa zásadne meria podľa približovania sa k štandardnému spôsobu vyjadrovania alebo odďaľovania sa od neho. Aj v miestnych spôsoboch vyjadrovania (napr. v neporušených nárečových oblastiach) sa môže prejavovať kvalitatívna úroveň vyžadovaná pre danú existenčnú formu, ak sa spĺňajú podmienky uvedené v bode 2.3.

— sústredenie sa na štandard je oveľa nižším stupňom jazykovej kultúry než hodnotenie úrovne jazykovej kultúry podľa normy písaného variantu štandardu (čo sa často stávalo). Špecifickosť hovoreného a písaného vyjadrovania je podstatným situačným rozlišovacím príznakom pri hodnotení jazykovokomunikatívneho správania (porov. bod 2).

— sústredenie sa na štandard, ktorého ohraničenie v jednotlivostiach predstavuje mnoho otvorených otázok, je odôvodnené predovšetkým svojím významom pre dôležité oblasti verejnej komunikácie. Nemecký štandard je forma jazyka charakterizovaná kolektívnou záväznosťou, nadregionálnym rozšírením, normovanosťou a funkčnou diferencovanosťou, ktorá slúži vo viacerých nemecky hovoriacich štátnych komunikatívnych spoločenstvách ako národný a medzi nimi ako medzinárodný dorozumievací prostriedok. V NDR už nie je jeho používanie vo verejnom živote obmedzené iba na isté skupiny. Používa sa v písanej i hovorenej podobe ako prostriedok sociálne zacielenej komunikácie predovšetkým v politike, v štátnych a spoločenských inštitúciách, vo vede, v technike, v riadení materiálnej produkcie, v prostriedkoch masovej komunikácie, v súdnej a vzdelávacej oblasti, ako aj v literatúre a umení. Až do 20. stor. sa vyvíjal pod osobitným vplyvom noriem písaného jazyka. Nemecký štandard súčasnosti sa naproti tomu v dôsledku zásadných zmien v spoločenských vzťahoch a v podmienkach komunikácie (všeobecné školské vzdelanie, prostriedky masovej komunikácie, pôsobenie vedy, techniky, zmeny v triednej štruktúre) čoraz intenzívnejšie vyvíjal na skutočne hovorený jazyk, ktorého oblasť používania u mnohých hovoriacich zahŕňa situáciu každodennej komunikácie

(rodina, pracovná činnosť, priateľský kruh, voľný čas a i.). Nemecký štandard sa tak v priebehu dlhého jazykovo-historického vývinu sformoval na plne rozvinutý, polyfunkčný a diferencovaný komunikatívny prostriedok, ktorý plní rozličné funkcie v hovorenej a predovšetkým aj v písanej komunikácii. Uspôsobenie hovoriacich na ovládanie noriem štandardu, ako aj na situačne adekvátne a tvorivé narábanie s ním je teda dôležitou bázou pôsobenia jazykovej kultúry.

3.6. Orientácia na verejnú komunikáciu okrem toho vyžaduje silnejší vplyv na vedomie hovoriacich vzhľadom na význam tohto spôsobu komunikácie. Vyžaduje vyšší stupeň uvedomenosti pri jazykovom vyjadrovaní. Hovoriacim, ktorí pôsobia predovšetkým vo verejnom jazykovom styku, treba preto zdôrazňovať ich zodpovednosť za vývin jazyka a za rozvoj komunikatívnych návykov. Treba rozvinúť vedomie o kultúre verejného hovorenia.

4. Aby bolo možné priviesť čo najširšie skupiny hovoriacich na úroveň jazykového správania reprezentovaného „jazykovou kultúrou", musia vzdelávacie inštitúcie sprostredkovať poznatky o nateraz platných normách a procesoch. Osobitný význam tu majú normy štandardného jazyka, ktoré preto právom stoja v centre pozornosti v škole. Podstatný predpoklad na to je však z jazykovedného hľadiska kodifikácia noriem, chápaná ako ustaľovanie noriem a systémov noriem zacielené na ich zovšeobecnenie a založené na hodnotení a výbere variantov. Jazykové normy majú vždy konkrétny historický charakter. Vyplývajú zo sociálno-historického životného procesu, nie sú to teda nijaké „večné", ale menlivé hodnoty. To značí, že jazykové normy nemôžu byť raz navždy vyskúmané a kodifikované, skôr stojí táto úloha vždy nanovo pred nami, hoci v rozličnej intenzite.

4.1. Normovanie za podmienok existencie štandardu neznamená „tvoriť" novú normu, ale vystopovať a vniesť do vedomia zmeny v norme, zmenenú normu kodifikovať a v spoločnosti propagovať a presadzovať. Avšak na základe ustavičných, rozmanitých, sčasti veľmi komplikovaných a dokonca protikladných jazykových vývinových procesov, ktoré stále prinášajú nové varianty jazykových prostriedkov a majú za následok prehodnocovanie variantov, zisťovanie a kodifikovanie jazykových noriem nemožno chápať iba ako čiré registrovanie. Kodifikácia znamená vždy aj vedomý výber a v prípadoch, v ktorých sa isté nové pomenovania a termíny stávajú nevyhnutnými a pre ktoré nie sú v živom jazykovom úze nijaké bezprostredné vzory, normovanie má aj jazykovotvorivú zložku.

Normatívne akty musia pritom brať do úvahy normy, ktoré regulujú jazykové správanie širokých vrstiev, ako aj zákonitosti vývinu príslušného jazyka. Pri normovaní treba zachovať jednotu stability/kontinuity a variantnosti/zmeny. Ani jednu z týchto dvoch stránok nemožno absoluti-

zovať: keby sme absolutizovali stabilitu/kontinuitu, potom by uvedomovaná norma zaostávala za jazykovou skutočnosťou; zákonitý jav jazykovej zmeny by sa negoval a (zbytočne!) by sa proti nemu bojovalo. V krajnom prípade by sa jazyk na dlhší čas mohol rozštiepiť na jazyk učených, ktorý zodpovedá norme a na „ľudový jazyk", ktorý nezodpovedá norme; sú na to príklady v triednej spoločnosti. Keby sme absolutizovali variantnosť/zmenu, bola by ohrozená jednotnosť a kontinuita jazyka. V komunikácii by ľahko vznikali dorozumievacie ťažkosti, staršie texty by sa stali rýchlo nezrozumiteľnými a estetický jazykový cit mnohých hovoriacich by sa narušil.

Keďže problematika normy je veľmi komplikovaná, normatívna činnosť je možná iba na vedeckom podklade. Jazykoveda musí na to vytvoriť potrebné predpoklady.

4.2. Súčasný stav vo vývine nemeckého jazyka, ktorým sa hovorí a píše v NDR, nevyhnutne vyžaduje selektívnu ustálenosť variantov, kodifikačnú činnosť. Nateraz existuje v rozličných okruhoch gramatických noriem neistota a odchýlky, ktoré nevyžadujú ani tak vplývanie na hovoriacich v zmysle „správneho" používania jazyka ako skôr zmenu, resp. nové formulovanie kodifikovaných noriem. Popri neistote vo vzťahu k norme a k odchýlkam od nej v morfologicko-syntaktickej oblasti (napr. pokiaľ ide o skloňovacie prípony v datíve/akuzatíve sg., o skloňovanie mužských pomenovaní osôb na *-or*, o skloňovacie formy pri apozitívnych spojeniach oslovení, pomenovaní povolaní, titulov atď. s osobnými menami) sú to predovšetkým lexikálne jednotky, ktoré vyžadujú takýto vedomý zásah.

4.2.1. Podobne sa kumulujú rozličné problémy a istá neujasnenosť z hľadiska normy aj v používaní cudzích slov. Už otázka, za akých podmienok sa vôbec majú do nemčiny preberať cudzie slová, sa dotýka normovania. Celkom všeobecne možno o tom konštatovať, že treba prevziať toľko cudzích slov, koľko je na efektívne fungovanie komunikácie potrebné, nie však viac, ako je potrebné: na jednej strane vývin spoločnosti, techniky, vedy a kultúry ustavične kladie nové jazykové požiadavky, ktoré v mnohých prípadoch možno najprimeranejšie splniť pomocou cudzích slov a internacionalizmov, na druhej strane je v rozličných oblastiach (napr. v „jazyku mládeže") veľa takých cudzích slov, bez ktorých sa možno zaobísť. Pri posudzovaní cudzích slov treba dbať na to, aby sa momentálny „úžitok" pre komunikáciu nevidel príliš úzko. Aj požiadavka štylistickej variantnosti môže viesť k rozšíreniu „užitočných" cudzích slov.

Pre všetky cudzie slová v bežne používanom jazyku platí, že sa musia čo najviac prispôsobiť nemčine; v pravopise sa to ukazuje napr. v odstránení písania hlásky *f* v podobe *ph* (porov. *Foto* namiesto staršieho *Photo*) a v gramatike napr. v prispôsobení sa nemeckému tvoreniu plurálu (porov.

Aromas a *Aromen* namiesto staršieho *Aromata*). Z hľadiska určenia hláskoslovnej normy to značí, že reprodukcia pôvodnej (cudzej) hláskoslovnej normy sa realizuje hláskovými prostriedkami nemčiny.

4.2.2. Isté javy vo vývine lexiky súčasnej nemčiny vyžadujú vedomý zásah zo strany kodifikačných inštitúcií. Tieto lexikálne inovácie nie zriedka narúšajú všeobecné princípy tvorenia slov, resp. utvárania termínov: systémovú primeranosť, jazykovú ekonómiu a transparentnosť. Príklady na to sa nájdu:

— v nedôslednom tvorení ženských pomenovaní povolaní, činností a funkcií, resp. titulov (*Lehrerin*, ale *Oberlehrer; Bäuerin*, ale *Diplomlandwirt;* kolísanie sa okrem iného ukazuje v prípadoch *Direktor/Direktorin, Schulrat/Schulrätin* atď.);

— v hromadení úplne neekonomických názvov povolaní, ktoré príslušné povolanie skôr opisujú ako označujú (napr. *Facharbeiter für die Be- und Weiterverarbeitung von Körnerfrüchten, Facharbeiter für Umschlagtechnik und Lagerwirtschaft*);

— v novotvaroch, ktorých transparentnosť je silne obmedzená, resp. ktorá vyvoláva sčasti celkove falošné asociácie (*Kinderkombination/kombinat,* porov. *Damenkombination/Industriekombinat; Gegenplan,* porov. *Gegenposition; Gegenwehr; Münzautomat,* porov. *Zigarettenautomat, Getränkeautomat* atď.).

Pôsobenie na hovoriacich v záujme zvyšovania jazykovej kultúry sa stane — v dlhodobom chápaní — nevierohodným a nezmyselným, ak špecialisti a inštitúcie zodpovedajúce za kodifikáciu nebudú riešiť problémy a konflikty podmienené jazykovým vývinom.

5. Jazykoveda má osobitnú zodpovednosť za utvorenie vedeckých podkladov na zvýšenie jazykovej kultúry v socialistickej spoločnosti. Musí poskytovať základné poznatky o gramatických a komunikatívnych normách, o ich vývine a zmene. Musí empiricky zachytiť, analyzovať jazykové správanie v spoločnosti a formulovať adekvátne odporúčania pre pôsobenie v okruhu jazykovej kultúry vrátane nevyhnutnej kodifikácie. Navyše sama aktívne zasahuje do normatívnych a kodifikačných procesov tým, že vypracúva základné príručky (gramatiky a slovníky). Jazykovou kritikou, ktorá spočíva na vedeckých základoch, prispieva jednak k vývinu jazykovokomunikatívnych schopností hovoriacich a jednak k vývinu jazykového vedomia, k čo najadekvátnejšiemu jazykovému správaniu v spoločnosti.

Jazykovede v NDR sa v tomto zmysle poskytuje široké pole pôsobnosti.

(preložil *Š. Michalus*)

Ferdinand Buffa

O NOVOM SLOVENSKOM BOTANICKOM NÁZVOSLOVÍ

1. Mená rastlín vyskytujúce sa v slovenčine — v spisovnom jazyku i v nárečiach — sú rozličného pôvodu i rozličného veku a majú aj rozličnú jazykovú štruktúru; sú v nich domáce názvy i názvy prevzaté, prastaré mená i mladšie pomenovania, motivované (odvodené) i nemotivované mená atď. (porov. Buffa, 1972). Postupným dlhodobým vývinom sa v slovenčine dosť živelne nahromadilo množstvo ľudových i knižných pomenovaní rastlín, pre niektoré rastliny aj viac, ale až v novších časoch si systematický opis našej kveteny vynútil aj systematickú slovenskú botanickú nomenklatúru, t. j. pre všetky opisované jednotky systému iba jedno záväzné pomenovanie. Prvým takýmto pokusom sú oficiálne názvy rastlín od G. Reussa (1854), ktorého nomenklatúru u nás rešpektoval vo svojich odborných spisoch napr. významný predprevratový botanik J. Ľ. Holuby. Veľká zásluha Reussovej práce je najmä v tom, že poukázal na ľudové mená rastlín ako na bohatý zdroj aj pre oficiálnu nomenklatúru. Druhým takýmto pokusom o kompletnú botanickú nomenklatúru je slovenská nomenklatúra v diele J. Dostála (1950), ktorej autorom je J. M. Novacký. Túto nomenklatúru zrevidovala komisia pri SAV za vedenia J. M. Novackého (o rozsahu jej revízie porov. moju obšírnu recenziu — Buffa, 1953) a vydala ju ako prvé oficiálne slovenské botanické názvoslovie (Slovenská botanická nomenklatúra, 1954). S odstupom času možno povedať, že uvedená nomenklatúra sa vcelku ujala, no vývin botanického výskumu i výskumu slovenského jazyka napredoval ďalej a tak sa po tridsiatich rokoch urobila ďalšia revízia a doplnenie nášho botanického názvoslovia. Vonkajším popudom na to bol slovenský preklad Veľkého kľúča na určovanie vyšších rastlín od J. Dostála, ktorý do slovenčiny preložil M. Červenka (v tlači). Na návrh vydavateľstva Príroda sa do tohto najnovšieho názvoslovia v pomerne značnom rozsahu pojali aj názvy cudzokrajných rastlín. Komisia pre botanickú terminológiu pri SAV pod vedením M. Červenku uvedený materiál zrevidovala a vydala pod názvom *Slovenské botanické názvoslovie* (Príroda, Bratislava 1986. 520 s.). Pretože som mal šťastie byť jazykovým poradcom pri revízii našej prvej oficiálnej botanickej nomenklatúry z r. 1954 i tejto druhej z r. 1986, dovolím si podať obšírnejšiu charakteristiku našej najnovšej botanickej nomenklatúry najmä v porovnaní s predchádzajúcou nomenklatúrou z r. 1954.

2. Predovšetkým sa žiada zdôrazniť, že nové Slovenské botanické názvoslovie (1986) organicky nadväzuje na staršiu Slovenskú botanickú nomenklatúru (1954), priamo z nej vychádza, čo sa prejavuje najmä v tom, že sa

zmenilo len neveľa pôvodných rodových i druhových názvov. Z pôvodných rodových zmien sa zmenili také, ktoré mali v slovenčine meno prevzaté z vedeckej nomenklatúry (s prípadným prispôsobením). Takéto prevzaté mená v terajšej nomenklatúre nahradili domáce, spravidla odvodené pomenovania, vyjadrujúce istú vlastnosť pomenovanej rastliny: napr. názov *abutilon* (Abutilon) sa zmenil na *podslnečník, tsuga* (Tsuga) na *jedľovec, lavaterka* (Lavatera) na *slezovec* a pod., teda podľa vzťahu k inej rastline. Podobne napr. názov *blakstonia* (Blackstonia) sa zmenil na *žltavka, wolffia* (Wolffia) na *drobuľka, elsholtzia* (Esholtzia) na *klasnatka* (teda podľa vonkajšej vlastnosti) a ďalej napr. názov *tozzia* (Tozzia) sa zmenil na *vrchovka, koelreuteria* (Koelreuteria) na *jeseňovec, verbénka* (Verbena) na *železník* a pod. (teda podľa vnútornej vlastnosti). V niektorých prípadoch takýto doterajší názov prevzatý z vedeckej nomenklatúry nahradil názov síce tiež cudzieho pôvodu, ale všeobecne známy, a tak napr. názov *buxus* (Buxus) sa zmenil na *krušpán, pelargónia* (Pelargonium) na *muškát, gaillardia* (Gaillardia) na *kokarda* a pod. Všetky názvy prevzaté z vedeckej nomenklatúry sa takto, prirodzene, nezmenili, mnohé z nich ostali aj naďalej v našej nomenklatúre, pričom pri niektorých sa zmenila ich pravopisná podoba (podľa nášho systému), napr.: názov *klaytonia* (Claytonia) sa zmenil na *klajtónia, teesdália* (Teesdalia) na *tezdálka, kerria* (Kerria) na *kéria* a pod. Pri niektorých takýchto prevzatých názvoch sa zmenilo ich pôvodné zakončenie (vynechalo sa alebo sa nahradilo domácim a pod.), napr.: názov *agerátum* (Ageratum) sa zmenil na *agerát, koleantus* (Coleanthus) na *koleant, petúnia* (Petunia) na *petúnka* a pod. Uvedené zmeny súvisia s väčšou mierou zdomácňovania, so stálym prispôsobovaním sa takýchto názvov pomerom v spisovnej slovenčine.

Druhú skupinu zmenených rodových názvov tvoria pôvodné (väčšinou ľudové) obrazné dvojslovné názvy, ktoré sa v novej nomenklatúre často zmenili na jednoslovné, a to zväčša zložené pomenovania, napr. *stračonôžka* (Delphinium) je za pôv. *stračia nôžka, psojazyk* (Cynoglossum) za pôv. *psí jazyk, kozobrada* (Tragopogon) za pôv. *kozia brada* a pod. Inokedy takéto dvojslovné mená nahradili jednoslovné pomenovania, spravidla odvodené od prívlastku pôvodného názvu ako základu, napr.: *jahňačka* (Arnoseris) je za pôv. *jahňací šalát, volovec* (Buphthalmum) za pôv. *volské oko, zlatovka* (Forsythia) za pôv. *zlatý dážď* a pod. V iných prípadoch z pôvodného dvojslovného názvu ostala iba jeho substantívna časť (príp. slovotvorne obmenená), napr.: *kapsička* (Capsella) je za pôv. *pastierska kapsička, dúška* (Thymus) za pôv. *materina dúška, prilbovka* (Cephalanthera) za pôv. *vtáčia prilba* a pod. Ojedinele pôvodný dvojslovný názov nahradilo pomenovanie utvorené od slova nesúvisiaceho s dvojslovným názvom, napr. *rebríček* (Achillea) je za pôv. *myší chvost,* alebo ho nahradilo meno prevzaté (a pri-

spôsobené) z vedeckej nomenklatúry, napr. *lupína* (Lupinus) je za *vlčí bôb*. Zmeny tohto druhu (dosť závažné) súvisia so všeobecnou snahou dnešnej terminológie, aby odborné názvy boli čo najneutrálnejšie (teda aj odfolklorizované) a podľa možnosti jednoslovné, pričom doterajšie dvojslovné názvy ostávajú v slovenčine ako bežné spisovné pomenovania, ale ako netermíny.

Ďalej sú aj také prípady, že domáci názov bol nahradený iným, spravidla známejším domácim názvom, napr. *raž* (Secale) je za pôv. žito, *pŕhľava* (Urtica) za pôv. *žihľava, burinka* (Holosteum) za pôv. *plevel* a pod. Meno *prýštec* (Euphorbia) nahradilo pôv. názov *mliečnik*, ktorý sa v novej nomenklatúre použil na nový rod Tithymalus a podobne názov *pabodliak* (Saussurea) sa použil za pôv. *nevädzovku*, ktorá je v novej nomenklatúre pre nový rod Plectocephalus a pod. Z novších mien treba ešte spomenúť *bezt'ňovec* (Gymnocladus) za pôv. *nahovetvec*, názov *šalátovka* (Mycelis) je namiesto pôv. *mliečka, kostravec* (Festulolium) za pôv. zložené *kostravomätonoh* a pod. Takéto zmeny zväčša súvisia s vhodnejším, presnejším charakterizovaním pomenovanej rastliny, príp. s preorganizovaním mnohých pôvodných rodov. Niektoré staré názvy sa zaktualizovali vhodným afixom, napr. *jarmilka* (Erophila) je za pôv. *jarmila, štiavec* (Rumex) za pôv. *štiav* (ten sa použil pre nový rod Acetosa), *paplesnivček* (Gnaphalium) za pôv. *plesnivček* (ktorý je pre nový rod Omalotheca) a pod. V niektorých starších názvoch sa napokon urobili aj potrebné hláskové alebo tvarosloVné úpravy: názov *pastrnák* (Pastinaca) sa zmenil na *paštrnák, fuchsia* (Fuchsia) na *fuksia, belolist* (Filago) na *bielolist, černohlávok* (Prunella) na *čiernohlávok, ostroplev* (Tragus) na *ostropleva* a pod. Aj uvedené zmeny sú odrazom pokroku v botanickom i jazykovednom výskume u nás.

3. Nové Slovenské botanické názvoslovie sa od staršej Slovenskej botanickej nomenklatúry odlišuje najmä tým, že uvádza nepomerne viac rodov (má ich vyše 2000, kým stará nomenklatúra ich mala iba 956), z čoho vyplýva, že do slovenčiny s ním pribudlo značné množstvo nových rodových mien. Zväčša sú to názvy cudzokrajných rastlín, pri ktorých sa spravidla ponecháva ich vedecké pomenovanie, často bez zmeny, resp. iba s pravopisnými úpravami, napr.: Sebastiana — *sebastiana*, Cattleya — *katleja*, Vriesea — *vrízea* a pod. Viaceré názvy prevzaté z vedeckej nomenklatúry však zmenili svoje zakončenie, obyčajne stratili pôvodné zakončenie, napr. Acanthus — *akant*, Nopalea — *nopál*, Aframomum — *aframóm* a pod., resp. sa pôv. zakončenie patrične upravilo, napr.: Agave — *agáva*, Capparis — *kapara*, Myrtus — *myrta* a pod. V iných prípadoch sa prevzatým názvom dodala naša akomodačná prípona (najčastejšie *-ka*), napr.: Citronella — *citronelka*, Aralia — *aralka*, Vanilla — *vanilka* a pod. V tomto spôsobe obohacovania našej botanickej nomenklatúry sa prejavuje silná tendencia po

jej internacionalizácii, čo je pri názvoch cudzokrajných rastlín osobitne odôvodnené.

V niektorých prípadoch sa ako nové rodové meno použilo nie vedecké, ale cudzokrajné pomenovanie, napr. *bakaba* (Oenocarpus), *kebračo* (Schinopsis), *jujuba* (Zizyphus) a pod. Pri uvedených názvoch sa vychádzalo z praktických (pestovateľských, obchodných a pod.) dôvodov.

Mnohé nové rody dostali meno podľa podobnosti, resp. príbuznosti s iným rodom (ktorého názov je potom ich slovotvorným základom); takto sa pomenovali najmä také rody, ktoré sa vyčlenili z pôvodných iných rodov. Pri tvorbe takýchto názvov sa použili rozličné prípony, najčastejšie *-ka, -ovka, -ec, -ovec, -ík,* ale aj iné, resp. predponové *pa-;* napr. *nevädzka* (Acosta, pôv. v rode *nevädza*), *nevädzovka* (Plectocephalus), *panevädza* (Calcitrapa), *nevädzovec* (Jacea), *nevädzník* (Colymbada) a pod. Niekedy sa takýto vzťah príbuznosti alebo podobnosti odzrkadľuje aj vo vedeckej nomenklatúre, napr.: *palieska* (Corylopsis; *lieska* — Corylus), *cédrovec* (Calocedrus; *céder* — Ceder) a pod. Podľa tohto vzoru je však utvorených aj mnoho ďalších nových rodových mien (bez ohľadu na vedecké meno), napr.: *viničovec* (porov. *vinič*), *topoľovka* (porov. *topoľ*), *horcovník* (porov. *horec*), *pakonopa* (porov. *konopa*) atď. Takéto široké využitie slovotvorných možností slovenčiny je pochopiteľné, no výsledky z čisto praktického hľadiska sú dosť problematické. Nahromadilo sa totiž veľa názvov s rovnakým základom (typu *žerucha, žeruška, žerušník, žerušnica, žerušničník* a pod.), ktorých presné rozlišovanie v praxi bude dosť ťažké, takže v budúcnosti bude asi potrebné ich počet zredukovať.

Vyhranenú skupinu tvoria názvy cudzokrajných rastlín odvodené od názvov ich plodov, resp. látok, ktoré sa z nich získavajú, a to pomocou sufixu *-ovník,* napr.: *gáfrovník* (Camphora), *indigovník* (Indigofera), *strychnínovník* (Strychnos) a pod. Podobný postup, t. j. utvorenie nového rodového mena podľa určitého vzťahu k tomu, čo pomenúva slovotvorný základ, sa uplatnil pri nových názvoch veľmi často, ako to dokazujú príklady typu *lampášik* (Ceropegia), *golierovka* (Cycloloma), *srdcovec* (Chaiturus) a pod. Takéto názvy sa vzťahujú (často však dosť zastreto) na istú vlastnosť rastliny, prirovnávajúc ju (alebo jej časť) k tomu, čo pomenúva slovotvorný základ.

Často sú nové odvodené rodové názvy motivované istou vonkajšou vlastnosťou rastliny, resp. jej časti. Takto sú utvorené názvy, ako *chĺpkavec* (Achnantherum), *chlpovka* (Eriochloa), *chlpánik* (Pilosella), *hrubáň* (Pachypodium) a pod. Vnútornou vlastnosťou, resp. vzťahom k svojmu prostrediu je motivovaných pomerne neveľa nových rodových mien, napr.: *skalnatka* (Cernohorskya), *mäkkuľa* (Myosoton), *kysláč* (Oxydendrum) a pod. Tento typ odvodených rodových mien má fakticky najväčšiu pomenovaciu hod-

notu (no tvorí sa najťažšie vzhľadom na komplikovaný „výber" charakteristickej vlastnosti príslušnej rastliny).

Viaceré nové rodové mená rastlín majú podobu zloženého pomenovania, pričom často pochádzajú zo združeného pomenovania so zhodným prívlastkom a vzťahujú sa na istú (typickú) vlastnosť rastliny, napr.: *zlatovlások* (Crinitaria), *drobnosemä* (Chorispora), *žltodrevec* (Cladrastis) a pod. Časté sú tu však aj také zložené názvy, ktoré pochádzajú zo slovných spojení iného typu, pričom častou ich zložkou je číslovka alebo sloveso a tiež sa vzťahujú na istú vlastnosť rastliny, napr.: *dvojkrídlo* (Dipteryx), *trojkrídlovec* (Triptrygium), *pieskomilka* (Ammophila), *všehoj* (Panax), *niťolist* (Coptis) a pod. Uvedené a im podobné zložené názvy poskytujú vlastne najbohatšie informácie o pomenovanej rastline, pravda, niekedy dosť zastreto alebo veľmi obrazne (porov. napr. *marolist, ježosemä, čiernoústec* a pod.).

4. O druhových názvoch je známe, že sa tvoria tak, že k rodovému názvu sa dodá prívlastok. Týmto prívlastkom býva spravidla prídavné meno. V prípade, že istý druh mal zaužívané substantívne pomenovanie, ponechalo sa aj v nomenklatúre (pričom graficky sa to často riešilo aj tak, že sa rodové meno dávalo do zátvorky). A tak sme mali napr. aj takéto druhové názvy: *ostružina malina, topoľ osika, ľuľok zemiak, cesnak orešec, jahoda trávnica, vŕba rakyta* a pod. V novom názvosloví sa takéto druhy upravili tak, že druhový prívlastok má dôsledne adjektívnu podobu, pričom veľmi známe substantívne meno sa uvádza v zátvorke ako synonymum, menej známe alebo nevyhovujúce sa iba registruje ako neoficiálne (nie je vytlačené polotučne), príklady: *ostružina malinová (malina), ľuľok zemiakový (zemiak), topoľ osikový (osika)* a pod., ale: *čakanka štrbáková* (ako neoficiálne aj *endívia, štrbák*), *hloh dlhotŕňový* (neoficiálne aj *kuria noha*) a pod. Takéto prípady boli aj v starej nomenklatúre, ale uplatňovali sa nedôsledne, napr.: *dub cerový (cer), javor poľný (klen), ovos hluchý (ovsiha)* a pod. V niektorých prípadoch bola v minulosti táto zásada spoločného rodového názvu úplne narušená, napr.: Prunus spinosa — *trnka obyčajná* (hoci rodové meno Prunus = *slivka*); v novej nomenklatúre je *slivka trnková (trnka).*

Aj pri druhových (prívlastkových) menách vo všeobecnosti platí, že nová nomenklatúra nadviazala na staršiu, takže zmien je tu pomerne málo. Takéto zmeny často súvisia s paralelnými zmenami vo vedeckej nomenklatúre, tak napr. názov Adonis annua — *hlaváčik ročný* sa zmenil na názov Adonis autumnalis — *h. jesenný,* Anchusa italica — *smohla talianska* na Anchusa azurea — *s. modrá* a pod. Zväčša však ide iba o zmenu slovenského prívlastku, o jeho spresnenie, o primeranejšie vyjadrenie vlastnosti patričného druhu, napr. Bolboschoenus marritimus — *šašina prímorská* (pôv.

š. *morská),* Gladiolus imbricatus — *mečík škridlicovitý* (pôv. *m. strechovitý*), Juncus filiformis — *sitina niťolistá* (pôv. *s. nitkovitá*) a pod.

Nová úprava, prirodzene, odstránila dvojslovné názvy aj vo funkcii rodového prívlastku, a tak napr. názov Vulpia myuros je *mrkva myšia* (za pôv. *mrkva myší chvostík),* Lonicera caprifolium je *zemolez kozí* (za pôv. *zemolez kozí list*) a pod. A kde bolo treba, tam sa doplnilo nové pomenovanie aj v druhovom mene, napr. Rubus fruticosus je *ostružina černicová (černica)* za pôv. *ostružina krovitá;* Malus sylvestris je *jabloň planá (plánka)* za pôv. *jabloň planá* atď.

Aj pri druhových názvoch nových rodov sa postupovalo podľa tých istých zásad, aké sa uplatnili pri druhoch starých rodov. Teda aj nové druhové názvy sa vzťahujú tak na celkový výzor (napr. Citrus maxima — *citrónovník obrovský),* ako aj na niektorú nápadnú vonkajšiu vlastnosť (napr. C. hystrix — *c. tŕnitý*) alebo na vnútornú vlastnosť (napr. C. Deliciosa — *c. chutný),* ďalej na pôvod rastliny (napr. C. Ichangensis — *c. čínsky*) atď. Aj tu sa rešpektuje zásada, že druhový prívlastok má podľa možnosti mať adjektívnu podobu a prípadné substantívne synonymum sa uvádza v zátvorke, napr. Citrus aurantium — *citrónovník horký (oranžovník),* C. sinensis — *c. pomarančový (pomarančovník)* a pod. Pravda, staršie (obyčajne pestovateľské) nevyhovujúce druhové názvy sa aj pri nových rodoch uvádzajú iba v zátvorke ako neoficiálne, napr. Ferula assa-foetida — *feruľa čertova (čertovo lajno),* Fouquieria splendens — *fukiéria ohnivá (mačací pazúr),* Zostera marina — *zostera morská (morská tráva)* a pod. Iba ojedinele sa takéto synonymá prijímajú ako oficiálne (sú vysádzané polotučne), napr. Matricaria recutica — *rumanček kamilkový (kamilka),* Zygocactus hybridus — *zygokaktus hybridný (vianočný kaktus).*

Podobným spôsobom ako pri druhových menách, t. j. dodaním ďalšieho prívlastku, sa tvoria aj názvy pre nižšie skupiny, teda pre subspécie (poddruhy), variety, provariety a pod., napr. Beta vulgaris crassa conditiva — *repa obyčajná kŕmna cviklová,* Brassica oleracea botrytis — *kapusta obyčajná karfiolová (karfiol)* a pod.

5. O novej knihe Slovenské botanické názvoslovie možno celkove povedať, že na jednej strane vychádza z doteraz platnej Slovenskej botanickej nomenklatúry z r. 1954, organicky na ňu nadväzuje, na druhej strane ju v mnohom zlepšuje, spresňuje a najmä podstatne dopĺňa (predovšetkým o názvy cudzokrajných rastlín). Vo vývine nášho botanického názvoslovia a tým aj odborného slovníka spisovnej slovenčiny znamená teda významný krok dopredu. Praktickú, ale aj vedeckú cenu nového Slovenského botanického názvoslovia zvyšuje to, že v hojnej miere uvádza i staršie neoficiálne názvy, najmä tie, ktoré sa od poslednej úpravy zmenili (často ako dôsledok reorganizácie pôvodných rodov). Prácu dopĺňa abecedný zoznam autorov

(s. 9—53), vlastne ich skratiek, ktoré sa používajú pri jednotlivých medzinárodných názvoch rastlín, ďalej abecedný zoznam radov a čeľadí (s. 57—67), a to podľa vedeckých mien a podobný abecedný zoznam čeľadí (s. 69—78). Na konci práce je abecedný register slovenských názvov rodov a tých druhov, ktoré majú, resp. mali aj substantívne pomenovanie (s. 485—517). Možno očakávať, že príslušní odborníci, ale aj celá naša kultúrna verejnosť prijmú s pochopením túto novú botanickú nomenklatúru a že ju budú dôsledne rešpektovať. V neodbornom vyjadrovaní, prirodzene, možno aj naďalej používať i staršie neoficiálne synonymá, pokiaľ sú v spisovnom jazyku zaužívané, teda názvy, ako *žito, žihľava, myší chvost, božie drievko* a pod.

Literatúra

BUFFA, F. (rec.): Květena ČSR a ilustrovaný klíč. Parha, Přírodovědecké nakladatelství 1950. In: Jazykovedný časopis, 7, 1953, s. 198—206.
BUFFA, F.: Vznik a vývin slovenskej botanickej nomenklatúry. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1972.
DOSTÁL, J.: Květena ČSR a ilustrovaný klíč. Praha, Přírodovědecké nakladatelství 1950.
REUSS, G.: Květena Slovenska. Banská Štiavnica 1854.
Slovenská botanická nomenklatúra. Spracoval J. M. Novacký s Komisiou pre botanickú terminológiu. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1954.

Jozef Pavlovič

KONOTÁCIA VO VZŤAHU K CHARAKTERISTIKE LITERÁRNEJ POSTAVY

1. Konotácia ako jazykový jav sa v sémantike textu vydeľuje na pozadí denotácie. Kým denotácia predstavuje pre komunikantov jednoznačné odkazovanie, konotácia predstavuje viacznačné odkazovanie. Obidva javy sú navzájom zviazané dialektickými vzťahmi. Pri ich vymedzovaní — osobitne pri konotácii — vznikajú rozličné problémy.

Sféra konotácií v texte sa niekedy chápe ako rozptyľujúci činiteľ, ktorý komplikuje, resp. znejasňuje denotačnú povahu slova (porov. Mikula, 1984). Zo skúseností však vieme, že toto tzv. znejasňovanie výrazu, oslobodzovanie slova od spoločensky sankciovanej referenčnej povinnosti (Mikula, 1984, s. 122) čiže konotačný proces jestvuje sám osebe len dovtedy, kým sa nezavŕši protichodný proces ustaľovania významu príslušných jazykových prostriedkov. Signalizuje ho aj to, že nové, entropické jazykové prvky ge-

nerované konotáciou možno už v tomto štádiu triediť na okazionalizmy, potenciálne slová, neologizmy atď. Je vlastnosťou prirodzeného jazyka, že isté konkrétne dynamické procesy v ňom sú iba prechodné, keďže vyúsťujú do statiky, konvencionalizujú sa. Známe sú mnohé prípady lexikalizácie metafory atď. V. Mikula (1984, s. 130) v tomto zmysle hovorí: „Konotácie a denotácie nemajú protichodné, ale súhlasné smerovanie, resp. denotácia je cieľom, ku ktorému sa smeruje cestou selekcie a usporiadania konotácií."

Z hľadiska tvorenia slov možno teda konotáciu chápať ako posúvanie a prenášanie významu slov až po hranicu osamostatnenia nového významu, príp. slova. Napriek tomu, že schéma vyjadrujúca tieto vzťahy pripomína rozmnožovanie jednobunkových organizmov delením, nemožno tento proces chápať ako lineárny a mechanický. Vychádzame z predpokladu, že konotácia je predovšetkým štylistický jav. Zo štylistickej stránky sa proces konotácie popri denotácii v jazykovej komunikácii javí ako feromonálny pohyb, ktorý popri základnom význame aspoň dvoch slov (alebo iných jazykových prostriedkov) signalizuje neprestajnú prítomnosť ich genetického vzťahu. Možno konštatovať, že význam slova v organizme textu je imúnny voči významu iného slova, slov, medzi ktorými je vo vedomí používateľov zaznamenaná stopa konotačného vzťahu hoci aj v metajazykových súvislostiach. Vzťahy medzi slovami, ktoré sa tak utvárajú, možno pokryť termínom asociácia jazykových prostriedkov (Pavlovič, 1986). Ako bežný príklad tu poslúži napr. jestvovanie sémantických polí.

Vo výstavbe textu možno konotáciu pokladať za kompozičný proces, a to za taký proces, ktorý nemusí, samozrejme, vyplynúť z vnútornej povahy použitých jazykových prostriedkov, ale ktorý možno pragmaticky usmerniť. Možno ho chápať ako vedomý výber takých prvkov, ktoré z hľadiska zámernej pragmatickej súvzťažnosti pojmov tvoria samostatnú paradigmu. Je ňou korešpondencia jazykových prvkov v konotačnom systéme s tematicky diferencovaným javom. Všetky slová majúce účasť na konotácii nadobúdajú takto magnetizmus, ktorý ich zhlukuje do jediného poľa s usúvzťažnenými významami. Rozdelenie jazykových prvkov v konotačnom systéme v rámci kompozičných postupov v texte možno charakterizovať pomocou troch modifikácií (troch situácií): a) nulová konotácia (prevláda denotácia), b) konotačná nasýtenosť (denotácia je s konotáciou vo vyváženom stave), c) konotačná presýtenosť (konotácia na konkrétnej textovej ploche stráca oporu v denotácii). Bokom tu nechávame prejavy konotácií v jednotlivých funkčných štýloch (porov. Ondruš — Sabol, 1984).

2. Fungovanie konotácie ako kompozičného procesu v umeleckej literatúre ilustrujeme na románe D. M i t a n u *Koniec hry.*

2.1. Konotačná sieť, ktorú analyzujeme v Mitanovom texte, sa dotýka

vnútrotextových významotvorných faktov, pričom sa zameriavame na charakteristiku centrálnej postavy režiséra Petra Slávika. Charakteristiku tejto postavy možno totiž čiastočne realizovať aj semioticky prostredníctvom literárnej tradície, ktorá vyplýva z mimotextovej „konotácie", a to najmä z mýtu náhodného vraha, napr. u Dostojevského Raskoľnikova, u Johnsona Malryho Christieho atď.; tu ide o konotačný impulz získaný z istej nadtextovej literárnej syntézy. Náš zámer však treba exponovať na konkrétnom texte.

2.2. J. Hrabák (1973) hovorí, že najjednoduchší spôsob charakterizácie postavy je charakterizácia menom (porov. aj prirovnanie nomen — omen). Takýto konotačný moment treba v jazykovej rovine literárneho diela zisťovať na vzťahu proprializovanej podoby slova k apelativizovanej podobe. Meno *Slávik* v tomto prípade nosí postava umelca — režisér. Konotačné korešpondencie treba hľadať pri apelatíve, ktoré má v Slovníku slovenského jazyka (SSJ) IV (1964) štylistickú charakteristiku preneseného použitia slova. Z tohto hľadiska nastáva po zapojení hlbšej charakteristiky Petra Slávika prostredím, z ktorého pochádza. Autor tento genealogický moment inkorporuje do textu opisom obce Horný Lieskovec. Popri niektorých charakteristikách tu do konotačnej siete zapája informáciu o miestnej zoocenóze:

> Vyskytuje sa tu veľa spevavých vtákov, ako slávik, sýkorka, trasochvost, stehlík obecný, čížik lesný, pinkavka a iné. Z dravých vtákov sú zastúpené sovy, jastrab lesný, myšiak, pustovka obyčajná (s. 214).

Tu sú zaujímavé tri momenty: a) na prvom mieste sa uvádza druh *slávik*, konotačný pendant k propriu *Slávik* (meno centrálnej postavy románu); b) celý text charakterizujúci Horný Lieskovec sa uvádza ako metatext z tzv. Stručných dejín obce Horný Lieskovec, ktoré zostavil Vladimír Slávik, otec Petra Slávika; genealogická súvislosť postavy s rodiskom postavy, ktorej príbeh sa odohráva v Bratislave, sa takto potvrdzuje; c) zoznam názvov vtákov je rozdelený na názvy spevavých a dravých vtákov, pričom všetky mená spevavých vtákov bývajú bežnými priezviskami: z mien dravých vtákov uviedol D. Mitana také, ktoré zväčša nebývajú priezviskami. V tejto informácii je skrytý zárodok centrálneho konfliktu, do ktorého sa dostane režisér Slávik. Jeho komplikovanosť pramení zrejme v dvoch protichodných etických princípoch, ktoré v ňom nadobudnú krajný rozmer: zabije vlastnú ženu, s ktorou čaká potomka. Dva princípy sú naznačené v dvoch skupinách mien vtákov, pričom prvá z nich symbolizuje ušľachtilý kultúrny vzorec (spevavosť), druhá nízke vlastnosti človeka (dravosť). Korene morálneho profilu postavy Petra Slávika sa osobitne odhaľujú v charakteristike deda:

Dedo, územčistý plecnatý chlap s okrúhlou, ako koleno holou hlavou, uprel na Petra spod hustého, štetinatého obočia prenikavý, sústredený pohľad: Slávikovi vždy čímsi pripomínal sokola: veľká hlava na krátkom hrubom krku, široké plecia a najmä nos — krátky, mocný, dravo ohnutý (s. 221).

Náš výklad mena *Slávik* treba ďalej konotačne prepojiť s novým, oxymorickým prvkom, ktorý reprezentuje pomenovanie *sokol*. Štylisticky sa tak charakteristika postavy navrstvuje, pravda, netradičnými slohovými postupmi, pomocou konotácie. Aj nasledujúci citát ukazuje na súvislosť Slávikovho konania, ktoré je podmienené aj historicky na úrovni rodu; jazykový materiál citátu pozostáva z ikonických prvkov, enumeratívne usporiadaných, pričom sa využíva reťazovité opakovanie priezviska *Slávik*. Operatívnu zložku predstavujú slovesá *chápať* a *stotožniť sa*, pričom každé z nich je v odporovacom súvetí prísudkom vety s rozdielnym etickým obsahom. Tým sa ukazuje na Slávikovu rozpoltenosť v posudzovaní:

Peter Slávik aj teraz, po kritickej analýze dedovho textu, ktorou presvedčivo dokázal, že chápe stanovisko svojho otca Vladimíra Slávika, sa napriek všetkému pokladá za ohnivko reťaze: Adam Slávik, Vladimír Slávik, Peter Slávik, reťaze, ktorú ukul Martin Slávik. Áno, chápe otcov postoj, ale stotožňuje sa s dedovým stanoviskom (s. 226).

Rozpory medzi konaním „slávika" a „dravca" v postave Petra Slávika rezonujú na ploche celej knihy; konotačne nasýtený je tu osobitne dvojnásobný metatext z knihy Dúchanie do pahrieb od V. Mináča ako architext z ľudovej rozprávky prerozprávaný postavou otca:

... toto si prečítaj, chlapče, a potom všeličo pochopíš, počúvaj, toto sú slová zo slovenskej ľudovej rozprávky: Od veľkej radosti, že môžu po svete lietať, ani nevedeli, kde idú. Chodili z krajín do krajín, ďaleko široko, že ani nevedeli, odkiaľ boli vyšli ... (s. 189).

Aktuálna spätosť chaotickej prehistórie s osobnou históriou je vyjadrená predminulým časom *(nevedeli, odkiaľ boli vyšli)* a do témy románu preniká cez konotačný švík, ktorým je sloveso *lietať*. Základným, archetypovým slovom v konotačnej sieti sa potom ukazuje podstatné meno *vták* v prenesenom význame používanom a) o neposednom, túlavom človeku, b) o prešibanom človeku, naničhodníkovi (porov. SSJ V, 1965). Medzi jednotlivými významami dochádza v texte k istej oscilácii, pričom markantnosť výrazu je zakaždým zviazaná s konkrétnym mikrokompozičným štylistickým postupom. Ďalšie konektory konotačnej siete v kresbe postavy Petra Slávika tvorí jednak frazeologizmus *špiniť do vlastného hniezda*, v ktorom základným komponentom so samostatnou konotačnou platnosťou v konkrétnej textovej realizácii je slovo *hniezdo*. Explicitným prvkom konotačného spo-

jenia medzi uvedeným frazeologizmom a menom postavy je zasa všeobecné meno *vták* v prirovnaní, ktoré je časťou súvetného celku:

Ostrý, nekompromisný kritik Peter Slávik vzbudzoval v budúcom režisérovi Petrovi Slávikovi neprekonateľný odpor, ako každý vták, ktorý špiní do vlastného hniezda (s. 200).

Rozpornosť postavy Petra Slávika ilustruje autor na výrazoch v opozícii: *kritik* (Peter Slávik) — *režisér* (Peter Slávik). Pravda, z jazykovej stránky tu nejde o systémové antonymá, ale o kontextovo protirečivé slová.

Účinok irónie pri charakteristike postavy na jazykovej rovine dosahuje konotačným spojením priezviska *Slávik* (vo vete zastúpeného zámenom) a frazeologizmu *dostať sa k dačomu ako slepé kura k zrnu.* Konotačne účinné je v ňom slovné spojenie *slepé kura* na tejto rovine: *on* (Slávik), t. j. slávik = *slepé kura.* Tu treba podotknúť, že konotačný zámer v texte sa pri použití frazeologizmu (ako relatívne samostatného textu) často uskutočňuje tak, že hovoriaci (autor) zámerne nadväzuje na denotačnú zložku frazeologizmu. V tomto prípade ide o konotačné spojenie zámena *on* a segmentu *slepé kura,* ktorý tvorí komparátum ustáleného prirovnania vnútri slovnej frazeologickej jednotky. (Tento štylistický postup často býva aj jedným zo zdrojov jazykového humoru.)

Fyziognomická charakteristika postavy P. Slávika je rozptýlená po celom texte, pričom za prvok novodobého románu treba pokladať jej funkčné estetické zapojenie. P. Zajac (1984, s. 782) píše, že v texte „funkčný ťah usmerňuje použitý prostriedok a dáva jeho odlišnému pôvodu zhodné funkčné vyústenie." Z tohto hľadiska pokladáme za konotačne relevantné (v rámci nášho interpretačného modelu) použitie slovného spojenia *vrabčia hruď* v dejovej situácii načrtnutej týmto úryvkom:

Rezolútne požadoval (Slávik), aby prestali dámu obťažovať, ale keď sa tí dvaja pri slove dáma urážlivo rozrehotali, zaujal bojový postoj, vypäl vrabčiu hruď, zaťal päste a nenápadne si lakťom odhrnul dlhé plavé vlasy, aby tak odhalil jazvu na tvári . . . (s. 194).

Dejový zvrat v tejto situácii predstavuje úsek:

Siahol do zadného vrecka a ležérne povytiahol puzdro s električenkou: Tak čo, mládenci, chcete ísť so mnou . . . Ďalej nemusel hovoriť, obaja „mládenci" sa s ospravedlňujúcim bľabotaním ihneď vyparili a bolo po vtákoch (s. 195).

Autor tu chcel využiť aj konotačné echo vo vzťahu k pojmu *vták,* a tak namiesto slovesnej vety priradenej na konci súvetia *(a odišli, a zmizli . . .)* použil nedomáci (nespisovný) frazeologizmus *a bolo po vtákoch.* V slovenčine sú zaň dva ekvivalenty a) *a bolo po paráde,* b) *a bolo po Kačinej svadbe*

s rovnakým významom (porov. heslo *pták* v Česko-slovenskom slovníku, 1979).

K priamej charakteristike postavy Petra Slávika patrí jeho reč ako typický prejav. Naznačuje ho častým používaním kliatby (zahrešenia) *ja tvoju lastovičku.* Konotačne relevantné je tu podstatné meno *lastovička,* pravda, v jednotlivých použitiach sa táto zjemnená kliatba transponuje ako kontaktová veta, inokedy ako symbol (lastovička — čosi prelietavé, t. j. premenlivé, nestále), inokedy ako povrávka; uvedieme daktoré prípady:

Ja tvoju lastovičku, to ale bolo manželstvo! (s. 162) — Ja tvoju lastovičku, čo mi to zasa chodí po rozume... (s. 258) — Ja tvoju lastovičku, veď ty začínaš byť lakomá! (s. 203) — Ja tvoju lastovičku, kde sa človek hrabe na Heleninu logiku... (s. 30) — Ja tvoju lastovičku! Takúto skrýšu si si vymyslela. (s. 190) — ...osud tohto živého tela z mäsa a kostí, tela, v ktorom prúdi teplá červená krv, ja tvoju lastovičku, závisí od jedného poondiateho spínača. (s. 14) — Ja tvoju lastovičku, veď ja som Helenu hádam musel zabiť, aby som dal aspoň dodatočne zmysel trestu Adama Slávika a Vladimíra Slávika. (s. 226) — Právny poradca, ja tvoju lastovičku, len aby nezašla priďaleko. (s. 244)

V rozuzľovaní deja po zavraždení manželky Heleny Slávik precitá a použije toto zakliatie spojené so slovnou hračkou: nastáva tak posun od zakliatia k apostrofickému osloveniu, a to v paradoxnej situácii, keď oslovená je už mŕtva (aj s plodom): — *Teľa, teliatko, ja tvoju lastovičku, lastovička moja — kde si?* (s. 206). Pojem smrti sa tu litoteticky prekrýva s implikovaným pojmom odletu (lastovičiek) v predchádzajúcej vete, prirodzene, implicitne, ale práve pomocou konotácie.

Na nepriamu charakteristiku postavy Petra Slávika používa autor postavu Heleny Barlovej, jeho manželky, hoci obidve postavy sú podľa charakteru kontrapunktické. Konotačne sa tu však načrtávajú viaceré styčné body; v našom kontexte vyberáme tento príklad:

...spomenul si na jej slová, pozerajúc na vrch skrine, kde v pokoji odpočívalo pod hrubou vrstvou prachu šarmantné boa z pštrosích pier, ktoré sa rozpadávalo od staroby už vtedy, keď ho Helena získala od starej Kedrovej... (s. 39).

Helenina súvislosť s pojmom *vták* cez túto reáliu *(boa z pštrosích pier)* transponuje sa síce už na lexikálnej úrovni v rámci toho istého (pragmatického) významového okruhu, ale prvok umelého *(boa),* exotického *(pštrosie perá)* a sprostredkovaného *(od starej Kedrovej)* naznačuje, že autor modeluje postavu Heleny Barlovej kontroverzne vzhľadom na postavu Petra Slávika. Napätie, ktoré tak vzniká, možno pokladať za ilustračný materiál, ktorý vlastne tvorí charakter postavy Petra Slávika. Všimnime si konotačnú inštrumentáciu tejto funkcie na dvoch príkladoch priamej reči Heleny

Barlovej: *Tak drž láskavo zobák* ... (s. 30). Expresívny obrazný výraz má význam „buď ticho", ale konotačne sa zvýrazňuje slovo *zobák,* ktoré je zároveň argumentom, že Slávik je vták vo významoch, ktoré sme uviedli podľa SSJ. *Kamarát, ak si chcel mať pri sebe nejakú domácu sliepku, ktorá by celé dni behala po byte s handrou, metlou a vysávačom, umývala riad, prala tvoje fusakle, vyvárala obľúbené jedlá pre svojho kohútika a ešte aj šťastne kotkodákala z vďačnosti, že to vôbec môže robiť, nemal si sa oženiť so mnou!* (s. 16). Tento druhý citát je dokladom konotačnej štylizácie, pričom sa využíva predovšetkým vnútorné prirovnanie intenzifikované slovesom *kotkodákať* a zároveň kontextovou kontrapunktickosťou *(kohútik, sliepka).*

Problematika koexistencie obidvoch postáv[1] sa konečne završuje slovesom *zazobať sa* v tvare príčastia; týmto tvarom sa blíži k pomenúvaniu vlastnosti adjektivizáciou: *Neskôr tomu prišla na chuť ... Žijeme teraz ako zazobaní meštiaci? No a čo* ... (s. 202).

Konotačnú účinnosť na vzdialenejších plánoch možno prisúdiť aj ďalším výrazom, ktoré uvádzame bez kontextu: *trilkovať* (s. 195), *vajce* (s. 16), *Zlatý bažant* (s. 78). Tieto príklady nerozvíjame aj preto, že vzhľadom na estetickú funkciu konotačného modelu môžu byť už irelevantné. Ich sémantická viazanosť so sémantikou konotačne vytypovaných prvkov nemusí totiž byť zámerná; v texte sa mohli vyskytnúť čisto náhodne, respektíve ako konotačne nezapojené jazykové prostriedky.

3. Konotačný model, pomocou ktorého sme sa pokúsili analyzovať charakter literárnej postavy Petra Slávika v Mitanovom románe Koniec hry, navodzujú tematické zložky textu prostredníctvom lexikálneho materiálu. Pri jeho výbere sa uplatňuje selekcia na úrovni vzťahov medzi jednotlivými slovami; tieto vzťahy tvoria konotačnú sieť v texte, pričom popri ustálenosti sa tu berie za základ entrópia, najmä keď ide o autorské štylizačné postupy. Skúmanie konotačných procesov v textoch má tak význam nielen pre štylistickú teóriu, ale je výhodné aj pri skúmaní dynamických procesov v slovnej zásobe slovenčiny. Z hľadiska textovej syntaxe treba konotáciu pokladať za osobitný druh konektora.

---

[1] K tomu sa tematicky viažu aj ďalšie príklady, ktoré sme si všimli v rámci modelu konotácií slova *vták;* tieto príklady fabulačne dotvárajú v malých peripetiách charakter centrálnych postáv. Štylistický posun sa v kontextoch miestami dostáva až po hranicu vulgárnosti, autor ju však rozmanito katalyzuje; v prvom príklade znižuje hodnotu sémantického vulgarizmu jeho rytmizovaným začlenením do ošúchaného textu populárnej piesne (porov. s. 156). Vhodnosť výberu práve tohto piesňového textu sa podčiarkuje substantívom *sláva,* lebo jeho koreň je totožný s koreňom slova *slávik* ... Posilňuje sa tak konexia v nadväzovaní jednotlivých textových zložiek v uvedenom textovom úseku. V druhom prípade sa vulgárna hodnota konotačne relevantného slova meliorizuje synekdochicky, zámenou rodu za druh (porov. s. 16).

Literatúra

Česko-slovenský slovník. Red. G. Horák. Bratislava, Veda 1979, s. 438.
HRABÁK, J.: Poetika. Praha, Čs. spisovatel 1973, s. 257.
MIKULA, V.: Básnický obraz a systém konotácií. Slovenská literatúra, *31*, 2, 1984, s. 122–131.
MITANA, D.: Koniec hry. Bratislava, Smena 1984. 301 s.
ONDRUŠ, Š. – SABOL, J.: Úvod do štúdia jazykov. 2. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1984, s. 222 n.
PAVLOVIČ, J.: O konotáciách v novele V. Šikulu Manduľa. (Diskusný príspevok na konferencii o štylistike v Bratislave 29.–31. 1. 1986.)
Slovník slovenského jazyka. Zv. 4, 5. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1964, s. 113; 1965, s. 190.
ZAJAC, P.: Autor literárneho diela. Slovenská literatúra, *31*, 1, 1984, s. 69–82.

Vlado Uhlár

O PÔVODE PRIEZVISKA **BAZÁK/BEZÁK** A MIESTNEHO NÁZVU **BEDZANY**

1. Slovenský obrodenecký poeta J. Hollý svoje básnické dielo priam preplnil nezvyčajným množstvom osobných slovanských mien. Sú medzi nimi nielen honosné zložené dvojslovné mená, ktorými obdarúva panovníkov, vodcov a významných hrdinov *(Mojmír, Rastislav, Svätopluk, Slavimír, Zemžížeň)*, ale aj prostých bojovníkov víťaziacich i hynúcich v boji za nezávislosť. Jeho postavy majú však aj jednoslovné, nezložené slovanské mená, ktoré sú v našom povedomí zriedkavé *(Bor, Krup, Unko, Ohroz, Milín, Pobor, Neplach, Návoj, Oslav, Zvestoň, Rozhoň, Častoň)*. Rovnako je to aj v prekrásnych idylických pastierskych piesňach Selanky (21 spevov), kde popri mužských menách sú aj rýdze slovanské ženské mená, napr. *Kráska, Belka, Hajka.* V selanke Pasy, ktorú Štefan Krčméry právom pokladal za skvost našej literatúry pre jej realistické zobrazenie slovenskej prírody z okolia Hollého pôsobiska v Pobedíme, Hlohovci a namä v Maduniciach na Považí, takisto a hlavne aj pre zobrazenie obratných a spevavých pasákov čried, pretekajúcich sa o prvenstvo v speve, v selanke Pasy však urputne sa rujúcich o prvenstvo v sile a obratnosti v pasovaní („pasi a pasári"). V Pasoch popri *Chválislavovi*, ktorého si „pasári" vybrali za svedka i sudcu v stávke („sadke") sú to smelí a bujarí *Pomíl* a *Bazák*, teda pastieri vzácnych jednoslovných, nezložených osobných mien. Pravda, na Pomílovej strane sú tam aj *Vlastislav*, obratný *Dobrochvál*, *Mojmír* a *Slavoš* a zasa „na Bazákovu stránku pristali" *Vitohosť*, *Bojboh*, *Svatobor*, *Pomislav* a *Deslav*.

V súvislosti s našou témou nás zaujalo osobné meno *Bazák*, ktoré J. Hollý už uviedol aj medzi slovenskými bojovníkmi pod Devínom v epose Svato-

pluk (v 12. speve). Prekvapuje nás rázovitá forma tohto osobného mena odvodeného od názvu *baza* (botanicky *baza čierna, Sambucus nigra*), krovitej rastliny s hrubou dreňou (púchou) a veľkým rozložitým kvetenstvom. Ako sa J. Hollý dostal k osobnému menu *Bazák* nevieme, preto nás to núti stále o jeho pôvode rozmýšľať.

2. Všeobecné podstatné meno *baza* v tomto spisovnom znení má viaceré obdoby v slovanských nárečiach. V podobe *baza* sa nachádza iba vo Zvolenskej stolici až na Horehroní (severný Gemer), v podobe *bịaz* iba v Gemeri pod Revúcou (Kameňany). Na hornom Ponitrí a Tekove je bežná podoba *bez* (i *gbez*) a tiež *beza* (i *gbeza*) a obdobne v Honte a Novohrade je zdĺžená forma *bịez, bịeza*. Forma *boza* v zdĺženej podobe *bụoza* je iba v nemnohých dedinách na východnom obvode Levíc.[1] Iba východoslovenské nárečia poznajú pre bazu slovo *chabzda*, ktoré čiastočne preniklo aj do Liptova a Turca.

Hoci v západoslovenských nárečiach je pravidelne podoba *bez* a niet tam formy *baza*, Hollého pasák a „pasár" má charakteristickú podobu *Bazák*. Nad Tematínom (hrad) na severovýchode od Piešťan je známy vrch *Bezovec* (741 m), ale J. Hollý mal svoje zámery.

Nazdávali sme sa, že sa u Hollého mohli azda uplatniť dajaké vplyvy bernolákovskej slovenčiny z trnavského seminára, ale v Slovári A. Bernoláka sa uvádza heslo *bez*, synonymum *gbez, rbez* a *chabzda*. Azda by sa mohlo uvažovať o dajakom vplyve podoby apelatíva liečivej rastliny *bazalička* (bazalka), bot. *bazalka pravá* (Ocinum basilicum). Je však možné, že J. Hollý predsa len poznal v nárečí formu *baza* a meno *Bazák*.

V protiklade k Hollého postave *Bazák* je pomerne dobre známa podoba priezviska *Bezák*, a to jednak z Jilemnického románu Kronika, *(Lexo Bezák)*, jednak zo značného rozšírenia tohto priezviska na západnom Slovensku: napr. v telefónnom zozname pre Bratislavu a okolie sa uvádza vyše 60 účastníkov s priezviskom *Bezák* a sú aj inde. Dobre vieme, že väčšina z nich má korene v Chynoranoch (okr. Topoľčany), v ktorých dikálnom (daňovom) súpise z r. 1753 bolo 13 sedliackych štvrtinových usadlostí Bezákovcov (21 dospelých zdanených jednotlivcov) a r. 1828 v 21 domácnostiach bolo zistených 182 jednotlivo zdanených Bezákovcov.

Osobné meno *Bazák, Bezák* má pôvod v apelatíve odvodenom častou slovotvornou príponou *-ak* (po mäkkých spoluhláskach *-iak*), ako je to časté v slovách tvorených z menného základu rozličných sémantických skupín. Tak sa často tvoria mená nástrojov *(kosák, česák, škrabák, bodák, krivák)*, mená nositeľov vlastností *(sprosták, hlupák, dobrák, mudrák, ťarbák, ču-*

[1] Z Trnavy však pochádzal významný humanista Ján Sambucus *Boza*(!) (1551—1584).

dák), obyvateľské mená *(dolniak, horniak),* názvy peňazí *(päťák, šesťák, turák),* pomenovania utvorené od slovies s rozličným významom *(čarbák, divák, maznák, sedliak, zvariak).* Sú aj v názvoch rastlín *(dubák, kozák, masliak).* Hojné sú i priezviská utvorené z obdobných apelatív, ale aj z iných, napr. podľa farby (vlasov, tváre): *Beľák, Černák, Sivák, Červenák, Zelenák),* podľa krajov a kmeňov *(Lipták, Hanák, Soták, Záhorák, Slovák, Spišiak, Poliak, Sleziak, Horák, Dolák),* podľa vlastností *(Chodák, Bosák, Surovčiak, Pašiak),* podľa rodných mužských i ženských mien *(Petrák, Pavlák, Laciak, Mišiak, Marušiak, Betušiak, Zuzulák, Žofčák, Zoščák)* a iných *(Rosák, Macák, Mazák, Hasák, Frndák, Vdoviak).*

Osobné mená vo forme *Bazák, Bezák,* pochopiteľne, súvisia s apelatívom *bazák, bezák,* hoci ináč už nedoloženým, ale s priehľadným významom: mohol to byť človek z domu pod bazami, možno ľudový liečiteľ, ktorý poznal moc kvetu a bobúľ bazy. V poľskom národopise sa zachovalo spojenie kvetu bazy s jej čarovnou mocou. V Chynoranoch koniec dediny od hája (Chynoriansky luh) vari preto nazývali bosoráckym. Z východného Liptova je priezvisko *Chabzdiak.*

Forma priezviska *Bedzák* z okolia Veľkých a Malých Bedzian (namiesto bežného a spisovného *Bedzanec*) je pôvodne trochu pejoratívneho významu.

3. Dedina *Bedzany* (r. 1245 Belgyan, r. 1387 Bulgen) sa rozšírila na *Veľké* a *Malé Bedzany* (r. 1387 Kis Bulgen). V súčasnosti sú obidve tieto dediny začlenené do aglomerácie okresného mesta Topoľčany. Ležia v strednej časti Nitrianskej sprašovej pahorkatiny v krátkom údolí pri potôčiku *(Bedziansky potok).* Povrch ich chotára so zvyškami dubovo-hrabových porastov tvoria mladotreťohorné íly pokryté sprašou v hnedozemných pôdach, veľmi vhodných na poľnohospodársku kultiváciu. Typ tohto miestneho názvu utvoreného slovotvornou príponou *-any* je starobylý, ale tieto dve dediny na starom sídelnom území Ponitria na okolí Topoľčian, pomerne veľmi husto osídlenom už v období veľkomoravskom a najmä nasledujúcom, nepatria k práve najstarším osadám, hoci ich vznik možno predpokladať už koncom 12. stor.

So slovenskými miestnymi názvami, v ktorých bola spoluhláska *dz* (napr. *Prievidza, Rozvadza, Sadzava, Zbudza* a pod.), mali pisári stredovekých feudálnych kancelárií pri zapisovaní tejto spoluhlásky vždy ťažkosti, nebolo totiž pre ňu v latinskej abecede písmena (naše *dz* je tiež iba zložka, pre ktorú je vo fonetickom zápise jednoduché písmeno *ʒ*). Treba pripomenúť, že takejto spoluhlásky niet v maďarčine, preto ho notári kráľovskej kancelárie i cirkevných inštitúcií pôvodne zapisovali písmenom *g* a neskôr zložkou *gy,* ktorá sa však v maďarčine číta *ď.* Názov *Prievidza* sa v Zoborskej listine z r. 1113 zapisuje ako *Preugian* (čiže *Prévidźäni*), r. 1382 *Privigye* (Prívidzä), *Zbudza* r. 1301/1371 ako *Zubugya,* r. 1337 *Zbugya.*

V miestnom názve *Bedzany* sa v najstarších zápisoch zapisuje *dz* ako *g* a *gy* a z bližšie neznámych dôvodov sa do prvej slabiky vsúva *-l-*: *Belgyan* (r. 1245), *Kiss Bulgen* (r. 1387).[2]

Podoba *Bedzany* vyvolávala pochybnosti o oprávnenosti spoluhlásky *dz* v tomto názve, preto r. 1773 *Malé Bedzany* zapísali ako *(Dolné) Bezany* a r. 1808 obdobne *(Horní) Bezany* a *(Dolní) Bezany* (v nárečí *horňie* a *dolňie*). I sami sa nazdávame, že upravovatelia takéhoto znenia vlastne „pospisovňovali" v tomto predspisovnom období *Bedzany* na *Bezany,* poznajúc nárečovú formu *beza* ako korektnú, kým tvar *bedza* nepoznali, a preto ho odmietali, hoci podoba názvu *Bedzany* (s *dz*) bola a je živá v reči obyvateľov okolia i samých Bedzancov.

I sami sme sa domnievali, že tento miestny názov je odvodený z osobného mena *Beda* (porov. meno cirkevného spisovateľa Beda Venerabilis — britský historik, filozof, mních 674—735); bolo by to možné, lebo tu v Ponitrí je viacej miestnych názvov z osobných mien (porov. *Šimon, Simoni — Šimonovany, Boš — Bošany, Chynor* a či *Chynoran — Chynorany).* Vplyvom topoformantu *-any* sa *d* v základe mena náležite palatalizovalo na *dz.* Lenže osobné meno *Beda* bolo dosť zriedkavé, na okolí nemáme naň doklad, preto sa prikláňame k výkladu tohto názvu z možného apelatíva *bedza,* ináč tiež nedoloženého.

Tvar *bedza* z praslovanského koreňa *bъzъ* dokladá Šmilauer (1932) z Bernekerovho etymologického slovanského slovníka v podobe *bodza* (i *bozza*) zo starej maďarčiny a ďalej zo slovanského základu, a to pri výklade názvu potoka *Bozoupotok* (čiže Bzového potoka) v metácii listiny z r. 1260 pre dedinu Antol pri Banskej Štiavnici. (Maďarské *bodza* čítaj *bod-za.*)

Z koreňa *bъzъ* máme na Slovensku viacero miestnych názvov so začiatočným *bz-,* keď po vokalizácii silného jeru *ъ* > *e* nom. *bez* znel v ostatných pádoch *bza, bzu, o bze, bzom.* Teda s výnimkou Bedzian sú všetky so začiatočným *bz-.* Najstarší doklad je pre kláštor *Bzovík* (r. 1135 *Bozouk*) na Krupinskej výšine a pri ňom je *Bzovská Lehôtka* (1524 *Lehotka*), v Tekove pri Hrone je *Bzenica* (r. 1326 *Bezenche*), pri Prešove v doline potoka Svinky je *Bzenov* (r. 1423 *Bezenke),* pod Považským Inovcom pri Radošine sú *Bzince* (r. 1390 *Both)* a pri Novom Meste nad Váhom sú *Horné* a *Dolné Bzince,* teraz *Bzince pod Javorinou* (r. 1332—1337 *Bot,* r. 1340 *Wezdenech;* za *bz-* je *wez-,* r. 1357 *Byzenech*). Na Orave sú *Bziny* (r. 1345 *Bzina*) a na východnom Slovensku pri Stropkove sú *Bžany* (r. 1410 *Bospathaka*).

Apelatívum *baza* a všetky ostatné nárečové obmeny *(beza, bieza, béza, bъoza, bez)* možno pokladať za tvary vzniknuté vokalizáciou tvrdého jeru

[2] Je doložené aj osobné meno *Boďa* a *Bodza* a miestny názov *Bodza* v obvode Čalova na Žitnom ostrove (r. 1387 *Villa nobilium de Bogya*). Obec vznikla v chotári *Hradnej Bodze* (r. 1268 *Bogha,* r. 1460 *Bogdya*).

podľa pomerov známych v slovenských nárečiach zo základu *bъzъ*, ktorý je slovanský. Avšak N. O. Trubačov (pozri podľa Š. Ondruša u Habovštiaka, 1978) na rozdiel od doterajších výkladov pozná aj praslovanské *buzъ — buzina* a *bazъ* s odvolaním sa na ruské nárečové slovo *baz* (bežné *boz*) a ukrajinské nárečové *baznik*, ako aj dolnolužické slovo *baz*, ktoré je bežné aj v srbochorvátčine (bulh. *bäzgovica;* slovin. *bezg*, ale srb.-chor. aj *bazag* z **bъzgъ*). Preto V. Machek (1957) i s inými etymológmi pokladá toto apelatívum za praeurópske.

4. Osobitným spôsobom s bazou responduje *chabzda*. V. Machek (1957) pokladá prvotnú formu a pôvod tohto slova za nejasné. Podľa neho je možné, že by *ch-* bolo z pôv. **gebz* a to z *bezg*. Preto J. Spal (1958) slovenské *Chabžany* vykladá zo základu *chъbd-* (s významom baza), s variantom *chъbz-* a z toho *chabz- (Chabžany)*, ba azda vraj tak aj *Bedzany* (*chъbdjany > **hbdzany*, anal. *Bedzany*).

Výklad pôvodu názvu *Bedzany* nie je celkom jasný. Predpokladáme pôvod z apelatíva *baza* v náreč. znení *bedza* (v súčasnosti *beza*). Bedzany je obyvateľský názov: pôv. *bedzania* boli obyvatelia osadení pri charakteristickom zoskupení kríkov bazy — bedze, ktorých okolité obyvateľstvo nazývalo pôv. *bedzäňé* > *bedzaňé* a z akuzatívu *bedzany (bedzani)* sa upevnil pe obec názov *Bedzany*. Možno uvažovať, že výsledný tvar tohto miestneho názvu vznikol kontamináciou: odvodzovaním z osob. mena *Beda* a z mena kríka *baza — beza*, príp. *bedza*.

Literatúra

Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae I. Pripravil R. Marsina. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1971. 472 s. + tab. XXV.

HABOVŠTIAK, A.: K otázke genézy slovenských nárečí. Slavica Slovaca, *13*, 1978, s. 43—56.

HOSÁK, L. — ŠRÁMEK, R.: Místní jména na Moravě a ve Slezsku I—II. Praha, Academia 1970—1980. 574 + 962 s.

KÁLAL, M.: Slovenský slovník z literatúry aj nárečí. Banská Bystrica, nákladom vlastným 1924. 1112 + CIII s.

KRAJČOVIČ, R.: Slovenčina a slovanské jazyky I. Praslovanská genéza slovenčiny. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1974. 328 s.

MACHEK, V.: Etymologický slovník jazyka českého a slovenského. Praha, Nakladatelství ČSAV 1957, s. 512.

SPAL, J.: Místní jména obyvatelská zakončena na *-any*. In: Sborník Vyšší pedagogické školy v Plzni. Jazyk a literatura I. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1958, s. 5—133.

ŠMILAUER, V.: Vodopis starého Slovenska. Praha — Bratislava, nákladem Učené společnosti Šafaříkovy 1932. 564 s.

ŠTOLC, J. a kol.: Atlas slovenského jazyka. Zv. 1. Vokalizmus a konsonantizmus. Časť prvá: Mapy. Časť druhá: Úvod — Komentáre — Materiály. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1968. 314 máp + 200 s.

THURZOVÁ, L. a kol.: Malý atlas liečivých rastlín. 6. vyd. Martin, Osveta 1975, 448 s.

Vlastivedný slovník obcí na Slovensku. Zv. 1—3. Bratislava, Veda 1977—1978.

Juraj Dolník

OBSAH A FORMA SYNTAGMY

V diskusii medzi J. Kačalom a F. Kočišom o obsahu a forme syntagmy sa konfrontujú odlišné poňatia bilaterálnosti tejto jazykovej jednotky (Kačala, 1978; 1982; Kočiš, 1978; 1981). Kým J. Kačala rozvíja učenie o syntagme, ktoré je známe zo slovenskej a českej syntaktickej literatúry, F. Kočiš aplikuje na výklad dvojstrannosti syntagmy filozofické kategórie obsahu a formy. Hneď na úvod sa žiada poznamenať, že z týchto odlišných prístupov vyplývajúce odchodné poňatia bilaterálnosti syntagmy sa vzájomne nevylučujú, ale naopak, dopĺňajú sa a tvoria dobrý podklad na objasnenie tejto jazykovej jednotky v jej úplnosti, celostnosti. Pokúsime sa ukázať, ako sa dá na základe spojenia obidvoch poňatí (pravda, nie mechanického spojenia) a ich ďalšieho rozvíjania utvoriť ucelenejší obraz o syntagme, pričom poukážeme na tú stránku syntagmy, ktorej skúmanie si vyžiadalo konštituovanie osobitnej disciplíny v rámci syntaktickej sémantiky (semaziológie). Zdá sa, že je vhodné označiť túto disciplínu ako kombinačnú sémantiku (semaziológiu)[1], ako to navrhuje N. V. Nikitin (1983).

V koncepcii J. Kačalu (1978, s. 354) „obsahovú stránku syntagmy tvorí syntaktický (syntagmatický) vzťah a formálnu stránku gramatický spôsob realizácie tohto vzťahu na jednotkách spojených týmto vzťahom". F. Kočiš, aplikujúc filozofické kategórie obsahu a formy, rozlišuje medzi vonkajšou a vnútornou formou: vonkajšiu formu tvoria morfologické prostriedky (zhoda, väzba a primkýnanie) ako spôsob vyjadrovania vzťahu v syntagme, kým vnútornú formu predstavuje štruktúrny vzťah medzi členmi syntagmy, takže v podraďovacej syntagme vnútornou formou je vzťah závislosti, v priraďovacej syntagme vzťah rovnocennosti. Odvolávajúc sa na poznatky z dialektického materializmu ukazuje, že vonkajšia forma nemá svoj protiklad v obsahu, s obsahom sa spája iba vnútorná forma. Obsah syntagmy je podľa neho spätý s lexikálnym významom pomenovaní, po-

[1] Pri termíne sémantika v zmysle náuky o význame jazykových výrazov budeme v zátvorke uvádzať aj termín semaziológia. Napriek tomu, že termín sémantika v spomínanom zmysle je u nás vžitý, pokúšame sa presadiť termín semaziológia, aby sa termín sémantika uplatňoval iba vo význame ideálnej zložky jazykového výrazu (o tejto otázke podávame podrobnejší výklad v článku Základné termíny lexikálnej semaziológie. Kultúra slova, *20*, 1986, s. 161—169).

mocou ktorých sa syntagma utvára. Svoj výklad uzatvára tým, „že bilaterálnosť či binárnosť každej jazykovej jednotky spočíva v jednote lexikálnosémantických prvkov ako obsahu a gramatického vzťahu, štruktúry ako vnútornej formy, a nie v jednote vzťahu a jeho vonkajšieho vyjadrenia" (Kočiš, 1981, s. 75). V diskusii sa autori vzájomne upozorňujú na dva dôležité momenty: na jednej strane sa nerozlišuje medzi vonkajšou a vnútornou formou a na druhej strane sa so syntagmou ako jednotkou syntaktickej roviny jazyka spája lexikálny význam. Kým J. Kačala zdôrazňuje fakt, že oblasť jazykového významu sa člení na lexikálny a gramatický význam, F. Kočiš vychádza z toho, „že obsah predstavujú príslušné prvky, ktoré sú lexikálnosémantickej povahy v jazyku ako v celostnom systéme i v jeho jednotlivých rovinách" (Kočiš, 1981, s. 75). V súvislosti s otázkou lexikálneho obsadenia v syntagme J. Kačala (1982, s. 169) vysvetľuje, že „lexikálny význam syntagmy ako spojenia lexém je daný lexikálnym významom lexém spojených v syntagme, tento význam tvorí obsahovú stránku lexikálnych jednotiek". Ako závažná sa nám javí aj otázka, keď sa rozlišuje medzi vonkajšou a vnútornou formou, čo zodpovedá vonkajšej forme.[2] Vychádzajúc z poznatkov a otázok z tejto diskusie, načrtneme naše poňatie bilaterálnosti syntagmy, ktorého základom sú tiež filozofické kategórie obsahu a formy.

V našej koncepcii dôsledne zohľadňujeme filozofický poznatok, že treba rozlišovať „medzi vnútornou (podstatnou) a vonkajšou (javovou) rovinou obsahu a formy" (Černík, 1985, s. 98). Z výkladu V. Černíka sú pre nás dôležité tieto poznatky: 1. podstatný (vnútorný, základný) obsah predmetu má konkrétne všeobecný charakter; 2. doplnkový (vonkajší, druhotný) obsah predmetu konkretizuje podstatný obsah vzhľadom na modifikačné a počiatočné podmienky predmetu; 3. spôsobom zjednotenia prvkov podstatného obsahu je vnútorná forma predmetu, čiže zákon tvorby a reprodukcie vnútornej podstaty; 4. spôsobom usporiadania doplnkového obsahu je vonkajšia (javová) forma. Podľa týchto poznatkov treba teda rozlišovať nielen medzi vonkajšou a vnútornou formou, ale aj medzi vonkajším a vnútorným obsahom, čo vyplýva aj z tézy, že „každý obsah má svoju formu a každá forma nejaký obsah" (s. 101). Otázka je, čo tvorí vonkajšiu a vnútornú formu, ako aj vonkajší a vnútorný obsah syntagmy. Budeme skúmať syntagmy, ktorých členy sú v podraďovacom vzťahu (teda podraďovaciu a prisudzovaciu syntagmu). Metodologickým základom nášho skúmania sú poznatky dialektickej logiky o metódach vedeckého poznávania, ktoré sa

[2] Zdá sa nám, že je oprávnená otázka J. Kačalu (1982, s. 170) „Čo je to, čo v substancii zodpovedá zhode ako javovej oblasti?", ako aj jeho poznámka, že „najmä korelovanosť zhody so substanciou v tomto (Kočišovom – naša pozn.) výklade je dosť málo pochopiteľná, keďže zhoda sa doteraz v jazykovede napospol dávala do súvisu so syntagmatickým vzťahom, ktorého je vonkajším prejavom".

systematicky vysvetľujú v Teórii poznania (Černík — Farkašová — Viceník, 1980).

Pred rozborom otázky treba poukázať na istú nejasnosť pri určovaní vonkajšej formy. Niekedy sa vonkajšia forma predmetu stotožňuje so spôsobom usporiadania jeho doplnkového obsahu, ako sme to vyššie spomínali, inokedy je vonkajšia forma zhodná s vonkajším vzhľadom predmetu. Podľa názoru V. M. Solnceva (1977, s. 36) forma charakterizuje vnútornú stavbu aj vonkajší vzhľad predmetu, jeho vnútorná stavba sa zhoduje so štruktúrou, ktorú zahŕňa všeobecnejšia kategória formy. Opierajúc sa o tento názor, budeme hovoriť o vonkajšej forme systému, ktorá zahŕňa prvky systému v ich vonkajšom (vzhľadovom) aspekte a jeho štruktúrnu zložku, a o vonkajšej forme štruktúrnej zložky systému, t. j. o vonkajšej štruktúre.

Keď pozorujeme syntagmy, ako napr. *starý dom, mesto Bratislava, chlapec je šikovný, dieťa spí; odrezať konár, hovoriť o zážitku, vďačný rodičom, odchod z domu, vernosť vlasti, ulica vpravo, odhodlanie pracovať, sila vetra, veľmi rýchlo* a pod., prvotne vnímame zmyslovo konkrétne slovné tvary, resp. amorfné slová, ktorých syntagmatickú spolupatričnosť signalizujú relačné morfémy, resp. slovosled. Vedecké skúmanie sa začína tým, že sa odhliada od individuálnych osobitostí skúmaných javov a určuje sa všeobecná javová forma, v ktorej sa odráža to, čo majú porovnávané individuálne javy spoločné. Už sa dávno zistilo, že spoločnou vlastnosťou spomínaných a podobných syntagiem je gramatický spôsob realizácie syntagmatického vzťahu, a to zhoda, väzba a primkýnanie. Zhoda, väzba a primkýnanie tvoria vonkajšiu štruktúrnu zložku syntagmy ako systému a viažu sa na triedu slovných tvarov, resp. amorfných slov ako na prvky tohto systému. Zhoda, väzba a primkýnanie spolu s triedami slovných tvarov, resp. amorfných slov tvoria všeobecnú vonkajšiu formu týchto syntagiem, ktorá jestvuje prostredníctvom ich individuálnej (špecifickej) vonkajšej formy, t. j. zmyslovo konkrétnych slovných tvarov, resp. amorfných slov. Zdôrazňujeme, že vonkajšiu formu syntagmy treba chápať v dialektickej jednote jej všeobecného a individuálneho prejavu (stále máme na mysli známy poznatok, že všeobecné jestvuje len v individuálnom a individuálnemu je vlastné všeobecné).

Čo vyjadruje vonkajšia forma syntagmy? (Pripomeňme si, že každá forma má nejaký obsah a vonkajšia forma vyjadruje vonkajší obsah; prijímame názor, že forma a štruktúra nie sú totožné, že sama štruktúra má obsah i formu; porov. Černík, 1985, s. 100.) Tu sa ukazuje, ako je dôležité nestrácať zo zreteľa všeobecný a individuálny prejav vonkajšej formy. Všeobecná vonkajšia forma syntagmy ako systému vyjadruje syntaktickú závislosť lexém a všeobecný význam, ktorý vyplýva zo vzťahu kategoriálnych významov triedy slovných tvarov, resp. amorfných slov. Syntaktická zá-

vislosť je všeobecný štruktúrny význam syntagmy (je vyjadrená vonkajšou formou štruktúrnej zložky systému), syntaktická závislosť a vzťah kategoriálnych významov (vrátane týchto významov) tvoria systémový význam syntagmy. Ide o také vzťahy kategoriálnych významov, ako dejový vzťah k substanciálnemu nositeľovi príznaku *(hosť prichádza, pohyb sa zrýchľuje;* substancii zodpovedajú samostatne chápané javy, teda denotáty podstatných mien), dejový zásah substancie *(čítať knihu),* vzťah statického príznaku k substanciálnemu nositeľovi príznaku *(stará lipa),* vzťah statického príznaku k dejovému nositeľovi príznaku *(pomaly kráčať),* vzťah substancie k substanciálnemu nositeľovi príznaku *(pero žiaka),* vzťah statického príznaku k substanciálnemu nositeľovi príznaku *(budova vľavo),* vzťah statického príznaku k príznakovému nositeľovi príznaku *(veľmi vysoko).* Systémový význam tvorí ideálnu zložku obsahu všeobecnej vonkajšej formy syntagmy, kým trieda lexém (lexikálne časti slovných tvarov) je materiálnou zložkou tohto obsahu (porov. výklad o tom, že obsah slova je jednotou materiálnej a ideálnej zložky; Filozofické otázky jazykovedy, 1979, s. 60).

Ďalší krok vedeckého poznávania spočíva v tom, že sa špecifikuje všeobecný jav na podmienky individuálneho javu (po elementárnej abstrakcii nasleduje elementárna konkretizácia). Pretože všeobecná vonkajšia forma tvorí dialektickú jednotu s individuálnou vonkajšou formou, aj to, čo tieto formy vyjadrujú, je v takej jednote. Individuálna vonkajšia forma vyjadruje závislosť konkrétnych lexém syntagiem a význam, ktorý vyplýva zo vzťahu lexikálnych a gramatických významov konkrétnych slovných tvarov. Individuálna vonkajšia forma sa ozmysluje v spätosti so všeobecnou vonkajšou formou. Podľa toho napr. individuálna vonkajšia forma syntagmy *pero žiaka* vyjadruje syntaktickú závislosť lexémy *žiak(ø)* od lexémy *per(o)* a to, že lexikálne významy „pero" a „žiak" sú syntagmaticky usúvzťažnené tak, že sa ozmyslujú ako substanciálny nositeľ príznaku vo vzťahu k inej substancii; teda význam „pero" má príznak vyplývajúci z jeho vzťahu k významu „žiak", pričom tento vzťah špecifikuje v súčinnosti s lexikálnymi významami význam genitívnej morfémy ako posesívny vzťah — „pero patrí žiakovi". To, čo vyjadruje vonkajšia forma syntagmy, je jej vonkajší (druhotný, doplnkový) obsah. Ak určujeme vonkajší obsah istej konkrétnej syntagmatickej formácie, berieme do úvahy jej všeobecnú i individuálnu vonkajšiu formu. Syntagma ako všeobecná konštrukcia má, prirodzene, len všeobecný vonkajší obsah.

Ukazuje sa, že do vonkajšieho obsahu syntagmy patrí jednak syntagmatický (syntaktický) vzťah, ako sa to predpokladá v koncepcii J. Kačalu, a jednak jej lexikálnosémantická báza, ako sa to predpokladá v poňatí F. Kočiša. V koncepcii F. Kočiša sa nezohľadňuje fakt, že aj vonkajšia forma niečo vyjadruje, preto sa v nej nevymedzuje vonkajší obsah. Z tohto hľa-

diska je oprávnená námietka J. Kačalu, že sa do tejto koncepcie nezahrnul syntaktický význam. Lexikálnosémantická báza sa zreteľne prejaví ako súčasť (vonkajšieho) obsahu syntagmy vtedy, keď (1) sa rozlišuje medzi všeobecnou a individuálnou formou a keď (2) sa neberie do úvahy len vonkajšia forma štruktúrnej zložky systému, ale aj vonkajšia forma systému, t. j. popri štruktúre aj prvky systému. Vo vzťahu k lexikálnosémantickej zložke treba zdôrazniť, že nejde o lexikálny význam syntagmy (porov. názor J. Kačalu, ktorý sme spomínali v úvode článku), ale o zložku systémového významu konkrétnej syntagmatickej formácie, ktorá so štruktúrnym významom tvorí systémový význam tejto formácie. Inak povedané, lexikálne významy slov vstupujúcich do syntagmy sú systémotvorné zložky systémového významu konkrétnej syntagmatickej formácie, čiže sú zložkou ideálnej časti vonkajšieho obsahu tejto formácie. Vyzdvihujeme názor, že ideálnu zložku vonkajšieho obsahu syntagmy tvorí systémový význam, ktorého zložkou je štruktúrny (syntaktický, syntagmatický) význam.

Je známe, že medzi všeobecným a individuálnym je sprostredkujúci článok, a to zvláštne. Aj medzi všeobecnou a individuálnou vonkajšou formou syntagmy je článok — jej zvláštna vonkajšia forma. Zvláštnu vonkajšiu formu syntagmy odhalíme tak, že zovšeobecníme istú podtriedu konkrétnych syntagmatických formácií, pričom sa môžeme pohybovať na rozličnej abstrakčnej úrovni. J. Kačala (1982, s. 162) tiež upozorňuje na to, že „o syntagme možno hovoriť na rozličnej úrovni zovšeobecnenia a to ukazuje, že aj syntagmu treba chápať ako diferencovaný jav". Zvláštnej vonkajšej forme zodpovedá zvláštny vonkajší obsah syntagmy. Tento aspekt syntagmy si všímajú syntaktici pri podrobnejšej klasifikácii syntagiem (napr. Filičeva, 1969). V gramatike ruského jazyka sa rozlišuje medzi gramatickým významom slovného spojenia, ktorý sa chápe ako syntaktický vzťah medzi jeho komponentmi v abstrakcii od konkrétnych pomenovaní, a jeho zmyslom, ktorý sa zakladá na gramatickom význame a lexikálnom obsadení pozícií v syntagme; napr. syntagmy 1. *odchod hostí*, 2. *strecha domu* majú zhodný gramatický význam „vzťah predmetu k predmetu", ale odlišný zmysel, 1. dej a jeho vykonávateľ, 2. celok a jeho časť (Belošapkova — Zemskaja — Miloslavskij — Panov, 1981, s. 408). To, čo sa tu nazýva zmysel syntagmy, je ideálnou zložkou obsahu zvláštnej vonkajšej formy syntagmy.

Zvláštnu vonkajšiu formu syntagmy tvorí istá podtrieda slovných tvarov, resp. amorfných slov spolu s gramatickým spôsobom realizácie syntagmatického vzťahu. Napríklad v rámci všeobecnej vonkajšej formy s významom dejového zásahu substancie sa vymedzuje podtrieda slovies s genitívnou väzbou a vnútri nej podtriedy slovies, ktoré vo vzťahu s genitívnymi substantívami vyjadrujú partitívny vzťah *(najesť sa chleba)*, zásahový vzťah

(dotýkať sa steny), zacielenosť *(dočkať sa dňa)*, odlukový vzťah *(pustiť sa stola)* alebo príčinný vzťah *(zhroziť sa myšlienky)*.

Ukazuje sa, že pri určovaní formy a obsahu syntagmy treba zohľadňovať dialektiku jej všeobecného, zvláštneho a individuálneho spôsobu existencie a v súlade s tým rozlišovať zodpovedajúce aspekty vonkajšej formy a vonkajšieho obsahu. Vo význame konkrétnej syntagmatickej formácie je implicitne prítomný význam nad ňou stojacich syntagiem — abstrakcií a naopak, význam týchto abstrakcií sa špecifikuje v konkrétnych syntagmatických formáciách.

Ak sa na spôsoby existencie syntagmy dívame z hľadiska dichotómie jazyk — reč, virtuálne — aktuálne, invariant — varianty, rozlišujeme medzi syntagmou a jazykovým (virtuálnym, invariantným) javom a exemplármi tejto syntagmy (rečovými, aktuálnymi javmi, t. j. variantmi). V tom prípade termín syntagma je vhodný len na označenie abstraktného javu (invariantu), zatiaľ čo na označenie exemplárov je primeraný termín slovné spojenie. Z tohto hľadiska, prirodzene, syntagma nie je v žiadnej súvislosti s lexikálnou sémantikou. Túto súvislosť má len slovné spojenie, ktoré však jestvuje len prostredníctvom syntagmy (len ako jej exemplár). Syntagma má len syntagmatický význam, kým slovné spojenie má syntagmatický význam a na tomto základe zjednotený celok lexikálnych významov lexém tvoriacich slovné spojenie. Syntagmatický význam sa skúma ako ideálna zložka syntaktickej jednotky v abstrakcii od lexikálnych významov. Aplikácia filozofických kategórií formy a obsahu na syntagmu má ten zmysel, že sa pomocou nej skúma syntagma v jej úplnosti, čiže sa určuje jej vnútorná a vonkajšia podstata, ako aj jej vnútorná a vonkajšia forma. Pri uplatňovaní týchto filozofických kategórií sa neobmedzujeme na elementárnu abstrakciu, ktorej výsledkom je dichotómia jazyk — reč (syntagma — slovné spojenie), ale postupujeme cez idealizáciu k dialektickej abstrakcii, pričom je dôležité, že sa abstrakcia spája s konkretizáciou.

Otázka je, čo tvorí vnútornú formu a vnútorný obsah syntagmy. Vnútorný obsah je podstatný obsah, ktorého odhalenie (podľa teórie poznania) predpokladá odhliadanie od začiatočných a modifikačných podmienok skúmaného predmetu. Od začiatočných, t. j. špecifických podmienok konkrétnych syntagiem sme odhliadli pri určovaní ich všeobecnej a zvláštnej vonkajšej formy a zodpovedajúceho vonkajšieho obsahu. Modifikačné podmienky podraďovacích syntagiem sú dané formálne syntaktickou závislosťou medzi ich členmi a tou ich vlastnosťou, ktorá sa označuje ako determinácia a predikácia. Modifikačné podmienky sa zreteľne ukážu, ak pozorujeme syntagmy typu *rýchle vozidlo, rýchlosť vozidla, vozidlo je rýchle, vozidlo hosťa, veľmi rýchlo* a pod. Ak odhliadneme od týchto podmienok, zisťujeme, že syntagmy sa zakladajú na vzťahu vec — príznak, vec — vec,

príznak — príznak. Dostávame sa tak na ontologicko-logickú (teda myšlienkovú) rovinu syntagmy[3]. Na tejto rovine sa všetky podraďovacie syntagmy redukujú na tieto tri vzťahy a napr. syntagmy *rýchle vozidlo, rýchlosť vozidla, vozidlo je rýchle* sú tu zhodné, lebo sa zakladajú na vzťahu vec — príznak. Na tejto rovine sa odhaľuje vzťah logickej determinácie. Odhalením tohto vzťahu sme určili abstraktnú podstatu syntagmy, čiže podstatu ako abstraktne všeobecné (t. j. formu opakovateľnosti istej vlastnosti všetkých podraďovacích syntagiem). Podstatný (vnútorný) obsah má však povahu konkrétne všeobecného (t. j. formy opakovateľnosti základných podmienok predmetu) a odhaľuje sa na základe dialektickej abstrakcie, s ktorou je spätý postup od abstraktnej podstaty ku konkrétnej podstate. Pritom sa vlastne rekonštruuje tvorenie podstaty. Teória poznania nás učí, že tento postup predpokladá redukovanie podstaty na jej zárodok. Čo je zárodkom podstaty syntagmy?

Pretože dialektická abstrakcia sa vzťahuje na základné podmienky, v ktorých podstata vecí vzniká, pri odhaľovaní zárodku podstaty syntagmy treba vychádzať z poznania jej základných podmienok. Zistilo sa, že syntagmatické spájanie slov sa zakladá na spoločnom sémantickom komponente, a na základe tohto poznatku sa formuloval zákon sémantickej kongruencie (Gak, 1972, s. 375). Túto základnú podmienku spájania slov dopĺňajú podmienky, ktoré sa vzťahujú na spôsoby spájania ich sémových štruktúr. Dialektická abstrakcia sa dotýka týchto podmienok. Ak odhliadneme od týchto podmienok, zisťujeme, že zárodkom, z ktorého sa podstata syntagmy utvára, je logicko-sémantický potenciál slova. Týmto termínom označujeme sémovú štruktúru slova a tie logické prvky, ktoré sa implikačne viažu na túto štruktúru (túto stránku slova sme rozobrali v štúdii Dolník, 1982, v ktorej používame termín obsah slova; obsah slova tvoria štruktúry sém a noém). Z logicko-sémantického potenciálu slova vzniká a reprodukuje sa konkrétna podstata syntagmy. Jej vznik a reprodukcia prebieha za spomínaných základných podmienok.

Kladieme si otázku, ako sa z logicko-sémantického potenciálu slova vyvíja konkrétna podstata syntagmy. Znova sa oprieme o jazykovedný poznatok, že „sémantické komponenty slova sa materiálne stelesňujú v syntaktickom pláne jazyka prostredníctvom spájateľnosti, pretože závislý (podradený) prvok slovného spojenia môžeme považovať za realizáciu sémantického komponentu určovaného slova“ (Plotnikov, 1975, s. 76). To značí, že z logicko-sémantického potenciálu slova sa istý komponent vyčlení, explicitne sa vyjadrí osobitným slovom a tým sa logicko-sémantický

[3] Keď V. Černík (1985) naznačil aplikáciu kategórií formy a obsahu v jazykovede, vnútorný obsah jazyka stotožnil s myšlienkovým obsahom, ktorý sa fixuje v logických formách.

potenciál aktualizuje ako dvojčlenná štruktúra: lexikálny význam slova — explicitne (lexikálne) vyjadrený komponent. Pravda, sú prípady, keď vyčlenený komponent logicko-sémantického potenciálu slova sa nevyjadrí osobitným slovom; napr. v spojeniach *dom priateľa, pero žiaka* vyčlenený prvok „vlastníctvo" sa nevyjadruje osobitným slovom. Ide tu teda o štruktúru lexikálny význam slova — lexikálne nevyjadrený (elidovaný) komponent — lexikálny význam súvzťažného slova. Štruktúra lexikálny význam slova — explicitne (lexikálne) vyjadrený komponent logicko-sémantického potenciálu slova sa nazýva priama explikačná štruktúra. Štruktúra, v ktorej je lexikálne elidovaný komponent logicko-sémantického potenciálu slova, sa označuje ako nepriama explikačná štruktúra, t. j. elízna štruktúra (o týchto termínoch porov. Nikitin, 1983, ktorý hovorí o explikačných a elíznych slovných spojeniach). Spôsob rozvinutia logicko-sémantického potenciálu slova do priamej alebo nepriamej (elíznej) explikačnej štruktúry nazývame explikácia. Explikácia je spôsob vzniku podstaty syntagmy z jej zárodku. Na podporu nášho tvrdenia, že týmto zárodkom je logicko-sémantický potenciál slova (obsah slova), uvedieme ešte dva názory, ktoré priamo súvisia s týmto javom. Pri skúmaní sémantickej kongruencie sa poukazuje na to, že v sémantickej stavbe slova treba rozlišovať jazykové a rečové sémantické premenné (zastupujúce príznaky). Jazykové premenné zastupujúce sémantické príznaky, ktoré sú zafixované v slove v systéme a sú zachytené vo výklade slova v slovníku, zatiaľ čo rečové premenné sa vzťahujú na sémantické príznaky v lexikálnom význame slova, ktorými sa aktualizuje tento význam v kontexte (Agamdžanova, 1977, s. 73—74; pravda, „rečové premenné" sotva možno včleniť do lexikálneho významu slova, ale určite do jeho obsahu v našom poňatí). V tejto súvislosti je vhodné pripomenúť aj výraz E. Paulinyho „úplný význam slova" vo výroku, že „v úplnom význame slova nie je obsiahnutá len obsahová stránka osihoteného všeobecného pojmu, ale sú v ňom v abstrakcii obsiahnuté aj všetky vzťahy, ktoré daný predmet môže mať v materiálnej skutočnosti s inými predmetmi" (Pauliny, 1958, s. 21).

Čo vyjadruje explikačná štruktúra? (Pripomíname názor, ktorý zastávame aj my, že štruktúra má obsah a formu.) Z logicko-sémantického potenciálu slova sa explikáciou vyčlení istý komponent preto, aby sa pojem, ktorý sa viaže na toto slovo, explicitne bližšie určil. Ak napr. z logicko-sémantického potenciálu slova *dom* vyčleníme prvok „vysoký", ktorý sa viaže na implikovaný kategoriálny komponent „rozmer", a tento potenciál rozvinieme a aktualizujeme tak, že pojem *dom* usúvzťažníme s explicitne vyjadreným prvkom „vysoký", konštituuje sa štruktúra „dom — vysoký", ktorá vyjadruje, že prvkom „vysoký" sa bližšie určuje, špecifikuje pojem *dom*. Explikačná štruktúra je spôsob syntagmatického spojenia pojmu

s jeho implikovaným prvkom a vyjadruje determináciu, t. j. to, že tento pojem je bližšie určený implikovaným prvkom. (Opäť poukazujeme na názor, „že sama štruktúra má obsah i formu, resp. že forma nie je sama usporiadanosť vlastností či vzťahov predmetu, ale spôsob tohto usporiadania"; Černík, 1985, s. 100.) Vnútornými obsahovými prvkami syntagmy sú pojem a jeho implikovaný prvok, resp. implikované prvky, ktoré sú zjednotené explikačnou štruktúrou vyjadrujúcou determináciu pojmu jeho implikovaným prvkom, resp. prvkami. Materiálnou zložkou vnútorného obsahu sú lexémy, prostredníctvom ktorých sa vyjadruje pojem a jeho implikovaný prvok, resp. prvky.

Zdôrazňujeme, že pre myšlienkové uchopenie syntagmy v jej úplnosti, celostnosti sú závažné tri základné poznatky: 1. rozlišujeme medzi vonkajšou a vnútornou formou, ako aj medzi vonkajším a vnútorným obsahom; 2. obsah má materiálnu a ideálnu zložku; 3. štruktúra má formu a obsah, čiže svojou formou niečo vyjadruje. Na základe týchto východiskových poznatkov získavame tento myšlienkovo-konkrétny obraz podraďovacej syntagmy:

vonkajšia forma: trieda slovných tvarov, resp. amorfných slov a zhoda, väzba a primkýnanie
vonkajší obsah: ideálna zložka = syntaktická závislosť a vzťah kategoriálnych a lexikálnych významov (vrátane týchto významov)
materiálna zložka = lexémy
vnútorná forma: explikačná štruktúra
vnútorný obsah: ideálna zložka = determinačný vzťah medzi pojmom a explikovaným komponentom z obsahu slova
materiálna zložka = lexémy.

Materiálna zložka vonkajšieho a vnútorného obsahu sú zhodné, lebo na ne sa viažu ideálne prvky, ktoré sú usúvzťažnené prostredníctvom vonkajšej a vnútornej formy.

Vonkajšia forma a vonkajší obsah syntagmy tvoria predmet syntaktického skúmania (vonkajšia forma je vlastne výrazová stránka syntagmy; porov. Krupa, 1979, s. 269). Ak sa v rámci syntaxe hovorí o determinácii (hovorí sa o determinatívnej syntagme), povyšuje sa vlastne logicko-syntaktický vzťah na úroveň sémanticko-syntaktického vzťahu (determinačný vzťah sa neviaže na vonkajšiu formu syntagmy, porov. *múdry človek, múdrosť človeka, človek je múdry).* Determinácia je komponentom ideálnej zložky vnútorného obsahu podraďovacej syntagmy, má logickú povahu a zistenie, že v ideálnej zložke syntagmy jeden člen je určovaný a druhý určujúci, je logický poznatok, ktorý sa včleňuje medzi lingvistické poznatky.

Vnútorná forma syntagmy je predmetom skúmania osobitnej disciplíny v rámci syntaktickej sémantiky (semaziológie), ktorá sa označuje ako kombinačná sémantická (semaziológia). Podľa M. V. Nikitina (1983, s. 62) kombinačná semaziológia je časť syntaktickej semaziológie, ktorá skúma jeden z aspektov súhrnnej sémantiky slovných spojení, a to skladanie lexikálnych významov. Pri skúmaní skladania, syntézy lexikálnych významov treba vychádzať z otázky, z ktorej vrstvy obsahu slova sa explicitne vyjadruje istý komponent. Istý komponent sa môže vyčleniť priamo z lexikálneho významu slova (z logického hľadiska vzniká tak tautologické spojenie, napr. *dravý orol, bezfarebná voda)* alebo z vrstvy silne implikovaných komponentov (napr. *hnedý bronz, lacná chatrč*) alebo z vrstvy voľne implikovaných komponentov (napr. *čítať list, žltá lopta*). Osobitnými prípadmi sú spojenia, v ktorých sa explikuje záporný implikát, t. j. komponent, ktorý sa vylučuje z obsahu slova *(zlomená myšlienka, čierne svetlo).* Takto utriedené explikačné štruktúry sú dobrou základňou na skúmanie zákonitostí syntézy lexikálnych významov na základe spájania ich sémových štruktúr. Treba skúmať, ako sa pri rozličných typoch explikačných štruktúr prejavuje spomínaný zákon sémantickej kongruencie. Východiskom skúmania zákonitostí syntézy lexikálnych významov v rámci syntagmy môže byť poznatok, že jestvujú slovné spojenia, ktorých význam sa rovná sume lexikálnych významov príslušných slov, ale aj slovné spojenia, pri ktorých táto rovnica neplatí (porov. Apresian, 1974, s. 81). V slovenskej jazykovede sa otázky syntézy lexikálnych významov vnútri syntagmy ešte neskúmali. Ukazuje sa, že treba skúmať vnútornú formu syntagmy v rámci kombinačnej semaziológie, ktorá je súčasťou náuky o sémantike zložených výrazov, t. j. syntaktickej semaziológie.

Literatúra

AGAMDŽANOVA, V. I.: Kontekstuaľnaja izbytočnosť leksičeskogo značenija slova. Riga, Zinatne 1977. 123 s.

APRESIAN, J. D.: Leksičeskaja semantika. Sinonimičeskije sredstva jazyka. Moskva, Nauka 1974. 367 s.

BELOŠAPKOVA, V. A. — ZEMSKAJA, J. A. — MILOSLAVSKIJ, I. G. — PANOV, M. V.: Sovremennyj russkij jazyk. Moskva, Vyššaja škola 1981. 560 s.

ČERNÍK, V.: Filozofická kategória formy a obsahu. In: K princípom marxistickej jazykovedy. Red. J. Horecký. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 1985, s. 95—106.

ČERNÍK, V. — FARKAŠOVÁ, E. — VICENÍK, J.: Teória poznania. Bratislava 1980. 416 s.

DOLNÍK, J.: Obsah, pojem a lexikálny význam. Jazykovedný časopis, *33*, 1982, s. 11—20.

FILIČEVA, N. I.: O slovosočetanijach v sovremennom nemeckom jazyke. Moskva, Vyššaja škola 1969. 208 s.

Filozofické otázky jazykovedy. (Z ukrajinčiny preložil J. Doruľa.) Bratislava, Veda 1979. 184 s.

GAK, V. G.: K probleme semantičeskoj sintagmatiki. In: Problemy strukturnoj lingvistiki 1971. Red. S. K. Šaumian. Moskva, Nauka 1972, s. 367—395.

KAČALA, J.: Obsah a forma v syntaxi. Slovenská reč, *43*, 1978, s. 352—358.
KAČALA, J.: Bilaterálnosť syntagmy a syntaktický význam. Jazykovedný časopis, *33*, 1982, s. 159—170.
KOČIŠ, F.: Syntaktický a sémantický prvok v syntagme. Slovenská reč, *43*, 1978, s. 14—22.
KOČIŠ, F.: Príspevok do diskusie o obsahu a forme v syntaxi. Jazykovedný časopis, *32*, 1981, s. 69—78.
KRUPA, V.: O forme a obsahu v jazyku. Slovenská reč, *44*, 1979, s. 267—270.
NIKITIN, M. V.: Leksičeskoje značenije slova. (Struktura i kombinatorika.) Moskva, 1983. 125 s.
PAULINY, E.: Systém v jazyku. In: O vědeckém poznání soudobých jazyků. Praha, Nakladatelství ČSAV 1958, s. 18—28.
PLOTNIKOV, B. A.: Sočetajemosť i semantika. In: Metody izučenija leksiki. Red. A. E. Suprun. Minsk, Izdateľstvo BGU 1975, s. 74—81.
SOLNCEV, V. M.: Jazyk kak sistemno-strukturnoje obrazovanije. 2. vyd. Moskva, Nauka 1977. 344 s.

SPRÁVY A POSUDKY

Životné jubileum doc. Eugénie Bajzíkovej

Dňa 28. 1. 1987 si pripomíname životné jubileum doc. PhDr. Eugénie Bajzíkovej, CSc., prorektorky UK v Bratislave a vedúcej Katedry slovenského jazyka FF UK. Jej pracovná aktivita sa vyznačuje harmonickou vyváženosťou pedagogickej a vedeckej činnosti, ako aj spoločensko-politickej angažovanosti vysokoškolského učiteľa. Pri priebežnej bilancii výsledkov jej práce zisťujeme, že dosiahla vynikajúce výsledky pri výchove mladšej generácie učiteľov slovenčiny a veľa vykonala v prospech hlbšieho poznania súčasného slovenského jazyka. Záslužná je aj jej práca v oblasti starostlivosti o spisovný jazyk, o presadzovanie kultivovanej slovenčiny na verejnosti.

Doc. E. Bajzíková dôverne pozná praktickú aj teoretickú stránku vyučovania slovenského jazyka na školách všetkých stupňov a aj jej vedecká práca je úzko spätá s pedagogickou praxou. Dôkladné poznanie tejto problematiky pramení v tom, že sedem rokov pôsobila ako učiteľka na základných školách, v rokoch 1961—1975 pracovala ako odborná asistentka na Pedagogickej fakulte v Nitre a od r. 1975 pôsobí na Filozofickej fakulte v Bratislave. Obdivuhodná je jej pracovná cieľavedomosť, ktorá ju priviedla od vyučovania slovenčiny na základných školách až k vedeckému skúmaniu jazyka. Na tejto ceste prešla troma významnými etapami, počas ktorých čoraz hlbšie vnikala do vedeckého poznávania súčasnej slovenčiny. V r. 1970 úspešne absolvovala rigorózne konanie, v r. 1973 získala titul kandidáta vied a v r. 1974 sa habilitovala v odbore slovenský jazyk. Publikované štúdie, články a knihy názorne ukazujú, že jej výskumná práca vyrástla z potrieb praxe a stále je s praxou spojená.

Vedecký záujem jubilantky sa od prvých výskumov orientuje na syntaktickú stránku súčasnej slovenčiny. Prvé štúdie venovala problematike osamostatnených vetných členov, ale dominantným predmetom jej bádania sa čoskoro stal text. Časť jej výskumov je zameraná na spájacie prvky v texte, píše o konektoroch v hovorových textoch, osobitne si všíma časticu *no* pri výstavbe hovorového textu, skúma jazykové konektory v umeleckom texte a výsledky čiastkových výskumov zovšeobecňuje v súhrnnej štúdii o textových konektoroch. Na túto problematiku nadväzujú štúdie o gramatických prostriedkoch pri spájaní viet a o jazykových prostriedkoch vo funkcii konektorov. Pozoruhodné sú jej práce, ktoré sa dotýkajú zámen vo vzťahu k textu. Značnou mierou prispela aj k riešeniu takých otázok textu, ako je opakovanie v textovej syntaxi, využitie jazykových prostriedkov pri výstavbe textu, zákonitosti jazykovej výstavby výkladového textu, hodnotiace jazykové prostriedky v texte, lexikálne opakovanie ako prostriedok výstavby textu, vyjadrovanie priraďovacích vzťahov v texte a nadväznosť odsekov z hľadiska textovej syntaxe. Významná je jej štúdia o vymedzení textovej jednotky, ktorú vyčleňuje segmentovaním textu z hľadiska komunikatívnej intencie v spätosti s jej gramatickou realizáciou. Záslužná je prehľadná práca o výskume textovej syntaxe v slovenskej jazykovede a poučné sú jej skriptá *Úvod do textovej syntaxe* z roku 1979. Súbežne so skúmaním textu

zo syntaktického hľadiska venuje doc. E. Bajzíková značnú pozornosť interpretácii umeleckého textu, a to už od začiatku výskumov v Kabinete literárnej komunikácie a experimentálnych metodík v Nitre. Z prác v tejto oblasti treba vyzdvihnúť štúdiu o sociálnom aspekte v diele R. Jašíka Povesť o bielych kameňoch a článok o odraze spoločenských hodnôt v jazyku V. Mináča v diele Na rozhraní.

Výsledky jazykovedných výskumov jubilantka s úspechom prenáša do vyučovania slovenského jazyka článkami metodickej povahy a pomocou experimentálnych učebných textov. Je spoluautorkou dvoch vysokoškolských učebníc, ktoré slúžia ako základná študijná literatúra pre študentov slovakistov. Jej štúdie v metodickom časopise Slovenský jazyk a literatúra v škole (ale aj vo viacerých zborníkoch) sú pre učiteľov slovenčiny zdrojom poznania a súčasne vzorom progresívneho prístupu k vyučovaniu slovenského jazyka. Je zapojená do práce na príprave učebných plánov a osnov pre filozofické a pedagogické fakulty, ako aj učebníc pre gymnáziá a vysoké školy. Je predsedníčkou celoslovenskej komisie pre slovenský jazyk a literatúru pri MŠ SSR.

Oceňujeme sústavné úsilie E. Bajzíkovej o dvíhanie jazykovej kultúry širokej verejnosti. V rokoch 1970—1971 viedla jazykovú rubriku v okresných novinách Nitriansky hlas a v práci tohto druhu pokračuje ako členka redakčnej rady Kultúry slova.

Pedagogická a vedecká aktivita jubilantky vzbudzuje ešte väčšiu úctu, ak si pripomenieme jej neobyčajnú spoločensko-politickú angažovanosť. Dlhé roky zastávala rozličné stranícke funkcie a svoj organizátorský talent uplatnila už počas svojho pôsobenia na základnej škole vo funkcii zástupkyne riaditeľa. Od r. 1985 je prorektorkou UK, je aj vedúcou Katedry slovenského jazyka FF UK, členkou vedeckej rady UK a FF UK, členkou komisie pre udeľovanie vedeckých hodností, predsedníčkou komisie pre udeľovanie titulu PhDr. a predsedníčkou viacerých komisií spojených s prorektorskou funkciou. Jej prácu v škole ocenili nadriadené orgány titulom vzorný učiteľ, okrem toho jej udelili čestné uznanie za prácu na PF v Nitre, za dlhoročnú úspešnú prácu v rámci ŠVOČ a pamätnú medailu PF v Nitre.

Stručný prehľad o doterajšej vedeckej a pedagogickej činnosti, ako aj o spoločensko-politickej angažovanosti doc. E. Bajzíkovej ukazuje, že s jej menom je úzko spätý rozvoj slovenskej lingvistiky textu, výrazné obohatenie odbornej literatúry k vyučovaniu slovenčiny a progresívna výchova mladšej generácie učiteľov slovenského jazyka. Želáme jej, aby si aj v budúcich rokoch uchovala obdivuhodnú pracovnú energiu, aby aj ďalej mohla uplatňovať svoje tvorivé sily v jazykovede a svoj organizátorský talent na vysokej škole.

J. Dolník

Súpis prác doc. Eugénie Bajzíkovej za roky 1964—1985

Bibliografia jazykovedných prác E. Bajzíkovej je usporiadaná chronologicky a ďalej v rámci jednotlivých rokov podľa druhu príspevkov. Najprv sa v príslušnom roku uvádzajú knižné práce a vedecké štúdie v odborných jazykovedných a iných odborných časopisoch a zborníkoch, za nimi (menším typom písma, petitom) články, posudky jazykovej stránky publikácií a časopisov, referáty, recenzie, drobné príspevky,

správy a pod. Príspevky v časopisoch, ktoré vychádzajú počas školského roku, sa zaraďujú podľa toho, na aký kalendárny rok pripadá príslušné číslo časopisu. Drobné príspevky rovnakého charakteru, ktoré v tom istom roku vyšli v tej istej rubrike toho istého ročníka časopisu, sa uvádzajú súhrnne v jednom hesle (hniezdujú sa). V závere sa osobitne uvádza redakčná činnosť. Názvy jednotlivých prác, časopisov a zborníkov sa zaznamenávajú v pôvodnom pravopise.

1964

Prídavné mená v úlohe osamostatnených vetných členov. — Slovenská reč, *29*, 1964, s. 139—144.

1965

Niekoľko poznámok ku skladbe. — In: Sborník o metodike vyučovania. Red. Š. Krištof. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1965, s. 65—75.

Prístavok v 7.—9. ročníku ZDŠ. — Slovenský jazyk a literatúra v škole, *12*, 1965/1966, s. 126—130.

1966

Osamostatnené vetné členy. — Slovenská reč, *31*, 1966, s. 136—141.

1967

Odsek v románe Rudolfa Jašíka Námestie svätej Alžbety. — In: Sborník Pedagogickej fakulty v Nitre. 11. 1967. Spoločenské vedy (jazyk, literatúra). Red. J. Kopál et al. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1967, s. 135—141, rus. a nem. res. s. 141.

Niekoľko postrehov z prijímacích pohovorov na PF. — Slovenský jazyk a literatúra v škole, *14*, 1967/1968, s. 124—126.

1968

Analytické črty v slovenskom tvarosloví a ich využívanie pri jazykovom rozbore. — Slovenský jazyk a literatúra v škole, *14*, 1967/1968, s. 315—317.

O polohe rozvitého prívlastku vo vete. — Kultúra slova, *2*, 1968, s. 173—174. — Tamže: Ale napriek tomu všetkému (s. 350—351).

1969

Prísudok a vetný základ v školskej praxi. — Slovenský jazyk a literatúra v škole, *16*, 1969/1970, s. 9—13.

Čakáme na vreckový kalendár bez jazykových chýb. [Vreckový kalendár 1969, Prešov 1968.] — Kultúra slova, *3*, 1969, s. 278—279 (posudok jazykovej stránky publikácie).

Metodická pomôcka na osvojenie si gramatického systému. [Ž. Tarcalová, Gramatické tabuľky pre 6. — 9. roč. ZDŠ, Bratislava 1968.] — Kultúra slova, *3*, 1969, s. 254—255 (ref.).

Výslovnosť predložiek *s, so, k, ku.* — Kultúra slova, *3*, 1969, s. 314—315.

Nie *priskyrica, pryskyrica,* ale *živica!* — Kultúra slova, *3*, 1969, s. 286.

1970

Antropomorfizácia v zvieracej rozprávke (Rudo Moric, Kukučia rozprávka). — In: Dieťa, literatúra, autor. — Interpretácie. Red. J. Kopál et al. Bratislava, Mladé letá 1970, s. 71—77.

Protokol o čitateľskom zážitku. (Vincent Šikula, Na koncertoch sa netlieska.) — In: O interpretácii umeleckého textu. 2. Red. J. Kopál — T. Zsilka. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1970, s. 199—204.

Nevšímavosť voči jazyku v okresnej tlači. [Nitriansky hlas, *10*, 1969, č. 39.] — Kultúra slova, *4*, 1970, s. 285 (posudok jazykovej stránky čísla časopisu).

Praktická knižka o slovenčine. [J. Mistrík, Slovenčina pre každého, Bratislava 1967.] — Nitriansky hlas, *11*, 1970, č. 26, s. 2 (ref.).

Jazyková rubrika v okresných novinách. — Kultúra slova, *4*, 1970, s. 216 (o rubrike Hovoríme o slovenčine, ktorú r. 1970 začali uverejňovať okresné noviny Nitriansky hlas).

Baník Prievidza vyhral — alebo *vyhrala?* — Kultúra slova, *4*, 1970, s. 192.

Nitran — Nitrančan? — Nitriansky hlas, *11*, 1970, č. 4, s. 3. — Tamže: Slovenčina na schôdzkach (č. 10, s. 3). — O používaní slov *rad — rada* (č. 30, s. 3). — O výslovnosti predložiek *s, so, k, ku* (č. 40, s. 3).

1971

Tematicko-štylistický rozbor Horákovej poviedky Na stavbe. — Slovenský jazyk a literatúra v škole, *18*, 1971/1972, s. 18—21.

Jazyk Športkuriéra. — Nitriansky hlas, *12*, 1971, č. 40, s. 2 (posudok jazykovej stránky informačného športového bulletinu).

Abeceda sekretárky. [J. Mistrík, Abeceda sekretárky, Bratislava 1968.] — Nitriansky hlas, *12*, 1971, č. 14, s. 3 (ref.).

Z administratívneho štýlu. — Kultúra slova, *5*, 1971, s. 360—361.

O druhom páde množného čísla pri vzore *žena*. — Nitriansky hlas, *12*, 1971, č. 8, s. 2. — Tamže: O zanedbávaní noriem (č. 28, s. 2). — Používanie tvarov slova *rád* (č. 34, s. 2). — O tvaroch niektorých priezvisk (č. 42, s. 2). — Čiarka v jednoduchej vete (č. 44, s. 3).

1972

Sociálny aspekt u Rudolfa Jašíka. Rudolf Jašík, Povesť o bielych kameňoch. — In: O interpretácii umeleckého textu. 3. Zborník Kabinetu literárnej komunikácie a experimentálnych metodík Pedagogickej fakulty v Nitre. Red. F. Miko et al. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1972, s. 39—47, rus. res. s. 172, nem. res. s. 178.

O Kultúre slova. — Nitriansky hlas, *13*, 1972, č. 43, s. 3 (informácia o časopise Kultúra slova).

Zberateľ a *zberač*. — Kultúra slova, *6*, 1972, s. 288.

1973

O daktorých konektoroch v hovorových textoch. — Slovenská reč, *38*, 1973, s. 154—162.

Niektoré syntaktické prostriedky v hovorovom štýle. — In: Zborník jazykovedných štúdií na počesť VII. slavistického kongresu vo Varšave. Red. Š. Krištof. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1973, s. 37—44.

O jazyku v časopise Dennica. — In: Universitas Comeniana. Facultas Paedagogica Tyrnaviensis. Spoločenské vedy. Philologia. 3. Slovenčina na rozhraní 19. a 20. storočia. Red. L. Horečný et al. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1973, s. 187—190, rus. res. s. 234, nem. res. s. 238.

Odraz spoločenských hodnôt v jazyku. Vladimír Mináč, Na rozhraní. — In: O interpretácii umeleckého textu. 4. Zborník Kabinetu literárnej komunikácie a experimentálnych metodík Pedagogickej fakulty v Nitre. Red. F. Miko — A. Popovič. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1973, s. 71—80, rus. res. s. 153, angl. res. s. 157.

1974

Formovanie marxistického svetonázoru v interpretácii umeleckých textov na ZDŠ. — In: Veda a ideológia. Red. A. Popovič. Nitra, Pedagogická fakulta 1974, s. 165—172.

Pôsobivá reportáž o Mirkovi Nešporovi. — Kultúra slova, *8*, 1974, s. 233—237.

Sociálny aspekt v diele P. Jilemnického. — Slovenský jazyk a literatúra v škole, *20*, 1973/1974, s. 177—180.

Tvar prísudku pri genitívnom podmete. — Kultúra slova, *8*, 1974, s. 217.

1975

O textových konektoroch. — In: Zborník Pedagogickej fakulty v Nitre. 23. Jazyk a literatúra v škole. Red. Š. Krištof et al. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1975, s. 45—55, rus. res. s. 55, angl. res. s. 56.

O spojení teórie s praxou. — In: Bibliografia prác Františka Miku. Výskumné materiály Kabinetu literárnej komunikácie a experimentálnej metodiky. 1. Red. A. Popovič. Nitra, Pedagogická fakulta 1975, s. 111—114.

Príklad na školský typ metatextu. — In: Text a kontext. Acta Musei Litterarii Pauli Országh-Hviezdoslav. Red. Ľ. Petráško. Dolný Kubín — Nitra 1975, s. 196—203.

O častici *no* pri výstavbe hovorového textu. — Slovenská reč, *40*, 1975, s. 80—84.

Szövegelemzés: Peter Jilemnický, Kronika. [Rozbor textu.] — Szocialista Nevelés, *20*, 1975, s. 282—284.

1976

Pojmoslovie literárnej komunikácie. Originál/preklad. Red. J. Kopál. Nitra, Kabinet literárnej komunikácie a experimentálnej metodiky Pedagogickej fakulty v Nitre 1976. 184 s. (členka kolektívu autorov).

Prerozprávanie folklóru ako metatext. — In: Literárne vzdelanie — štúdie. Red. A. Popovič. Martin, Matica slovenská 1976, s. 222—233.

Detská podstata v neintencionálnej literatúre pre deti. (Peter Jilemnický, Kronika.) — In: O interpretácii umeleckého textu. 5. Zborník Kabinetu literárnej komunikácie a experimentálnej metodiky Pedagogickej fakulty v Nitre. Red. F. Miko — A. Popovič. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1976. s. 327—338.

O jazykovej výstavbe textu. — Kultúra slova, *10*, 1976, s. 65—67.

O výskume v textovej rovine. — Slovenský jazyk a literatúra v škole, *23*, 1976/1977, s. 97—101.

Sintaxis i norma. Red. G. A. Zolotova. Moskva 1974. — Jazykovedný časopis, *27*, 1976, s. 80—82 (ref.).
O vyjadrení *Kto poznáte?* — Kultúra slova, *10*, 1976, s. 32.

1977

Gramatické prostriedky pri spájaní viet. — In: Studia Academica Slovaca. 6. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1977, s. 35—44.
Vymedzenie textovej jednotky. — Jazykovedný časopis, *28*, 1977, s. 157—165, rus. res. s. 165.
Príspevok k výstavbe textu. — In: Jazykovedné štúdie. 13. Ružičkov zborník. Red. J. Horecký. Bratislava, Veda 1977, s. 29—35.
Mária Jančová, Stará mať rozpráva o povodni. (Úryvok.) — In: Irodalmi szöveg-elemzések. [Rozbory literárnych textov.] Red. F. Mózsi — T. Zsilka. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1977, s. 165—175.

Dva zborníky o lingvistike textu. [1. Lingvistika texta 1—2, Moskva 1974. — 2. Materialy vsesojuznogo simpoziuma po psicholingvistike i teorii kommunikacii (Leningrad 27—30 maja 1975 g.) 1—2, Moskva 1975.] — Jazykovedný časopis, *28*, 1977, s. 189—190 (ref.).
Metodická príručka o vyučovaní slohu. [M. Patáková — V. Betáková, Slohové rozbory v ukážkach, Bratislava 1975.] — Kultúra slova, *11*, 1977, s. 93—94 (ref.).
Újesť, újedza. — Kultúra slova, *11*, 1977, s. 62.

1978

Opakovanie v textovej syntaxi. — In: Studia Academica Slovaca. 7. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1978, s. 33—41.
Využitie jazykových prostriedkov pri výstavbe textu. — Kultúra slova, *12*, 1978, s. 266—269.

Jazykové prostriedky vo funkcii konektorov. Teze přednášky v JS dne 27. 10. 1977. — Jazykovědné aktuality, *15*, 1978, s. 29.

1979

Úvod do textovej syntaxe. 1. vyd. Bratislava, Univerzita Komenského 1979. 84 s.
Slovenský jazyk. Experimentálny učebný text pre 1. ročník gymnázia. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1979. 136 s. (spoluautori N. Ihnátková, Ľ. Králik).
Výskum textovej syntaxe v slovenskej jazykovede. — In: Studia Academica Slovaca. 8. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1979, s. 19—30. — Znovu publikované: In: Slovakistické štúdie. Zborník vybraných prednášok Letného seminára slovenského jazyka a kultúry Studia Academica Slovaca. Red. J. Mistrík. Martin, Matica slovenská 1985, s. 433—437.
K vyučovaniu skladby. — Slovenský jazyk a literatúra v škole, *25*, 1978/1979, s. 142—144.
Na okraj novej teórie spisovného jazyka. — In: Z teórie spisovného jazyka. Red. J. Kačala. Bratislava, Veda 1979, s. 109—110.

O normovanosti jazykových prostriedkov. — In: Aktuální otázky jazykové kultury v socialistické společnosti. Red. J. Kuchař. Praha, Academia 1979, s. 186—189.

I. A. Kiseleva, Voprosy teorii rečevogo vozdejstvija, Leningrad 1978. — Jazykovedný časopis, *30*, 1979, s. 189—192 (ref.).
Prílesná oblasť. — Kultúra slova, *13*, 1979, s. 224. — Tamže: Pochádza z rodiny inteligenta, z rodiny pracujúcej inteligencie (s. 256). — *Topoľčanec — Topoľčianka* (s. 319).

1980

Slovenský jazyk. Experimentálny učebný text pre 2. ročník gymnázia. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1980. 128 s. (spoluautorka N. Ihnátková).
Ukazovacie zámená v textovej funkcii. — In: Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Philologica. 30. 1979. Red. J. Mistrík. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1980, s. 19—24.
Jazykové konektory v umeleckom texte. — In: Jazykovedné štúdie. 15. Horeckého zborník. Red. J. Ružička. Bratislava, Veda 1980, s. 33—37.
Jazyková výstavba výkladového textu. — In: Studia Academica Slovaca. 9. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1980, s. 31—44.

Praktická literárna príručka. [Kolektív autorov, Literárna rukoväť, Bratislava 1979.] — Kultúra slova, *14*, 1980, s. 188—191 (posudok jazykovej stránky publikácie).
A. A. Vejze, Referirovanije texta, Minsk 1978. — Jazykovedný časopis, *31*, 1980, s. 183—184 (ref.).
J. Oravec, Morfológia spisovnej slovenčiny, Bratislava 1980. — Slovenský jazyk a literatúra v škole, *27*, 1980, s. 87—89 (ref.).
O pomenovaní *topelec*. — Kultúra slova, *14*, 1980, s. 83—85.
O pomenovaniach snehu *novec* a *obnovec*. — Kultúra slova, 14, 1980, s. 125—126. — Tamže: O pomenovaniach *sídlištan, spolusídlištan* (s. 256). — O saniach, krnohách a vlačuhách (s. 319).

1981

Slovenský jazyk. Experimentálny učebný text pre 3. ročník gymnázia. 1. vyd. Bratislava. Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1981. 100 s. (spoluautorka N. Ihnátková).
Text Connectors. — In: Acta Universitatis Carolinae. Philologica. 1. Linguistica Generalia. 3. Red. M. Romportl et al. Praha, Univerzita Karlova 1981, s. 95—100.
Vnutritextovyje sviazi. — In: Ob interpretacii chudožestvennogo texta. 6. Sbornik statej Kabineta literaturnoj kommunikacii i experimentaľnoj metodiki pri Pedagogičeskom fakuľtete v g. Nitra. Red. J. Kopál. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1981, s. 139—148.
Lexikálne opakovanie ako prostriedok výstavby textu. — In: Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Philologica. 28. 1977. Red. E. Pauliny. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1981, s. 67—76.
Hodnotiace jazykové prostriedky v texte. — In: Studia Academica Slovaca. 10. Red. Š. Ondruš. Bratislava, Alfa 1981, s. 43—52.

Sémantika ukazovacích zámen v textovej syntaxi. — In: Jazykovedné štúdie. 16. Red. J. Ružička. Bratislava, Veda [1981], s. 123—126.
Z jazyka J. Balcu. — Kultúra slova, *15*, 1981, s. 299—301.
Šesťdesiat rokov KSČ. — Kultúra slova, *15*, 1981, s. 129—131.

O slove *vatrál*. — Kultúra slova, *15*, 1981, s. 96. — Tamže: *Zriaďovateľ* (s. 256).

1982

Súčasný slovenský spisovný jazyk. Syntax. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1982. 272 s. (spoluautor J. Oravec).
K novým poznatkom v morfológii slovenského jazyka. — In: Študijné texty zo slovenského jazyka a literatúry pre učiteľov stredných škôl. Red. B. Švihranová. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1982, s. 94—110.
O textovej syntaxi. — In: Študijné texty zo slovenského jazyka a literatúry pre učiteľov stredných škôl. Red. B. Švihranová. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1982, s. 153—157.
Some Remarks on the Problems of Text Syntax. — In: Recueil linguistique de Bratislava. 6. Red. J. Ružička. Bratislava, Veda 1982, s. 11—16.
Pripájacie jazykové prostriedky. — In: Studia Academica Slovaca. 11. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1982, s. 21—29.
Vyjadrovanie priraďovacích vzťahov v texte. — In: Jazyk a štýl publicistiky. Red. J. Mistrík. Bratislava, Ústredný výbor Slovenského zväzu novinárov 1982, s. 79—85.
Výstavba textu z hľadiska gramatiky zámen. — In: Syntax a jej vyučovanie. Red. J. Oravec. Nitra, Pedagogická fakulta 1982, s. 441—448.

Príručka o interpretácii umeleckého textu. [A. Zsilka — A. Popovič — P. Liba — Z. Zajac, Interpretácia umeleckého textu, Bratislava 1981.] — Kultúra slova, *16*, 1982, s. 122—124 (rec.).

1983

Nadväznosť odsekov z hľadiska textovej syntaxe. — Slovenská reč, *48*, 1983, s. 141—146.
Neurčité zámená v texte. — In: Studia Academica Slovaca. 12. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1983, s. 13—22.
K problematike textovej syntaxe. — Slovenský jazyk a literatúra v škole, *30*, 1983/1984, s. 33—36.
K problematike vyučovania textovej syntaxe. — In: Zborník prednášok z letného kurzu slovenského jazyka a literatúry pre poslucháčov zo zahraničia. Učebné texty. 2. Red. B. Švihranová. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1983, s. 235—256.
Nad dvadsiatym deviatym ročníkom časopisu Slovenský jazyk a literatúra v škole. — Slovenský jazyk a literatúra v škole, *30*, 1983/1984, s. 97—99.
Február 1948. — Kultúra slova, *17*, 1983, s. 33—35 (februárové udalosti a súčasná slovenská jazykoveda).

Zámená z hľadiska textovej syntaxe. — Zápisník slovenského jazykovedca. Bulletin Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV, 2, 1983, č. 3, s. 5—8 (tézy prednášky

konanej dňa 13. 4. 1983 v pobočke Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV v Trnave).

Monografia o vývine individuálnej slovnej zásoby. [L. Maršalová, Psycholingvistická analýza lexiky, Bratislava 1982.] — Kultúra slova, 17, 1983, s. 55—57 (posudok jazykovej stránky publikácie).

Dve podnetné práce z lingvistiky textu. [1. R. Gaľperin, Text kak objekt lingvističeskogo issledovanija, Moskva 1981. — 2. O. I. Moskaľskaja, Grammatika texta, Moskva 1981.] — Jazykovedný časopis, *34*, 1983, s. 83—87 (ref.).

Rigorózant, rigorózantka. — Kultúra slova, *17*, 1983, s. 23—24.

1984

Súčasný slovenský spisovný jazyk. Morfológia. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1984. 232 s. (spoluautori J. Oravec, J. Furdík).

Slovenský jazyk pre 1.—2. ročník stredných škôl (gymnázia, stredných škôl, stredných odborných učilíšť a stredných škôl pre pracujúcich). 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1984. 214 s. (spoluautori N. Ihnátková, Ľ. Králik).

Substantive Demonstrative Pronouns and Text-Syntax. — In: Recueil linguistique de Bratislava. 7. Red. J. Ružička. Bratislava, Veda 1984, s. 245—249.

Prídavné mená ako pragmény vo výkladovom slohovom postupe. — In: Štylistické otázky textu. Red. F. Ruščák. Prešov, Pedagogická fakulta v Prešove Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach 1984, s. 125—134.

O ľudskom šťastí. (Príbeh zo Slovenského národného povstania.) — Kultúra slova, *18*, 1984, s. 273—278.

K funkcii a sémantike deiktív času a miesta. — In: Studia Academica Slovaca. 13. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1984, s. 63—70.

O jazykovej výstavbe textu. — Slovenský jazyk a literatúra v škole, *30*, 1983/1984, s. 164—167.

Nová knižka na úvod do štúdia literatúry. [J. Minárik — M. Gašparík, Úvod do štúdia slovenskej literatúry, Bratislava 1983.] — Kultúra slova, *18*, 1984, s. 182—184 (posudok jazykovej stránky publikácie).

Riešiť a *vyriešiť*, alebo *poriešiť?* — Kultúra slova, *18*, 1984, s. 223.

1985

Metódy analýzy textu. — In: K princípom marxistickej jazykovedy. Red. J. Horecký. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 1985, s. 237—241.

Melody with Prospective Linkage in the Text. — In: Recueil linguistique de Bratislava. 8. Red. J. Ružička. Bratislava, Veda 1985, s. 162—166.

Neslovenské prvky v súčasnej próze. — In: Studia Academica Slovaca. 14. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1985, s. 6—34.

Vyučovanie morfológie na druhom stupni základnej školy. — Slovenský jazyk a literatúra v škole, *31*, 1984/1985, s. 168—173.

Nad tridsiatym prvým ročníkom časopisu. — Slovenský jazyk a literatúra v škole, *32*, 1985/1986, s. 33—38.

J. Hoffmannová. Sémantické a pragmatické aspekty koherence textu, Praha 1983. — Jazykovedný časopis, *36*, 1985, s. 90—91 (ref.).

Pacientka, gen. pl. *pacientiek*, či *pacientok?* — Kultúra slova, *19*, 1985, s. 379.

Seminár macedónskeho jazyka, literatúry a kultúry. — Slovenská reč, *50*, 1985, s. 119—120 (správa o seminári konanom v dňoch 3.—24. 8. 1984 v Ochride, Juhoslávia).

Redakčná činnosť

Kultúra slova, *2*, 1968 — *19*, 1985 (členka red. rady).
Nitriansky hlas, *11*, 1970 — *12*, 1971 (vedúca jazykovej rubriky Hovoríme o slovenčine).
O interpretácii umeleckého textu. 3. Zborník Kabinetu literárnej komunikácie a experimentálnych metodík Pedagogickej fakulty v Nitre. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1972 (zodpovedná redaktorka).
O interpretácii umeleckého textu. 4. Zborník Kabinetu literárenj komunikácie a experimentálnych metodík Pedagogickej fakulty v Nitre. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1973 (výkonná redaktorka).
Naša univerzita, *32*, 1985/1986, č. 2.—4 (predsedníčka red. rady).

Zostavil L. Dvonč

Celoštátna konferencia o komunikatívnom zreteli vo vyučovaní materinského jazyka

Katedra súčasného českého a slovenského jazyka, literatúry a didaktiky jazyka Pedagogickej fakulty UJEP v Brne usporiadala v dňoch 12.—14. mája 1986 v učebno-rekreačnom stredisku UJEP v Cikháji celoštátnu konferenciu s medzinárodnou účasťou na tému *Komunikatívny zreteľ vo vyučovaní materinského jazyka*. Zúčastnili sa na nej učitelia českého a slovenského jazyka z pedagogických a filozofických fakúlt v ČSSR, vedeckí pracovníci, pracovníci ústredných ústavov pre vzdelávanie učiteľov, pracovníci z výskumných ústavov i zahraniční lingvisti zo ZSSR, NDR, PĽR.

Okrem odborno-didaktickej náplne mala konferencia i slávnostný ráz, pretože sa konala pri príležitosti 65. výročia založenia KSČ, 40. výročia vzniku Pedagogickej fakulty v Brne a pri príležitosti významného životného jubilea doc. PhDr. Přemysla H a u s e r a, CSc. Záštitu nad konferenciou prevzal rektor UJEP prof. PhDr. Bedřich Č e r e š ň á k, DrSc., a dekan PaedF UJEP prof. PhDr. Milan P ř a d k a, DrSc.

Po slávnostnom otvorení rektorom UJEP sa začalo pracovné rokovanie úvodným teoretickým referátom J. H o r e c k é h o, ktorý zovšeobecnil zásady komunikačného procesu a komunikačných aktov. Uviedol, že pri tvorbe textu treba mať na zreteli nielen poradie viet, treba uvažovať aj o jeho koherentnosti, o jeho akceptabilnosti, zrozumiteľnosti, treba ukázať, ako text vzniká a skúmať efekt jeho pôsobenia na adresáta. Teoretické závery tohto referátu boli dobrým východiskom na uvažovanie o bezprostrednom využívaní materinského jazyka pri zvyšovaní predovšetkým jeho komunikatívnej funkcie vo vyučovaní. J. S c h ä f e r z NDR hovoril o rozvoji receptívnych rečových schopností žiakov vo vyučovaní materinského jazyka v NDR. Jeho príspevok vychádzal z viacerých názorov na prvé zavedenie nového spôsobu vyučovania materinského jazyka v NDR v cykle Chápanie neumeleckých textov. P. H a u s e r vo svojom príspevku rozvádzal všeobecné perspektívy a súčasné uplatnenie komunikatívneho zreteľa v čiastkových zložkách učiva z českého jazyka. Zdôraznil potrebu novej prípravy učiteľov českého jazyka i potrebu nových učebných pomôcok. Osobitne prízvukoval nácvik nepripravených hovorených prejavov a spätosť vyučovania materinského jazyka s ostatnými predmetmi v základnej či strednej škole. A.

Jaklová poukázala na komplexné rozbory rečovej činnosti so zreteľom na jazykové vyučovanie. Rečovú činnosť treba skúmať s ohľadom na jednotlivé komunikačné situácie, osoby atď. Na splnenie tohto cieľa vo vyučovaní materinského jazyka treba vypracovať osobitnú metodiku. J. Zech z NDR vystúpil s príspevkom nazvaným *O všeobecnom princípe práce pri vytváraní komunikatívneho správania vo vyučovaní materinského jazyka.* Opieral sa pritom o zásady psychológie, ktoré platia i pri utváraní jazykovokomunikačných schopností vo vyučovaní materinského jazyka. M. Ligoš komunikatívny zreteľ vo vyučovaní materinského jazyka podoprel analýzou motivačných aspektov, ktoré podmieňujú úspešnosť pri dosahovaní komunikatívnych zručností vo výchovno-vzdelávacom procese. T. Heidrich z Lipska hodnotil výsledky výskumného tímu Vysokej školy pedagogickej v Lipsku, ktorý rieši úlohu Metodika materinského jazyka najmä so zameraním na ciele a obsah systematického rozvíjania hovoreného prejavu, čo tvorí súčasť nových učebných osnov na desaťročných stredných školách v NDR. Ľ. Geletová na základe doterajších skúseností na Pedagogickej fakulte v B. Bystrici oboznámila účastníkov konferencie s možnosťami využívania počítačov vo vyučovaní materinského jazyka so zreteľom na komunikatívny efekt. M. Heidrichová z Vysokej školy pedagogickej v Lipsku analyzovala doterajšie poznatky z výskumnej činnosti v oblasti dialogického prejavu žiakov 4. roč. ZŠ, ktoré ukazujú na dôležitosť rozboru komunikačnej situácie a na potrebu hodnotiť zaznamenané dialógy žiakov. A. Brzezinská z Poznane hovorila o stimulujúcich činiteľoch rozvoja komunikatívnych schopností detí predškolského veku a detí 1.—3. roč. ZŠ. J. Hubáček vo svojom príspevku vychádzal zo zásady, že vyjadrovacie schopnosti žiakov sa rozvíjajú v celej výchovnej a vyučovacej činnosti a hodnotil stav jazykového vyjadrovania na 2. stupni ZŠ. V diskusii sa M. Grepl vrátil k teoretickým otázkam komunikatívneho aspektu jazyka a pripomenul, že teória komunikatívnych aktov musí rešpektovať i ostatné teórie. Zdôraznil, že jazyková komunikácia je širší pojem než prenášanie informácií. S. Romportl upozornil na využívanie miestnych nárečí pri vyučovaní spisovného jazyka. O zmene komunikatívnych situácií po prechode žiakov do základnej školy a postupoch pri vyučovaní materinského jazyka hovorila K. Ondrášková.

Problematiku vyučovania materinského jazyka so zreteľom na komunikatívny cieľ na strednej škole začala M. Čechová referátom zameraným na vyučovanie slohu: pokladá ho za rozhodujúcu zložku materinského jazyka aj z hľadiska cieľa konferencie. Vyučovanie hovorených prejavov na strednej škole treba podporiť výučbou rétoriky. Nový model vyučovania materinského jazyka pre všetky štyri ročníky stredných škôl na Slovensku bol obsahom referátu N. Ihnátkovej. Dialóg medzi učiteľom a žiakom na vyučovacej hodine z hľadiska jazykovej komunikácie na základe výsledkov získaných z priameho výskumu analyzovala R. Brabcová. Koreferát U. Kvítkovej načrel do problematiky jazykového vyučovania v SOU a na SOŠ, v ktorých sa preferuje odborná výchova vlastnej profesie pred všeobecnovzdelávacími predmetmi. O kategorizácii spisovných a nespisovných vyjadrovacích prostriedkov a o kritériách študentov pri posudzovaní tohto rozdielu hovoril J. Zeman. Komunikatívna a kognitívna hodnota materinského jazyka v príprave kandidátov na učiteľské povolanie bola predmetom referátu J. Muránskeho. Zdôraznil, že nástroj, prostredníctvom ktorého učitelia vzdelávajú a vychovávajú, nemá svoje zastúpenie v učebných plánoch okrem učebných plánov pre študentov študujúcich mate-

rinský jazyk ako aprobačný predmet, resp. študentov pripravujúcich sa na učiteľstvo 1.—4. roč. ZŠ. Analýza stavu v príprave kandidátov učiteľstva na komunikačný akt kandidát — žiak a opačne v príspevku A. Hrdličkovej ukázala, že tento stav je nedostačujúci. Podobnú tematiku obsahoval i koreferát J. Kasala, v ktorom názorne ilustroval rozmanitosť situačných okolností, ktoré sa vytvárajú na vyučovacej hodine, a upozornil na potrebu pohotovo a presne reagovať na ne vhodnými jazykovými prostriedkami zo strany kandidáta. M. Krčmová hodnotila vyučovanie češtiny ako cudzieho jazyka so zreteľom na komunikatívny cieľ. V súvislosti s prípravou cudzincov na našich vysokých školách vyplýva pre učiteľa českého, resp. slovenského jazyka potreba uplatňovať nové vyučovacie postupy a brať ohľad na novú situáciu, v ktorej vystupuje najmä cieľ prakticky zvládnuť jazyk. Otázky komunikatívneho zreteľa vo vyučovaní materinského jazyka budú mať pokračovanie na seminári v Nitre. Touto informáciou B. Švihranovej a pripomienkou, že komunikatívny zreteľ vo vyučovaní materinského jazyka nemožno preceňovať, sa rokovanie konferencie skončilo.

Na záver treba ešte dodať, že konferencia bola organizačne, odborne i spoločensky dobre pripravená. Priebeh konferencie bol hladký, plynulý, jej výsledky užitočné a poučné pre všetkých zúčastnených. V pripravovanom zborníku referátov, koreferátov a diskusných príspevkov z tejto konferencie sa rokovanie konferencie sprostredkuje aj ostatným záujemcom.

J. Muránsky

Z dejín slovenskej jazykovedy

Knižná práca E. Jónu *Postavy slovenskej jazykovedy v dobe Štúrovej* (Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1985. 172 s.) obsahuje štúdie a úvahy o osobnostiach z obdobia, keď sa postupne rodil a formoval slovenský spisovný jazyk, ktorý uzákonil Ľ. Štúr a ktorý sa používa v podstate nezmenený dodnes takmer stopäťdesiat rokov. Začiatky tohto spisovného jazyka stredoslovenského typu, úplne odlišného od predchádzajúcej bibličtiny (slovakizovanej češtiny) alebo bernolákovčiny (spisovnej slovenčiny západoslovenského typu), pútajú stále pozornosť nielen jazykovedcov, ktorým otázky jazyka patria „ex offo", ale aj historikov a literárnych vedcov a iných odborníkov, ktorí sa zaoberajú dejinami slovenského národa z najrozličnejších aspektov. Bolo to obdobie kvasu, hľadania, rozsiahlych diskusií a polemík, za jednoznačným „pro" nasledovalo často prudké „kontra". Týmto „hľadačským rokom" je práve venovaná knižka známeho slovenského jazykovedca, ktorý sa vo svojej celoživotnej vedeckovýskumnej činnosti zameriava na štúdium dejín slovenského jazyka, predovšetkým však dejín slovenského spisovného jazyka a dejín slovenskej jazykovedy v minulom storočí.

Po predhovore je na prvom mieste uverejnená vstupná štúdia *Pohľad na slovenskú jazykovedu pred 19. storočím.* Už v tomto období (17.—18. stor., ak vychádzame od Vavrinca Benedikta z Nedožier, ktorý roku 1603 vydal gramatiku češtiny so zmienkami o slovenčine) sa vytvárali viaceré strediská alebo krúžky a rozličné spoločnosti, v ktorých vznikali práce o slovenčine, napr. v prvej polovici 18. stor. v okruhu M. Bela a D. Krmana vznikla práca P. Doležala Gram-

matica Slavico-bohemica, teda Slovensko-česká gramatika (Bratislava, 1746), ktorá kodifikovala bibličtinu (slovakizovanú češtinu). Iné stredisko tvorili kamaldulskí mnísi zaoberajúci sa rukopismi slovníka, gramatiky a prekladu biblie, ktoré boli prvým pokusom o ustálenie a uzákonenie kultúrnej západoslovenčiny. Autor predpokladá existenciu takýchto voľných slovakistických krúžkov i pri vzniku niektorých iných jazykových príručiek. Dôležité bolo ďalej zriadenie tzv. generálnych seminárov na prípravu kňazov (Jozefom II.). Podľa jeho príkazov sa kňazi v týchto seminároch mali pripravovať na svoje budúce povolanie učiť a kázať v svojom materinskom jazyku. Mladí kňazi vychovávaní pod štátnou kontrolou mali pomáhať pri budovaní politickej, hospodárskej a vojenskej moci štátu. V bratislavskom generálnom seminári vzniká pod vedením A. Bernoláka Spoločnosť pre pestovanie slovenskej reči, okrem toho na šírenie slovenskej literatúry vzniká Slovenské učené tovarišstvo. So skupinou „vlasteneckých filológov" z radov seminaristov kodifikuje A. Bernolák spisovnú slovenčinu západoslovenského typu. Nielen pred 19. stor., ale aj v 19. stor. vznikajú dôležité slovakistické centrá. V r. 1801 vzniká v Bratislave Ústav reči a literatúry československej s Katedrou reči a literatúry československej pri evanjelickom lýceu. Tu sa zas utvára študentská spoločnosť, v ktorej sa položili základy spisovnej slovenčiny stredoslovenského typu. V 19. stor. vznikli aj Tatrín a Matica slovenská, ktoré sú zo slovakistického hľadiska najvýznamnejšími spolkami a spoločnosťami a pri výklade dejín slovenskej jazykovedy ich nemožno obísť.

Po tomto úvode nasledujú štúdie, v ktorých sa hovorí o jednotlivých postavách zo štúrovského obdobia: *Anton Bernolák a Ľudovít Štúr, Profesor Juraj Palkovič a jeho slovník, Ján Kollár a Jozef Jungmann, Otázky slovenského jazyka v diele Pavla Jozefa Šafárika, Ľudovít Štúr — kodifikátor spisovnej slovenčiny, Prvé jazykovedné práce Ľudovíta Štúra, Začiatky štúrovskej slovenčiny a Jozef Miloslav Hurban, Účasť Michala Miloslava Hodžu pri formovaní spisovnej slovenčiny, Život a dielo Martina Hattalu.* Pozornosť sa pritom sústreďuje na trojicu postáv, ktoré mali rozhodujúci podiel na vzniku súčasnej spisovnej slovenčiny. Na prvom mieste je to Ľ. Štúr. Ten nastolil požiadavku kodifikovania spisovnej slovenčiny na základe strednej slovenčiny ako hovorovej reči ľudu a kultúrnej slovenčiny ľudovej slovesnosti, ďalej je to M. M. Hodža reprezentujúci slovenské, no najmä česko-slovenské jazykové tradície zachovávané na Slovensku v staršej forme J. Palkovičom a napokon M. Hattala, ktorý na rozdiel od Ľ. Štúra a M. M. Hodžu ako ideových pólov a či protipólov predstavuje stred s využitím tradície A. Bernoláka a P. J. Šafárika, predovšetkým však A. Bernoláka ako zakladateľa prvého slovenského spisovného jazyka. Tento postup M. Hattalu sa ukazuje ako veľmi závažný z toho hľadiska, že vo vtedajšom našom národnom hnutí, ako konštatuje autor, sa uplatňovali dva základné prúdy, a to bernolákovský katolícky a československý evanjelický. Pritom však aj A. Bernolák rovnako ako neskôr Ľ. Štúr si uvedomoval úzke vzťahy slovenčiny a češtiny, čo sa prejavilo v tom, že spisovná čeština bola pre A. Bernoláka aj pre Ľ. Štúra východiskom, modelom pri kodifikovaní spisovnej slovenčiny (pozri výklady na s. 21—22).

Popri týchto hlavných postavách vystupujú tu aj ďalšie osoby dôležité z hľadiska vzniku a ustaľovania štúrovskej spisovnej slovenčiny, resp. z hľadiska slovenskej jazykovedy v Štúrovej dobe. Autor si napr. všíma otázku slovenského jazyka v diele P. J. Šafárika, ktorý na jednej strane bol za zachovanie spisovnej češtiny s primeraným ohľadom na slovenský jazyk a jeho prirodzené právo (ako

to aj formuloval), ale na druhej strane vyslovil želanie, aby „zo snažení katolíckych i protestantských slovenských spisovateľov mohol časom vyrásť slovenský spisovný jazyk uspokojujúci všetky spravodlivé požiadavky osvietenských príslušníkov národa". J. Jungmann je u nás všeobecne známy najmä ako autor päťdielneho česko-nemeckého slovníka. Autor ukazuje, že J. Jungmann nepriamo prispel k nastoleniu štúrovskej slovenčiny i k jej formovaniu, takže má dôležité miesto nielen v dejinách českej, ale aj slovenskej jazykovedy.

V knižke sa čitateľ dozvie množstvo neznámych faktov. Autor upozorňuje napr. na Štúrovu druhú najväčšiu prácu z odboru porovnávacej jazykovedy, a to na prednášku, ktorá sa zachovala v dvoch zápisoch neznámych Štúrových poslucháčov. Osudy tohto diela nám trochu alebo čiastočne pripomínajú osudy diela F. de Saussura Cours de linguistique générale, zapísaného jeho žiakmi. Zápisy sú pritom uložené v dvoch archívoch, zo študijných dôvodov by azda bolo vhodnejšie sústrediť ich v jednom archíve (azda najskôr v Matici slovenskej). Ako zaujímavosť spomeňme aj to, ako sa M. Hattala usiloval dať do súladu bernolákovčinu a štúrovčinu, resp. novšiu štúrovčinu zosúladiť so staršou bernolákovčinou. Chcel napr. zaviesť písmeno *ó* namiesto *uo*, aby sa priblížil k bernolákovcom, ako o tom výslovne hovoril, aspoň v písme, súhlasil s tvarmi prídavných mien na *-é, -ého, -ému (dobré, dobrého, dobrému)*, ktoré boli v bernolákovčine. Zaujímavá je aj zmienka o tom, že Hattalov starší druh a spolurodák O. Radlinský vo svojich Pokladoch kazateľského rečníctva pôvodne chcel používať bernolákovčinu, potom bernolákovčinu a štúrovčinu — zjednotené pravidlom o rytmickom krátení (čo zas ukazuje na silu štúrovskej spisovnej slovenčiny, v ktorej bolo toto krátenie uzákonené).

K štúdii o M. Hattalovi je pripojená jeho bibliografia. Z bibliografie vidieť, že M. Hattala bol všestranný jazykovedec, ktorý sa venoval nielen slovenčine a konfrontačnému štúdiu slovenčiny a češtiny (v knihe Srovnávací mluvnice jazyka českého a slovenského), ale aj slavistike, indoeuropeistike a aj všeobecným jazykovým otázkam (porov. napr. štúdie O ablativě ve slovančině a litvančině, O jazykozpytě a přírodozpytě), čo súviselo s jeho účinkovaním na pražskej univerzite. Škoda, že tu nie je uverejnená aj bibliografia ústrednej postavy tejto knižky Ľ. Štúra (na základe práce J. V. Ormisa Bibliografia Ľudovíta Štúra, Martin 1958), príp. aj ďalších postáv, napr. J. Kollára (na základe práce J. V. Ormisa Bibliografia Jána Kollára, Bratislava 1955). Spracovanie bibliografie iba pri M. Hattalovi sa takto z hľadiska celého diela javí ako istá výnimka alebo odchýlka.

Autor v úvodnom predhovore výslovne pripomína, že tu ešte nejde o úplné a sústavné dejiny slovenskej jazykovedy ani o vyčerpávajúce monografie jazykovedcov zo štúrovského obdobia. Napriek tomu sa nazdávame, že táto knižka je veľmi dobrým odrazovým mostíkom na vypracovanie podrobných dejín slovenskej jazykovedy, v ktorých by sa venovala primeraná pozornosť jednak zástoju jednotlivých postáv, jednak aj jednotlivých spolkov a kultúrnych inštitúcií (v novších dejinách predovšetkým Matici slovenskej a Slovenskej akadémii vied, špeciálne ich jazykovedným pracoviskám). Čiastočne sa dejín slovenskej jazykovedy týka pripravovaná Encyklopédia jazykovedy, jej zameranie je však iné, preto nemôže v plnej miere nahradiť prácu, v ktorej by sa systematicky v chronologickom slede podávali dejiny slovenskej jazykovedy s využitím najnovších poznatkov.

Pohľady na jednotlivé postavy slovenskej jazykovedy v Štúrovej dobe (v názve

knihy veľmi vhodne využitý archaizujúci slovosled „v dobe Štúrovej") sú vypracované veľmi precízne na základe dôkladnej znalosti archívneho materiálu, vlastných jazykovedných prác o jednotlivých postavách a na základe neobyčajného rozhľadu v odbornej literatúre. E. Jóna veľmi dobre pozná spôsob, ako čitateľovi v pútavej forme podať jednotlivé detaily, ale veľmi dobre vie predstaviť aj celkové pohľady na diela jednotlivých postáv a pohľad na smery a prúdy, ktoré sa prejavovali v procese ustaľovania štúrovskej spisovnej slovenčiny. Vznik a vývoj tohto spisovného jazyka vidí v tesnej spojitosti s vývinom nášho národa. Spĺňa takto požiadavku súčasnej jazykovedy na štúdium vzájomných vzťahov jazyka a spoločnosti, resp. spoločnosti a jazyka, ktorý táto spoločnosť používa. Sme presvedčení, že knižka sa stane príťažlivým čítaním pre študentov a učiteľov slovenčiny, ako aj kultúrnych pracovníkov a milovníkov slovenského jazyka, pre ktorých autor túto knižku písal.

L. Dvonč

MISTRÍK, J.: Moderná slovenčina. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1984. 253 s.

Slovenskej verejnosti už dlhšie chýba kniha, ktorá by zaplnila medzeru vzniknutú po poslednom vydaní Slovenskej gramatiky od E. Paulinyho, J. Štolca, J. Ružičku z roku 1968. Hoci od tých čias vyšlo viacero zhrnujúcich diel, v ktorých sa opisuje jazykový systém slovenčiny (spomedzi nich sú spôsobom spracovania Slovenskej gramatike najbližšie Slovenská gramatika od E. Paulinyho z r. 1981 a Úvod do štúdia jazykov od Š. Ondruša a J. Sabola z roku 1981 a 1984), vždy boli adresované poslucháčom filologických fakúlt, nie bežnému používateľovi jazyka. J. Mistrík, uvedomujúc si tento nedostatok, ponúkol širokej verejnosti knihu s názvom *Moderná slovenčina*. Ak hovoríme o adresovaní tejto knihy širokej verejnosti, nevyjadrujeme sa celkom presne. Autor postavil na rovnakú priečku i druhého adresáta — odborníka slovakistu. Rôznorodosť adresátov oprávnene vzbudzuje zvedavosť, ako sa odbornosť publikácie spojila s jej popularizačným zacielením.

Veľmi náročný je aj cieľ knihy — podať systematický opis všetkých rovín slovenského jazyka. A nielen to. Autorovi šlo aj o komplexný pohľad na slovenský jazyk, o zhrnutie toho, čo treba dnes o slovenčine povedať i vedieť. J. Mistrík vychádza z dejín nášho jazyka a z jeho nárečového rozvrstvenia, opisuje fonetiku, pravopis, lexikológiu, morfológiu, syntax a štylistiku slovenčiny a v závere knihy predstavuje oblasť jazykovej kultúry a jazykovej pragmatiky. Čerpajúc z dobrej tradície, autor obohacuje tento široký záber o hľadisko, ktorým dostáva kniha ďalší rozmer a na ktoré dáva autor najväčší dôraz — je to hľadisko modernosti. Modernosťou autor rozumie najsúčasnejšiu podobu slovenčiny v jej dynamickom vývine a „v dialógu s minulosťou i s jej budúcnosťou" (s. 9). Právom možno povedať, že takýto pohľad je nový a zatiaľ jedinečný. Z tejto stránky je zaujímavá kapitola *Perspektívy* (s. 14—17), v ktorej sa ukazujú dynamické tendencie v rozvoji zvukovej, lexikálnej a gramatickej roviny slovenského jazyka i v rozvoji štýlov. Niektoré vlastné pozorovania sa autor usiluje zobjektívniť výsledkami získanými štatistickými metódami (vyrovnávanie výslovnosti

najčastejších hlások v rámci strednej Európy, zrýchľujúce sa pribúdanie internacionálnych slov, zjednodušovanie morfologicko-syntaktického systému jazyka, rozvoj asi sto štýlov v súčasnej slovenčine).

Úsilie o komplexný a systematický opis jazyka v dynamických premenách, ako ho predstavuje koncepcia Modernej slovenčiny, skrýva mnohé úskalia. Pokúsime sa postupne sledovať, do akej miery sa autorovi podarilo tento náročný cieľ splniť.

Pri opise súčasného slovenského jazyka autor začína kapitolou *Fonetika* (s. 24—37). Hoci sa už predtým zmienil o zvukovej rovine jazyka, v tejto časti sa zaoberá len klasifikáciou hlások a opisom ich artikulácie. Sústredenie pozornosti nie na systémový základ, ale na fungovanie jazykových javov, čo vyhovuje najmä bežnému používateľovi jazyka, nie je však dôsledné. Zmienka o fonologických symboloch (s. 14) by si žiadala záber aj do oblasti fonológie (aspoň jej definíciu), a to tým skôr, že stotožnením hlásky a fonémy (s. 24) sa znejasňuje „abeceda" nášho zvukového systému. O niekoľko strán ďalej je fonéma definovaná ako „zvuková jednotka, ktorá má presne vymedzenú obsahovú hodnotu" (s. 36). Odborník jej síce môže rozumieť, pre bežného čitateľa je však nepochopiteľným skokom vo výklade — nepostupuje sa tu totiž od známeho k neznámemu tak, aby mohol čitateľ sledovať súvislosti javov. Ak sa teda autor rozhodol sledovať aj systém, sotva mohol vystačiť iba s načrtávaním problémov, tobôž keď bežný čitateľ potrebuje podrobnejšie vysvetlenie systémových javov. Ak na druhej strane autor zdôrazňuje fungovanie jazyka (reč), aj v tom prípade by systémový základ mal byť v pozadí.

Mnoho nových postrehov prináša opis lexikálnej roviny jazyka (s. 47—97). Autor ukazuje slovnú zásobu ako „najdynamickejšiu oblasť jazyka", ktorej vývin „dáva do pohybu situáciu vo všetkých jazykových rovinách" (s. 47). Najviac pozornosti venuje rozvoju slovnej zásoby (preberaním a tvorením slov a ich významovým prehodnocovaním), diferenciácii slovnej zásoby podľa rozličných kritérií a formálnej štruktúre slova (morfematickej a slovotvornej). Osobitnú pozornosť venuje aj jednej z najvýraznejších tendencií nášho jazyka — internacionalizácii, ktorá vyplýva z celkového historicko-spoločenského pohybu. Považuje ju aj za hlavnú črtu modernizácie jazyka. Spolu s internacionalizáciou nášho jazyka autor sleduje aj prudký rast terminologickej lexiky a pribúdanie kalkov (napr. v terminológii počítačov). Celkový obraz o slovnej zásobe súčasnej slovenčiny dopĺňa informáciami o frazeológii a o rôznych typoch slovníkov. Aj pri čítaní tejto kapitoly však máme pocit, že výklad príliš „beží", akoby autor nemal čas zastaviť sa a rozviesť načrtnuté otázky. Z toho vyplývajú aj niektoré nedôslednosti vo formuláciách, ktoré sú zväčša priširoké (odborné termíny sú presné názvy vecí — s. 69; viacslovné pomenúvacie jednotky sa odborne nazývajú frazeologickými jednotkami — s. 89). Niektoré formulácie sú naopak príliš jednoznačné, takže nedávajú priestor inej interpretácii (napr. čím je slovo kratšie, tým je staršie a naopak — s. 71). Čitateľovi nebudú jasné kritériá určenia „mladosti" nášho jazyka, keď sa slovenčina ako „mladý" jazyk vyvinul z praslovančiny (s. 48). Nie sú celkom jasné ani kritériá rozlíšenia prevzatých a cudzích slov. Ak by sa rešpektovalo tvrdenie, že cudzie slová sú „iba príležitostne vypožičané slová" (s. 48), teda vlastne citácie z cudzieho jazyka, bolo by to rozlišovanie oprávnené. Nemôžeme však súhlasiť, keď sa za takto vymedzené cudzie slová považujú slová *banán, jogurt, šach* (s. 64). Vyhovujúcejšie je členenie slovnej zásoby podľa pôvodu slov na domáce a prevzaté slová v rozličnej

miere zdomácnené (porov. učebnicu od P. Ondrusa, J. Horeckého, J. Furdíka Lexikológia, 1980, s. 192). O špecifickom vyčlenení internacionálnych slov možno uvažovať vzhľadom na ich nadnárodný charakter.

Gramatickú stavbu jazyka opisuje J. Mistrík v kapitolách *Morfológia* (s. 98—146) a *Syntax* (s. 147—198). Rozsah kapitol a zároveň tendencia autora povedať čo najviac na malej ploche si vynútili opisno-inštruktívny, klasifikačný ráz týchto stránok nášho jazyka, ktoré sú poučením najmä pre človeka potrebujúceho základné informácie s praktickými ukážkami (skloňovacie a časovacie vzory v tabuľkách, príklady pri klasifikácii viet a pod.). Hľadisko modernosti, ak ho chápeme ako uchopenie toho, čo je v jazyku produktívne a perspektívne, čo sa narúša a čo stabilizuje, nie je v týchto častiach také výrazné; zjavne to súvisí s relatívnou stálosťou gramatického systému oproti dynamickosti lexikálneho systému jazyka. V morfológii sa autor zaoberá vlastne len charakteristikou jednotlivých slovných druhov. Netradične pritom pôsobí uvádzanie skloňovania podľa frekvencie jednotlivých pádov v poradí nominatív, akuzatív, genitív, lokál, inštrumentál, datív. Hoci je to netradičné hľadisko, vzniká otázka, či je vhodné narúšať istý automatizmus vo vybavovaní pádových prípon daný tradíciou nielen u nás, ale aj v ostatných slovanských jazykoch. Trochu zjednodušujúci pohľad sa prejavil v spracovaní adjektív. Vzťahové prídavné mená, ktoré podľa učebnice od J. Oravca, E. Bajzíkovej, J. Furdíka Morfológia (1984, s. 83) „tvoria jadro celého súboru prídavných mien a zaisťujú jeho vývinovú dynamiku", sa z Modernej slovenčiny akosi vytratili a na ich mieste sú privlastňovacie prídavné mená („vzťahové prídavné mená sa odvodzujú od osobných mien pomocou prípon *-ov (otcov), -in (matkin)* a od zvieracích mien pomocou prípon *-í, -ací (včelí, žabí, husací*" — s. 114). Akiste nedopatrením sa medzi určité slovesné tvary zahŕňajú tvary, ktoré sa tvoria od prézentného kmeňa a medzi neurčité tvary zasa tie, ktoré sa tvoria od neurčitkového kmeňa („určité slovesné tvary — prézent, imperatív, prechodník, činné príčastie prítomné; ... neurčité slovesné tvary — infinitív, minulý čas, činné príčastie minulé, trpné príčastie, slovesné podstatné meno" — s. 129). Takisto nemožno súhlasiť s konštatovaním, že „určité slovesné tvary sa tvoria od prézentného kmeňa, neurčité slovesné tvary od infinitívneho kmeňa" (s. 129). Čitateľ bez predchádzajúceho štúdia si však správne formulácie sotva domyslí sám. Morfológiu autor uzatvára zaujímavou kapitolou *Konverzia medzi slovnými druhmi* (s. 143), v ktorej prechod slov z jedného slovného druhu do druhého považuje za proces „v modernej rečovej komunikácii pozoruhodne produktívny" (s. 146) a za istý spôsob obohacovania slovnej zásoby. Vychádza sa pritom z funkcie, ktorú slová vo vete spĺňajú („v dnešnej hovorovej reči sa vo funkcii číslovieok uplatňujú substantíva, ako *pohár, krajec, kopa, kvapka, náruč, hromada, väčšina*" — s. 145).

Pri opise syntaktickej roviny sa oveľa viac zdôrazňuje významový činiteľ ako pri ostatných rovinách, čo vnáša do spracovania nový pohľad a zbližuje ho so súčasnými tendenciami vychádzať pri opise od obsahu k forme. Okrem charakteristiky vetných členov, polovetných konštrukcií a klasifikácie súvetí sa autor zmieňuje o otázkach nadvetnej syntaxe, ktorá je už mostom k štylistike textu. Niektoré informácie by si však vzhľadom na bežného čitateľa žiadali doplnenie (nevysvetľuje sa pojem predikácia) alebo spresnenie („predikatívne jadro sa realizuje vyjadrením aktuálneho vzťahu nejakého príznaku k istej substancii" — s. 157). Bližšie vysvetlenie by si žiadala kruhová definícia vety „Veta je v podstate iba model, abstraktný vzorec, podľa ktorého sa tvoria vety" (s. 152).

Prístupnou formou je spracovaná štylistika (s. 199—242), ktorá je vlastnou autorovou výskumnou doménou už desaťročia. Kapitola predstavuje výber základných poznatkov s prehľadom štýlotvorných činiteľov, štýlov a štylistických prostriedkov v súlade s tým, ako ich autor vysvetľuje v novom vydaní Štylistiky (1985).

Celková koncepcia knihy predpokladá cieľ podať maximum informácií na minimálnej ploche. Možno povedať, že táto informačná a terminologická presýtenosť ide niekedy proti jej zrozumiteľnosti aj príťažlivosti. Najväčšia disproporcia sa nám javí v určenosti knižky — predpokladali by sme, že verejnosť potrebuje nielen informácie, ale aj poukázanie na súvislosti, aby sa zachovala aj požiadavka nie pasívneho prijímania informácií, ale aktívnej spolupráce s autorom. Učebnicové ladenie knižky nedáva priestor úvahám a tej objavnosti, ktorá je pre upútanie záujmu taká dôležitá a ktorá je charakteristická pre iné autorove práce, ako sú Kapitolky zo štylistiky, Jazyk a reč, Štylistika. Z knihy napriek tomu presvitá chápanie celistvosti jazyka ako osobitného organizmu, ktorý sa rozvíja a mení v závislosti od mimojazykovej skutočnosti, ako aj od svojich vnútorných systémových možností. V úvode spomínané skĺbenie rôznorodých adresátov knihy nie je ľahká úloha. Autor si pritom uvedomuje, že musí vychádzať od bežného používateľa jazyka a výklad viesť tak, aby bol v konečnom dôsledku poučením aj pre odborníka. Tento princíp sa však v niektorých miestach narúša a to ovplyvňuje aj celkové sledovanie cieľa. Z rozporu medzi úsilím o komplexnosť a obmedzenou plochou vyplýva aj isté zjednodušenie predmetu. Prínosom je sledovanie fungovania súčasného slovenského jazyka z hľadiska modernosti. Bohaté skúsenosti i sústavná práca so slovom dávajú autorovi možnosť hľadieť na jazyk „z výšky" a uchopiť jeho dynamické tendencie najmä v oblasti slovnej zásoby a v štýlovej diferenciácii nášho jazyka.

Hoci sme v recenzii uviedli zväčša kritické pripomienky, neznamená to, že knižka Moderná slovenčina nemá svoje miesto v opise súčasného slovenského jazyka. Okrem svojho obsahu nám ukazuje autora, ktorý je známy svojím širokým pohľadom na všetko, čo je späté s jazykom, ako človeka hľadajúceho, človeka, ktorý sa nerád vtesnáva do konvenčných hraníc a často vstupuje na neznámu pôdu, aby vyprovokoval do hľadania aj iných.

A. Anettová

O skloňovaní názvu Baguio. — Názov *Baguio* predstavuje pomenovanie mesta na Filipínach. Ide o názov, ktorý má španielsku jazykovú a pravopisnú podobu (Filipíny, ako je známe, patrili istý čas Španielsku, dodnes sa tu španielčina používa ako jeden z dorozumievacích jazykov). Jeho výslovnosť je *bagio.*

Názov *Baguio,* ktorému tu venujeme pozornosť, sa najčastejšie používa ako podstatné meno stredného rodu, ktoré sa skloňuje podľa vzoru *mesto.* V lok. sg. sa pritom používa tvar *Baguiu,* napr. *Ešte nedávno vedela Európa o B a g u i u len neveľa* (Večerník, 23. 11. 1978, s. 2). — *Ako som hral v B a g u i u* (Smena na nedeľu, 1. 12. 1978, s. 1). Názov *Baguio* sa používa aj ako nesklonné podstatné meno, napr. *Napokon účinkoval v B a g u i o* (Pravda, 8. 12. 1982, s. 5). Celkom oprávnene sa preto vynára otázka, ako máme vlastne názov *Baguio* používať v spisovnej slovenčine.

Uviedli sme, že názov *Baguio* má španielsku podobu, pričom sa vyslovuje ako *bagio.* Ako označenie neživej veci (mesta) sa podľa svojho zakončenia zaraďuje medzi podstatné mená stredného rodu. Podstatné mená stredného rodu na *-o* sa v spisovnej slovenčine bežne skloňujú podľa vzoru *mesto.* Takto sa skloňujú aj zemepisné názvy na *-o,* či už ide o názvy domáceho alebo cudzieho pôvodu, napr. *Štúrovo — Štúrova, Námestovo — Námestova, Kongo — Konga, San Francisco — San Francisca, San Domingo — San Dominga, Cuzco — Cuzca.* Bežne sa skloňujú aj názvy, v ktorých je pred koncovým *-o* samohláska, napr. *Borneo — Bornea, Ontario — Ontaria.* Skloňovanie vlastných mien je v zhode so skloňovaním apelatív *(dielo — diela, blaho — blaha, rokoko — rokoka, štúdio — štúdia, rádio — rádia, rodeo — rodea, kakao — kakaa).* V spisovnej slovenčine sa skloňuje aj slovo *Rio* ako základný výraz viacslovných názvov *Rio de Janeiro, Rio Grande* a pod.: *Ria de Janeiro, Ria Grande* atď. (pozri Slovník slovenského jazyka VI, 1986, s. 292). Všetky tieto príklady ukazujú, že niet nijakého dôvodu na to, aby sa rovnako neskloňovalo aj slovo *Baguio,* resp. nemáme nijaký dôvod na to, aby sa názov *Baguio* používal ako nesklonný.

Podstatné mená vzoru *mesto* majú v lok. sg. pádovú príponu *-e* alebo *-u* podľa zakončenia tvarotvorného základu. Bežná, základná je prípona *-e,* napr. *mesto — meste, delo — dele, dielo — diele, Štúrovo — Štúrove, Sarajevo — Sarajeve.* Pri niektorých substantívach sa používa prípona *-u,* ktorá je druhotná, sekundárna (vyskytuje sa iba za istých osobitných podmienok). Prípona *-u* býva (1) pri podst. menách, ktorých základ sa končí na velárnu spoluhlásku *(k, g, ch, h),* napr. *mlieko — mlieku, publikum — publiku, tango — tangu, brucho — bruchu, blaho — blahu,* (2) pri prevzatých slovách, ktorých tvarotvorný základ sa končí na samohlásku, napr. *kakao — kakau, rodeo — rodeu, lýceum — lýceu, štúdio — štúdiu, štúdium — štúdiu, trio — triu, ganglion — gangliu, duo — duu, indivíduum — indivíduu, báryum — báryu.* Ak vychádzame z výslovnosti názvu *Baguio* ako *bagio,* potom ide o rovnaké podstatné meno, ako sú podstatné mená *štúdio, rádio, trio* (základ sa končí na *-i*), ba z hľadiska zakončenia tvarotvorného základu je tu zhoda aj s podstatnými menami na *-um* s predchádzajúcim vokálom *i,* napr. *štúdium, rádium, gymnázium.* S príponou *-u* sa má používať aj tvar lok. sg. názvu — *Baguiu.* V prípadoch, ktoré sme citovali z dennej tlače, sa podľa toho používa tvar lok. sg. *Baguiu* (vo výslovnosti *bagiu*).

Na záver opakujeme, že názov *Baguio,* ktorý sa vyslovuje ako *bagio,* sa v spisovnej slovenčine skloňuje podľa vzoru *mesto,* pričom v lok. sg. má pádovú príponu *-u.*

L. Dvonč

Líder. — V športových rubrikách denníkov sa začína častejšie používať slovo *líder.* Keďže ide o neologizmus s istou adaptáciou v slovenčine, venujeme mu pozornosť najmä z pravopisnej stránky.

V Slovníku cudzích slov (SCS) od M. Ivanovej-Šalingovej — Z. Maníkovej (1979, s. 515) sa homonymá *leader*[1] a *leader*[2] zapisujú pôvodným (anglickým) pravopisom. Prvé homonymum *leader* má podľa SCS dva významy: 1. vedúci hlas v nástrojovej sekcii; 2. v malej skupine hlas, ktorý má hlavnú melódiu. Druhé homonymum *leader* má podľa SCS tri významy: 1. osoba stojaca v čele, vedúca osoba, vodca; 2. kto vedie v útoku, pri pretekoch; 3. inštrumentalista, ktorý je zároveň vedúci orchestra alebo skupiny. V pôvodnom pravopise sa slovo *leader* uvádza aj v Retrográdnom slovníku slovenčiny od J. Mistríka (1976, s. 393). Ako sme už spomenuli, v dennej tlači — najmä na športových stránkach — sa častejšie toto slovo používa v podobe *líder,* teda už v slovenskej pravopisnej adaptácii (podľa výslovnosti), napr.: *Tréner Leonid Arbajev určil miesto l í d e r a v zbornej mládencovi z mesta Vladimír* ... (Pravda, 13. 11. 1985, s. 8). V SCS sa homonymá *leader* uvádzajú v G. sg. s vypustenou samohláskou *e: leadra.* Doklad z Pravdy má v G. sg. podobu s nevypustenou samohláskou *e: lídera.* V Morfológii slovenského jazyka (1966, s. 76) sa pri poučke o vypúšťaní samohlások *e, o* pri skloňovaní podstatných mien mužského rodu podľa vzoru *chlap* okrem iného konštatuje, že samohláska *e* sa vynecháva aj v niektorých cudzích slovách zakončených na *-er;* napr. *center — centra, hypochonder — hypochondra, Kafer — Kafra, neger — negra, tiger — tigra.* Pri niektorých cudzích slovách na *-er* sa *e* nevynecháva alebo sú možné dvojtvary; napr. *tréner — trénera, junker — junkera, fušer — fušera, kvaker — kvakera, gangster — gangstra/gangstera.* K slovám, ktoré pri skloňovaní nevynechávajú samohlásku *e,* treba zaradiť aj slovo *líder (lídera, líderovi, líderom)* písané už v adaptovanej podobe slovenským pravopisom.

J. Jacko

Index 49 611

SLOVENSKÁ REČ, časopis pre výskum slovenského jazyka. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied. Ročník 52, 1987, číslo 1. Vydáva VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Technická redaktorka S. Číčelová. Vychádza šesť ráz za rok. Ročné predplatné Kčs 48,—, jednotlivé číslo Kčs 8,—. Rozširuje poštová novinová služba. Objednávky a predplatné prijíma PNS — Ústredná expedícia a dovoz tlače, 813 81 Bratislava, Gottwaldovo nám. 6/VII. Možno objednať aj na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. Vytlačili Tlačiarne Slovenského národného povstania, n. p., Martin. Registračná značka F 7089.

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Gottwaldovo nám. 6, 817 64 Bratislava, Czechoslovakia. For all other countries distribution rights are held by KUBON and SAGNER, Inhaber Otto Sagner, Postfach 34 01 08, D — 8000 München 34, West Germany.

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1987.
Kčs 8,—.